



294527265

101 Københavns kommune

HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN

MED REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

Årbog 1971



MAG

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G·E·C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1971

**HB
His**

HISTORISKE
MEDDELELSER OM
KØBENHAVN

Årbog 1971

HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN

MED REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

Årbog 1971



UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
I KOMMISSION HOS G·E·C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1971

K
KØBENHAVNS KOMMUNES
BIBLIOTEKER
FAGSAL E
Kultorget 2
1175 København K
(01) 13 60 70 lok. 216

et. S.

Redaktion :

Københavns Stadsarkiv
Københavns rådhus,
1599 Kbh. V

Ansvarshavende redaktør :

stadsarkivar, dr. phil.
SIGURD JENSEN

På omslaget stadens ældste segl efter H. U. Ramsing :
Københavns Historie og Topografi i Middelalderen

Historiske Meddelelser om København er medlemsskrift
for Selskabet for Staden Københavns Historie

© Københavns Kommune 1971

ISBN 87 12 32958 4

Trykt hos:
Nielsen & Lydiche (M. Simmelkær), København

INDHOLD

Arkivar, cand. mag. <i>Thelma Jexlev</i> : Københavnske glasværker i det 17. århundrede	7
Arkivar, dr. phil. <i>Vello Helk</i> : Sigvard Friis Dverigs beretning om sin udenlandsrejse 1684-86	26
Direktør, cand. mag. <i>Jens Vibæk</i> : Københavns anden hovedbanegård. Striden om banegårdsflytningen 1859-1863	50
Førstebetjent i Rigsarkivet <i>Carl Pedersen</i> : Københavns politis beredne afdeling	88
Fuldmægtig <i>Egil Skall</i> : Om Københavns Stadsarkivs kortsamling	101
Museumschef <i>Steffen Linvald</i> : Københavns Bymuseum. Erhvervelser og iagttagelser	123
Greve <i>Jørgen Ahlefeldt-Laurvig</i> : Københavnske jordfund 1970	130
<i>Samme</i> : Et keramisk fund fra begyndelsen af det 18. århundrede	136
<i>Samme</i> : Nyt om Store Kongensgades fliseproduktion	140
Exam. art. <i>John Erichsen</i> : Frederiksstadens første borgerhuse og deres placering	147
Stud. mag. <i>Anne-Mari Steimle</i> : Matr. nr. 169 af Købmagerkvarter	165
Universitetsadjunkt, cand. art. <i>Else Roesdahl</i> : Stranden ved Løngangsstræde	177

177 E

Anmeldelser:

<i>Gertrud Galster</i> : Brolæggerstræde i Øltiden. Guide-Rings Forlag. 1970. Anmeldt af stadsarkivar, dr. phil. <i>Sigurd Jensen</i>	192
<i>Jørgen Ahlefeldt-Laurvig</i> og <i>Kai Uldall</i> : Fajencer fra Fabriken i St. Kongensgade, Gyldendal 1970. Anmeldt af kunsthistorikeren <i>Bredo L. Grandjean</i>	192
Selskabet for Københavns Historie i 1970	195
Register 1968-71	196

KØBENHAVNSKE GLASVÆRKER I DET 17. ÅRHUNDREDE

AF THELMA JEXLEV

Christian IV, hvis byggeaktivitet og arbejde for at skabe danske manufakturer er velkendt, synes uvist af hvilke grunde ikke at have interesseret sig for en dansk glasindustri. Ved hjælp af indkaldte håndværkere – først fra Mecklenburg og senere fra Hessen – havde Frederik II med held etableret glashytter i skovene ved Rye. Den stabile produktion dér fortsatte under formynderregeringen, og der blev præsteret enorme leverancer i forbindelse med Christian IV's kroningsfestligheder. Men allerede et par år senere forlangte kongen, at glashytterne skulle nedbrydes med den ofte gentagne motivering »paa ded schouffuene iche merre schulle forhuggis och ødeleggis«. ¹ Ganske vist lod Christian IV sig efter endnu nogle års forløb bevæge til at lade den hidtidige glasbrænder i Rye *Liborius Trebing* flytte sin virksomhed over på den anden side af lensgrænsen fra Skanderborg len ind i Silkeborg len. Den eller de nye hytter fik imidlertid ikke samme succes som de gamle og ophørte efter ganske få år.

Efter det afbræk, Kalmarkrigen 1611-13 førte med sig i såvel byggevirksomhed som fester, var man atter henvist til at importere alt glas – vinduesglas såvel som drikkeglas. Et tilbud om at anlægge en glashytte i Blekinge vandt heller ikke synderlig gehør hos majestæten eller førte til resultater af mere varig karakter.

Først på den anden side af Torstenssonkrigen og efter Christian IV's død blev der påny tale om en dansk glasindustri – dels i Jylland (Djursland) på privat initiativ og dels i selve København.

At der kunne etableres en så brændselskrævende industri i selve hovedstaden virker umiddelbart overraskende, men måske har netop Steen Billes jyske glashytter været en inspiration. Den nye regering har muligvis erkendt, at vanskelighederne ved at få fremmede håndværkere til at slå sig ned i fjerne, afsides egne var for store. Da fragt pr. skib var let gennemførlig, var det nok nemmere at lade »bjerget komme til profeten«. I alle tilfælde støder vi i de følgende år gentagne gange på skipperne fra Fjellerup – stedet for Steen Billes glashytter – som leverandør af ved til glasbrænding i København, samtidig med at de fortsat leverer brændsel til de mange kakkelovne på slottet og andre kongelige bygninger.

Desværre ved vi meget lidt om de københavnske glasværker, men formålet har nok først og fremmest været at forsyne hoffet med flasker og glas. Utvivlsomt er der tale om »finere« glasvarer, for den første glasbrænder er en italiener – venetianer? – ved navn *Caspar Brunoro*. Han synes at være blevet indkaldt umiddelbart efter tronskiftet, han optræder i alle tilfælde i rentemesterregnskabet 1649/50. Allerede 27. maj 1649 får han udbetalt en forstrækning på 40 rigsdaler til at *fortsætte* sit arbejde, og hen på efteråret får han 4 rdl. til indkøb af brænde. Han opføres i rubrikken med årsløn til »adskillige hoftjenere«, uden at hans samlede årsløn dog nævnes. Den 3. december får han »på regnskab« udbetalt 50 rigsdaler af »hans resterende besolding, som ham tilkommer . . .«. I det følgende regnskab, som går fra april 1650 til maj 1651, får han 5. april 1650 udbetalt 12 rdl. »på regnskab«, og allerede 14 dage senere 50 rdl., som siden skal afkortes i hans årsløn. Den sidste udbetaling er 25 rdl. den 18. juni. Vi kender ikke hans ansættelsesvilkår, men han synes efter udbetalingernes størrelse og hyppighed at have været en dyr herre, og han har næppe været synderlig tilfreds med forholdene i denne nordlige ravnekrog, for hen på sommeren 1650 drager han af sted herfra. Den 29. juli får han

rejsepas for sig og sine 3 folk til at begive sig ud af Danmark, det siges i kongens brev, at han *i nogen tid* har opholdt sig i vor købstad København og ladet sig bruge til at blæse glas. Den 2. august udbetales der glasbrænder Caspar Brunoro 20 rdl. til rejsepenge.²

Med hensyn til mester Brunoros produktion er vi desværre uden noget som helst vidnesbyrd fra hofholdnings-, vinkælder- og hofapotekerregnskaber el. lignende. Da vi ikke ved, hvor hans glasbrænderi lå, er der heller ikke ad arkæologisk vej håb om at skaffe sig oplysninger.

I modsætning til hvad vi kender andetstedsfra, synes produktionen ikke at have været begrænset til sommermånederne. Så sent på året som 1. december udbetales der 4 rigsdaler til indkøb af brænde at forbruge til Kgl. Majestæts glasbrænderis fornødenhed. Dette beløb forekommer latterligt lille, da »normale« brændselsleverancer var på 40-50 favne, kun sjældent forekommer der partier på under 20 favne. De priser, der opgives både i forbindelse med kakkelovnsbrænde og leverancerne nogle år senere til *Colnet*, varierer fra 2 mark pr. favn for det billigste op til 2 rigsdaler pr. favn for godt, »stakket bølgeved«. Man har ikke kunnet lave ret mange glas ved hjælp af 10-12 favne brændsel. Alligevel forekommer det beskedne beløb i adskillige anvisninger på indkøb af ved til glasbrænding.

Selv om Københavns lens regnskaber er fuldstændig tavse derom, kan det første københavnske forsøg meget vel have fundet sted på slottets grund på Slotsholmen, hvor der var let adgang til at udskibe det nødvendige brændsel. Blandt Bymuseets udmærkede samling af glas fra københavnske jordfund er der et enkelt stykke, som det måske kan være rimeligt at give mester Brunoro æren for. Det drejer sig om den kraftige stilk til et drikkeglas, en pokal, af hvidt, næsten helt klart glas med pålagte forgyldninger og »knoppen« modelleret som løvehoveder (fig. 1). Fundet er gjort på Slotsholmen i et kulturlag væsentlig fra 1660'erne og peger afgjort

mod Italien eller evt. England, men det kan naturligvis være et importeret glas eller stamme fra Colnets værk.³

Knap et år efter Brunoros afrejse udbetales der rejsepenge til hans efterfølger, idet rentemesterregnskabet 1651/52 blandt »adskillige udgifter« under 28. juni opfører 20 rdl. som rejsepenge til *Rubert Colnet* af rentemester Jørgen Rosenkrantz givet Peder Juel til Hundsbæk, fordi han tilforn har forstrakt »Rubert Colnet hannsz Reyszes fornødenhed *her neder til Dannemarch* at fortsette«. ⁴ Det har hidtil været antaget, at Colnet var franskmænd.

Nyrop sætter ganske vist et spørgsmålstegn ved betegnelsen franskmænd i sin biografi af Colnet i 1. udgave af Dansk biografisk Leksikon, men spørgsmålstegnet er siden gået i glemmebogen, og endnu i Dansk glas i renæssancetid optræder han som franskmænd. Hvad landsmand han var, er stadig uafklaret, men den flere gange forekommende navneform »Rubbert« peger snarere mod Skotland / England end mod Frankrig. Betegnelsen »her neder« kunne næppe anvendes, hvis han var kommet sydfra, så med mindre han tidligere har været beskæftiget ved en svensk glashytte, peger denne retningsangivelse også mod Storbritannien.

At rejsepengene i første omgang er lagt ud af Peder Juel, kunne unægtelig tyde på, at Colnet kom fra Sverige. Peder Juel, som er langt mindre kendt – han døde 1656 kun et par og tredive år gammel – end sine yngre brødre, diplomaten Jens Juel og admiral Niels Juel, var i årene efter Brømsebrofreden dansk resident i Stockholm og arbejdede ligesom sin morbror Hannibal Sehested på en bedre forståelse mellem rigerne. I begyndelsen af 1650'erne var forholdene så pas »normaliserede«, at det har været muligt at overtage en glaspuster uden at være nødt til at »stjæle« ham. Hvis hypotesen holder stik, synes Colnet ikke at have næret blidere følelser over for Sverige, hans militære løbebane startede i alle tilfælde under svenskekrigene. Fra hans tidlige år her i landet kendes



Fig. 1. Fragment af pokal, fundet på Slotsholmen, nu i Københavns Bymuseum.
A. Mann-Nielsen fot.

ingen egentlige breve fra hans hånd, kun et par kvitteringer fra 1656 og to underskrifter fra 1658, da han skriver sig Rubbert Colnett.⁵ I det ene tilfælde skrives efternavnet Kolnett – en form som aldrig forekommer i de officielle kilders omtale af ham. En franskmænd ville vel næppe anvende K i sit navn, men navneformerne alene er ikke nok at bygge på. Kvitteringerne er på tysk, men rimeligvis ikke egenhændige, det må underskrifterne formodes at være. At et langt brev fra 1686 med en »demutigste bittschrift« til Conrad Reventlow⁶ også er på tysk forekommer kun naturligt efter mere end 25 års militærtjeneste, desuden er brevet efter den regelmæssige skrift at dømme muligvis skrevet af en professionel skriver. Endelig benyttede skotske og engelske officerer i dansk tjeneste sig ofte af det tyske sprog. Vender vi os til hans familiære forhold for ad denne vej at spore hans herkomst, bliver vi også der ladt i stikken. I 1660 bliver der givet tilladelse til vielse i bryggernes lavshus for ham og Birgitte Cathrine, datter af hoffourer og kgl. vognmester Marturin Dupont, som ved enevældens indførelse blev tolder i Ribe.⁷ Colnet kom derved til at tilhøre det københavnske patriciat, og han må selv have rådet over en del kapital at dømme efter de tilgodehavender, han i krigsårene fik hos kronen. Af hans børn blev to døtre gift med officerer, en tredie ugift datter fik i 1704 afslag på sin ansøgning om pension, men fik året efter stillet en hospitalsplads i udsigt – forudsat hun kunne bevise sine fordringer på staten, og en søn med samme navn som faderen var i 1705 officer på Bornholm og døde der 1737.⁸ Colnet havde erhvervet sig et gravsted i St. Petri kirke, hvor hans hustru blev begravet 1677 og han selv 1694.⁹

Vidnesbyrdene er så spredte og lidet karakteristiske, at vi fortsat må nøjes med at gætte på, hvad landsmand han var, og han kan for så vidt lige så godt have været nederlænder som brite eller franskmænd.

Colnet synes straks efter ankomsten til Danmark at være gået igang med arbejdet. Allerede den 16. juli fik han udbetalt 100 rigsdaler til indkøb af *forme* og andet til Kgl. Maj. »glasz puster werckes« behov; den 4. september fik en skipper i Randers betaling for brænde leveret glaspuster Robert Colnet til *kongens glasværk her for København*. En måned senere pålægger kongen lensmand Ove Gjedde at skaffe de nødvendige sten til en glasovn, da velegnede sten skal findes ikke langt fra Helsingborg. Endnu senere på året udbetales der 20 rdl. til *ler* og andre fornødenheder.¹⁰

Af regnskabet 1651/52 fremgår desuden, at Colnet fra januar 1652 har fået udbetalt 4 rdl. månedligt i kostpenge, og denne ordning fortsætter i de følgende års regnskaber. Dette var gennem mange år det normale beløb for månedskostpenge både til mestre og svende. Som det fremgår af det følgende blev Colnets årsløn fastsat til 100 rdl., med kostpenge fik han altså 148 rdl. årligt samt fri bolig – at han imidlertid aldrig fik sin årsløn udbetalt er så en anden sag. Selve beløbet kan sammenlignes med, at det af det bevarede kammerregnskab fra 1652 fremgår, at spejlmager Adolph Friedrich kvartalsvis fik udbetalt 37 rdl. og 24 sk. til løn og kost, et samlet årsbeløb på 150 rdl., mens bestallingen 1653 for den nye glarmester på Frederiksborg Jacob Frieberg nævner en årsløn på 60 rdl., hvortil kommer 48 rdl. i kostpenge. At årslønnen ligger væsentligt under både glaspusterens og spejlmagerens stemmer smukt med, at glarmestre almindeligvis hører til blandt de lavere betalte håndværkere.¹¹

I maj 1652 fik Joachim Gersdorff besked på at lade glasbrænderen efterhånden få 50 favne ved til at *fortsætte* glasbrænderiet med »eftersom den materie, vi har forskrevet til at brænde glas med, nu er ankommet«.¹²

Om det kortvarige intermezzo med Brunoro havde gjort Frede-

rik III skeptisk får være usagt, men det synes som om Colnet fik lov at vise, hvad han duede til, før han fik en egentlig bestalling. Først 5. december 1652 antoges han som glasbrænder til at gøre hvad arbejde, han fik befaling på, og som vedkommer hans kunst, for en årlig løn af 100 rigsdaler beregnet fra forrige 1. december at udbetale af kongens eget kammer.¹³ Samtidig med bestallingen fik rentemestrene brev om at skaffe glasbrænderen 50 favne ved, en besked som ofte gentages i de følgende år, således 1. februar 1653 og både i juni og september samme år 100 favne. Undertiden angives priserne, og det fremgår heraf, at det har ikke været helt små beløb, der blev anvendt på brændsel til glaspusteriet. Mens skipper Rasmus Jensen af Fjellerup i 1648 måtte nøjes med 62½ rdl. for 50 favne bøgeved leveret til »ildebrands fornødenhed« i lysthaven ved Rosenborg *her for København*, altså 1 rdl. 24 skilling pr. favn, fik Anders Rasmussen sammesteds 82 rdl. for 41 favne stakket bøgeved, som blev leveret til *glasbrænderiet i kongens lysthave* i april 1656, og efteråret forinden fik skipper fra Århus hele 13 mark, d.v.s. 2 rdl. og 16 sk. pr. favn for henholdsvis 10 og 40 favne bøgeved.¹⁴

Der kan ikke være tvivl om, at Colnets første glasværk lå ved Rosenborg, betegnelsen »i kongens lysthave« kan næppe forklares på anden måde, og udtrykket »her for København«, som bruges i en af de første brændselsanvisninger passer også bedre med denne beliggenhed end Slotsholmen. Det bestyrkes yderligere ved en kgl. befaling i februar 1656 til fogden »i vor have Rosenborg« om at anvise Robert Colnets svend et værelse der i haven og lade oldfruen på Københavns slot udlevere en seng med tilhørende sengeklæder.¹⁵ Beliggenheden i Kongens Have stemmer fint overens med, at det af Christian IV indrettede laboratorium på Rosenborg fortsatte under Frederik III, samtidig med, at denne alkymi- og astrologiinteresserede konge lod indrette andre laboratorier.



Fig. 2. Jordfundne apotekerglas

Laboratorierne var storforbrugere af glasvarer, så det var praktisk at have dem i nærheden af hinanden. Små apotekerflasker og -glas har på grund af deres ringe omfang og ofte ret tykke vægge haft bedre chancer for at overleve end drikkeglassene, vi har nogle stykker fra københavnske jordfund, bl.a. en lille, bredkropet flaske med høj opstukken bund. Den er i sin tid fundet ved udgravninger til KFUM's bygning og stammer sandsynligvis fra det Rosenborgske laboratorium, dog uden garanti for at være fabrikeret af Colnet (fig. 2). Af øvrigt laboratorieudstyr er fundene yderst sparsomme, men til gruppen kan dog nok regnes en kugleformet knop på en ret tynd stilk – en prop af en eller anden art. Knoppen er nemlig bemalet med emaillefarver visende de to astronomiske tegn fiskene og krebsen, selve glasmassen svarer nøje til de fundne

apotekerglas. Malede glas er sjældne i Danmark modsat Tyskland, og skønt man havde en livlig import fra Hessen, har man vist aldrig fundet spor af de berømte hessiske emailglas, men bemaling af glas var ikke ganske ukendt her, enkelte udgiftsposter dertil forekommer i de kongelige kammerregnskaber.¹⁶

Rosenborg-hytten gav næppe Colnet mulighed for at arbejde for egen regning, så derfor skaffede han sig i oktober 1654 et nyt privilegium, der gav ham 10 års toldfrihed for import af nødvendige materialer og toldfri eksport af færdigvarer. Til gengæld skulle han brænde så fine »crislten glas«, som ellers importeres andetstedsfra og sælge dem en lybsk skilling under dagspris. Han skulle få anvist et frit hus til sit glasbrænderi samt de dertil nødvendige materialer, som allerede fandtes i København, mod at han årligt i de 10 år leverede til hofholdningen helt uden betaling: 50 ekstraordinære pokaler à 1 rdl., 250 store spidsglas à 12 sk., 500 ordinære spidsglas à 5 sk. og 250 ølglass til samme pris – altså 1050 glas til en værdi af mere end 120 rdl.¹⁷

Det lovede hus lod vente på sig, men i februar 1656 kom der gang i tingene, slotsfogden fik besked på at ryddelig gøre den plads ved Vandkunsten »i Strømmen ved vor løngang«, så at byggeriet kunne starte, og i april, juni og december samme år udbetaltes der ham ialt 800 rdl. til husbyggeriet, og desuden får han anvist tømmer fra nedbrydningen af et hus på Christianshavn. Yderligere skal slotssmeden, slotssnedkeren og glarmesteren udføre det nødvendige arbejde ved det nye glasbrænderhus *på Slotsholmen*.¹⁸ Ved årets udgang er man så langt, at der anvises 20 »tylter vrag deller« til at indplanke pladsen ved *glashytten ved vores løngang*, den samtidige brændselsanvisning tyder på, at hytten *er* kommet i gang.¹⁹ Det følgende år anvises der også brændsel, og arbejdet må have været tilfredsstillende, for i foråret 1658 skøder Frederik III grunden til Colnet og hans arvinger. I skødet angives grundens beliggenhed

meget nøje mellem løngangen, havnen og møllekanalen og med dens udstrækning i øst, syd, vest og nord. Colnet forpligtes til altid at benytte grunden til glasværk og årligt at levere 500 store og små spidsglas i kongens vinkælder samt »skære, slibe og polere glas« efter kongens behov og til billigste pris. Ved Colnets død forbeholder kongen sig tilbagekøbsret fra arvingerne for 1000 daler à 64 skilling danske.²⁰

Forudsat at glasbrænderi-klausulen håndhævedes, fik Colnet ikke ret meget glæde af sit fine skøde, for lige med eet var krigen der, og så var det slut med at puste glas. Fra efteråret 1658 er Colnet gået over til militæret. Året efter forordnes han som artillerikaptajn efter et halvt års uddannelse i »fyrværkeri videnskab« på Tøjhuset og får i 1660 bestalling som major, den gentages i 1667.²¹

Ved krigens afslutning pensioneres han med 500 rigsdaler årligt – adskilligt mere end hans årsløn som glaspuster – den blev anvist ham af Ribe told.²² Han opnåede derved en betydelig større chance end så mange »pensionærer« for virkeligt at få sin pension udbetalt, da han skaffede sig den nye tolder til svigerfader. Men som andre måtte han væbne sig med tålmodighed med hensyn til sine ældre tilgodehavender. Endelig i 1665 fik han skøde på en del krongods i Holmans og Elbo herreder til dækning af sine fordringer på tilsammen 3564 rigsdaler. Deraf var de 764 rigsdaler, hvad han pr. 1. januar 1661 havde tilgode for sin krigstjeneste, 800 rdl. var hans resterende årsløn som glasbrænder regnet fra hans bestalling 1. december 1652 frem til samme dato 1660, de sidste 2000 rdl. stammede nok fra forstrækninger, han havde ydet kronen.²³ Det fjerne gods kunne næppe være af større interesse for Colnet, så han har nok cederet det uden fortrydelse; men det fremgår ikke helt klart af det nye skøde 1668, om han i stedet får udlagt erstatningsgods i Ø. Flakkebjerg herred sammen med amtmand Lützwow, eller om erstatningsudlægget kun gjaldt

denne.²⁴ Samme år befaler kongen nemlig, at Colnet uden yderligere ophold skal have sin resterende årsløn udbetalt, for at han kan anvende den til »det af Os anbefalede glasværks oprettelse«, og desuden skøder kongen Colnet og hans arvinger en hjørneplads til at bygge på inden for fæstningen bag Slotsholmen i det nye værk mellem oberstløjtnant Müllers og oberst Rosenkrantz' pladser.²⁵ Dette skøde kan dog også have forbindelse med, at der var tvivl om, hvorvidt Colnet ved de nye anlæg kunne beholde sit hus ved kanalen.

Planerne om et glasværk blev dog på papiret, i Københavns grundtaxt 1668 findes lige så lidt som i 1661 noget glasværk, og Colnet fik heller ikke alle sine penge udbetalt. I den efter tronskiftet 1670 ubrudte række af kgl. kammerregnskaber nævnes der flere gange betalinger på 100 rdl. eller et andet beløb som afdrag på hans afregning. Han synes at have været i nåde også hos den nye konge, for i oktober 1670 får han udbetalt 16 rdl. i fadderpenge.²⁶

Trods afdragene kneb det med at få pengene hjem, så sent som 1686 måtte han sende en ydmyg bønsskrivelse til Conrad Reventlow og bede denne anbefale sig hos kongen, da han stadig har et tilgodehavende på 2466 rdl., hvorpå han har tre kgl. assignationsbreve, yderligere har han kontant betalt 200 rdl. i prinsessestyr, mens andre 200 er fratrukket i hans pension.²⁷

På dette tidspunkt må Colnet have været en ældre herre, som nok var tilfreds med en pensionisttilværelse – forudsat altså at han fik sine penge. Tanken om påny at anlægge et glasværk blev skrinlagt efter et storslået, men forgæves forsøg kort efter Christian V's tronbestigelse. Den hjørneplads, han i 1669 havde fået tilskødet, har han nok ment at kunne få større udbytte af på anden måde end ved et glasværk, men han så en chance i at udnytte de nye, store opfyldninger. Han ansøgte om at måtte få skøde på en del



Fig. 3. Glasbægere af gulliggrønt glas med påsatte dekorationer

af det nye værk i Kalveboderne, som tildels stadig lå under vand, for derpå at lade det indplanke og anlægge et glasværk der. Han indleverede i foråret 1671 – på dansk – et fuldstændigt forslag til privilegier for et sådant værk.

Forslaget gik ud på følgende:

1) At Colnet for sig og sine arvinger måtte få eneretsbevilling i 20 år på indretning af en glashytte og et brænderi i København som det bedst egnede sted, samt at han yderligere måtte få monopol på import af spejlglas og fransk vinduesglas i samme tidsrum. Endelig måtte privilegiet ikke på nogen måde være til præjudice for hans militære befordring.

2) At der pålægges indførte drikkeglas en toldforhøjelse med store bøder for omgåelse af tariffen.

3) Fri indførsel af nødvendige materialer.

4) Fritagelse for borgerlig tyngde for ham, hans arvinger og alle »betjente« ved hytten.

5) At militære personer, som kunne ønske uddannelse i denne kunst, måtte forsynes med pas, men at også andre end militære måtte antages til oplæring.

6) At ingen uden hans tilladelse må antage mestre, svende eller lærlinge til glasbrænding.

7) At der til brændsel årligt må blive udvist 20 gode bøger -- »eftersom værket i store quantiteter ildebrand behøver«.

8) Til at arbejde med værkets instrumenter behøves til stadighed en kleinsmedesvend og en snedkersvend, dertil ønskes lavenes billigelse.

9) At han selv fortsat må forblive under krigsretten, mens de ansatte må henhøre under hofretten.

Kongen overlod 12. maj 1671 kommercekollegiet projektet med anmodning om at få udstedt en oktroj enten på grundlag af forslaget eller i overensstemmelse med, hvad de selv kunne foreslå.²⁸

Karakteristisk for forslaget er, at der intet nævnes om, hvilke *forpligtelser* Colnet skulle påtage sig for at opnå privilegierne. Kollegiet har nok ikke været særlig ivrig for at fremme sagen, og nogen oktroj ses ikke at være udfærdiget. Derimod gav Christian V Colnet skøde på den ønskede byggeplads inden for fæstningen bag Slotsholmen mellem Slotsgaden og den nye Vestergade. Skødet af 22. august 1678 nævner intet om, at formålet med byggeriet er et glasværk.²⁹

Selv om projektet forblev på papiret, har det interesse i flere henseender. Det viser, hvorledes den erfarne fagmand ønskede vilkårene for sin virksomhed. Han synes at have erkendt, at glas-



Fig. 4. Vinglas af klart, hvidt glas

fremstilling alene ikke var nok til at skabe et konkurrencedygtigt foretagende, men ønskede at supplere indtægtsmulighederne ved at lave spejle og forhandle finere vinduesglas. Forslaget om de 20 bøger kan anvendes til at vurdere det planlagte værks kapacitet, da de nok uden større vanskelighed kan omregnes til favne.

Colnet havde været fremsynet nok til at satse på spejlglas, som var en ny vigtig modeartikel i barokken, og selv om han nu var ude af historien, dukkede der stadig nye planer op.

Det første forsøg, som blev til virkelighed drejede sig om anlæg af et krystalmanufaktur, hvortil *Philip Lewenstein* og hans interesser fik privilegium i 1688 på deres indgivne »Unvergreifflicher Vorschlag«.³⁰

Krystalglasfabrikken blev anlagt på Christianshavn og fik nogle få års levetid. Et vinglas af meget klart, hvidt glas fundet på Christianshavn i et kulturlag fra ca. 1700 kan måske være fabrikeret her. Umiddelbart virker glasset meget yngre ved sin bægerform, men det er ikke lykkedes at finde et tilsvarende glas i de gængse håndbøger, så derfor er det taget med her (fig. 4).³¹

Der blev meget hurtigt vrøvl med interessenterne, skønt krystalmanufakturen var forpagtet til et medlem af en af de berømteste glasmagerslægter: *Christian Albrecht Kunchell*.³² Bygningerne blev derpå senere i 1690'erne overtaget af forskellige konkurrerende foretagender med både engelske og franske spejlmagere, som indførte den nye franske metode til støbning af spejle. Disse virksomheder var ikke glasfabrikation i egentlig forstand og falder derfor nærmest uden for denne undersøgelse, iøvrigt gennemgik de et hændelsesforløb, der ret nøje svarer til de fleste danske manufakturers kranke skæbne.³³

HENVISNINGER OG NOTER

Om ældre dansk glasproduktion henvises i alm. til C. Nyrop, Danmarks Glasindustri indtil 1750, Hist. Tidsskr. 5. rk. I, 1879, Thelma Jexlev, Streflyv over glasproduktion og glasforbrug i Danmark 1550-1650, Arkiv bd. III, 1969 og T. Jexlev, P. Riismøller, M. Schlüter, Dansk glas i renæssancetid, Kbh. 1970.

Samtlige benyttede arkivalier findes i Rigsarkivet.

1. 1598, 6. marts Jy. Tegn. 5,658, tr.: Jy. Saml. VIII, s. 150, og Kanc. Brevb. 1596-1602, s. 255.
2. Rentemesterregnskaberne 1648, 1. maj-1. okt., og 1648, 1. okt.-1649, 1. maj nævner ikke Brunoro; Rentemesterregsk. 1649/50 f. 181, f. 202 og 139 v, 1650/51 f. 150 og f. 15; Sjæll. Tegn. 21,98 og Sjæll. Reg. 22,441, tr.: Kbh. Dipl. III s. 348.
3. Eksempler på stilke med løvemasker findes i E. Barrington Haynes, Glass through the ages, Penguin Books 1959, pl. 15 e, (venetiansk, 16. el. 17. årh.), 23 c (hollandsk?, 16. årh.), 53 b (Antwerpen el. London, 17. årh.) og d (udgravet i London, 17. årh.).
4. Rentemesterregnskab 1651/52 f. 254.
5. Bilag til kammerskriver Christoffer Gabels regnskab 1656, Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid udg. ved E. Marquard, Kbh. 1916, s. 35, 38 og 46; Militære regnskaber, Sjæll. kommissarie-regnsk. 1647-59, pk. 1657-59 nr. 393 31. dec. 1658 Betalt 3 artilleribetjente på volden ... og Robert Colnet, stykfænrik, hver 2 mdr.s besolding 7. sept. - 8. nov. 90 rdl., bilag nr. 631-32 med deres underskrifter.
6. Dat. Copenhagen 15. jan. 1686, Conrad Reventlows arkiv A. I.3, Pr. ark. 6202/9.
7. Sjæll. Reg. 25,8 tr.: Kbh. Dipl. III s. 506, Marturin du Pont omtales i tilladelsen, som er dat. 13. nov., som tolder i Ribe.
8. Kgl. resol. gn. Rentekammeret, nr. 12.047 1696, 29. febr., 1704, 26. jan., og 1705, 13. okt.; Registre t. Overkrigssekretærens udf. håndbreve Colnet, Rob. 1705, 21. marts, Colnet, Cecilie Elisa-

- beth, enke e. Andreas Munch, 1734 nr. 449, Colnet, Sophie Amalie, g. m. oberstljt. Em. Gro-lau.
9. Uddrag af St. Petri Kirkes Be-gravelsesregnskaber 1667-1725, udg. v. L. Bobé, Personalh. Tidsskr. 2. rk. III-IV, s. 287. 1677, 6. Sept. Oberst Lieutenant Robbert Colnets Ehfrau, Kirche, s. 5: 1694, 19. Febr. Obrist-Lieut. Robbert, seine Leiche, Kirche. Abends 8. Alle Glocken.
10. Rentemesterrgsk. 1651/52 f. 197, 238, 253 og 264; Skånske Tegn. 8,198.
11. Rentemesterrgsk. 1651/52 f. 197, 1653/54 f. 77 v, 1654/55 f. 22, 1655/56 f. 65 v, 1656/57 f. 36; Kgl. Kammerregnskaber s. 6-8, 19 og 39; Sjæll. Reg. 1653 nr. 226.
12. Sjæll. Tegn. 32,329 tr.: Kbh. Dipl. V s. 352.
13. Sjæll. Reg. 23,301, tr.: Kbh. Dipl. III s. 407.
14. Sjæll. Tegn. 32, 459, 482, 554, 625 og 33, 395; Rentemester-gsk. 1648 f. 172, 1655/56 f. 88 og 96, 1656/57 f. 198.
15. Sjæll. Tegn. 33, 503.
16. 1672, 19. sept. Peder Hiort sølf-pop til flasker at forgyldte . . . 120 rdl., Kgl. Kammerregnskaber s. 92, 1674 23. dec. Petrus Fachinetti for vinduer, han har malet 144 rdl., do. s. 126.
17. Sjæll. Reg. 23,570 tr.: Kbh. Dipl. III s. 432 f.
18. 1656, 19. marts, Sjæll. Tegn 33,515, 24. april Sjæll. Reg. 23,781 tr.: Kbh. Dipl. III s. 458, 7. juli, Sjæll. Tegn. 33,562 tr.: Kbh. Dipl. V s. 402, 20. aug. sst. 570 tr.: sst. s. 402, 8. okt., sst. 613 og 3. dec.; 1656, 15. april, 4. juni og 23. dec., Kgl. Kammerregnskaber s. 35, 38 og 46.
19. Sjæll. Tegn. 33,626; Renteme-sterrgsk. 1656/57 f. 198.
20. 1658, 7. maj orig. perg., Kbh. tillæg (gl. sign. Kbh.s Gaarde) tr.: Kbh. Dipl. I s. 683.
21. 1659, 11. marts, Sjæll. Tegn. 35,97 tr.: Kbh. Dipl. V s. 604; kaptajn af artilleriet 1659, 25. april, Sjæll. Tegn. 35 nr. 176, be-stalling som major 1660, 25. aug. og konfirmation derpå 1667, 8. marts, jfr. Rtk. Afregn. B f. 64 og D f. 131 samt 1665-73 f. 89.
22. 1660, 20. sept., Jy. Reg. nr. 84.
23. Rentek. afregn. V,10; sst. kgl. res. nr. 875 og orig. skøde 1665, 27. juli.
24. 1668, 12. febr., Rtk. kgl. res. nr. 870.
25. 1668, 7. sept., Sjæll. Reg. 27, 247 tr.: Kbh. Dipl. VI s. 476.
26. Kgl. kammerregnskaber s. 62.
27. Jfr. ovenfor note 6.
28. Sjæll. Tegn. 1671 nr. 424 med indlæg og nr. 641.
29. Sjæll. Reg. 28,509 tr.: Kbh. Dipl. VI s. 569, jfr. 1674, 9. nov. og 1675, 3. febr. tr. sst. s. 646 og 653.
30. Sjæll. Reg. 1688 nr. 240 med indlæg, tr.: Kbh. Dipl. VII s. 239.
31. Dette glas er i flere henseender

et problematisk stykke, der er ingen fejl i det bevarede skår, hvis det er kasseret, må glasset være sprængt ved slibningen af bægerkanten.

32. Sjæll. Reg. 1690 nr. 162 med indlæg, tr.: Kbh. Dipl. VII s. 307.
 33. Både krystalglasværket og spejlmantufaktur er udførligt omtalt hos Nyrop.

De 4 illustrationer viser et lille udvalg af glas fra københavnske jordfund, som alle opbevares i Københavns Bymuseum. Greve *Jørgen Ahlefeldt-Laurvig* har velvilligst gennemgået glassene sammen med mig og givet oplysning om fundomstændighederne. Billederne, som alle skyldes fotograf *A. Mann-Nielsen*, Det Arnamagnæanske Institut, viser kun et lille udsnit af fund i 1600-tals lag. Fig. 1 viser stilk af pokal af hvidt, let »mælket« glas med pålagte forgyldninger. Totalhøjden er 8½ cm. Fundlaget er ret sikkert dateret til 1660'erne. – Fig. 2. Apotekerflasker og -glas, lysegrønne. De tre stående flasker a) 5 cm høj, lidt bred flaske, tragtformet krave med tynd kant, b) 5 cm høj, ligesidet flaske med rund krave, c) flaske, bred forneden med høj, spids bund, 4 cm høj, d) karaffelprop? med kuglerundt hoved påmalet to grå fisk og en laksrosa krebs, 7½ cm lang, e) og f) fladbundede medicinglas med flad krave, 8 cm og 4,7 cm lange. Fig 3. Grønne, ornamenterede glas a) højt bæger på 2½ cm »rømer«fod påsat runde »perleknapper« under cuppa, glasset ret tyndt og svagt rillet, b) gulgrøn rømerfod med »perleblomster« på glat form, diam. 4 cm, højde 5,5 cm, c) bæger af kraftigt, gulgrønt glas med hindbærlignende »perleknapper«, diam. ved den riflede kant 5 cm, d) diverse skår. Hindbærmønstrede rømere og bægere er alm. både i Tyskland og Nederlandene samt Sverige, tilsvarende jordfund er f.ex. gjort i Lund. Fig. 4. Stort vinglas af klart, hvidt glas, fodens radius 3 cm og fragmentets største højde 9 cm, »snorekant« nederst på cuppa, kraftig, klar, flad fod. Fra Skånska glasbruket kendes bægere med snorekant fra 1690'erne, men vist ingen glas på fod, de skånske glas er heller ikke så rent hvide og klare som dette.

SIGVARD FRIIS DVERIGS BERETNING OM SIN UDENLANDSREJSE 1684-86

AF VELLO HELK

I takt med borgerstandens velstandsstigning i 1600-tallet voksede også muligheden for at komme på kostbare udenlandsrejser og lære sprog, skik og sæder på stedet. Mens købmandssønnernes læresteder hidtil havde været at finde i de nordtyske og nederlandske byer, gik rejserne efterhånden længere og omfattede ofte Sydeuropa, hvor man ikke alene stiftede bekendtskab med det blomstrende handelsliv, men også gennem universitetsstudier og udstrakte turistrejser med mange personlige kontakter fik indblik i barokkens kulturliv. Disse unge bragte impulser fra den store verden med hjem, og deres reaktioner på det, de så og oplevede, viser noget om deres forudsætninger. De rejseberetninger fra dem, der findes, er derfor både direkte og indirekte bidrag til hjemstedets historie.

Fra 1620-erne møder vi en række københavnske borgersønner på vandring i Sydeuropa. Deres rejser har efterladt sig talrige vidnesbyrd i universitetsmatrikler og studenterstambøger og mindes ofte ret indgående i ligprædikenerne, idet præsten sommetider ligefrem havde den afdødes optegnelser til rådighed. Man kan således nævne tre medlemmer af familien *Bøcker van Delden*: *Johan*, der senere blev rådmand, *Jørgen* og *Anton*. De to første opholdt sig i årene 1620-22 i Frankrig og Italien, og den tredje blev der til 1624. Den senere borgmester *Hans Nickelsen Lund* var 1620-29 på vidtløftige rejser, der ligeledes førte ham til Sydeuropa. *Abraham Meckelborg* var der under sine rejser 1625-26 og *Hans*

Matthiesen Meckelborg sidst i 1630'rne. De fik følgeskab af flere andre.¹

Der findes en række samtidige optegnelser om udenlandsrejser i 1600-tallet. Mange af dem er forfattet af forskellige adelsmænd, der jo rejste flittigst; men også flere lærde, som f.ex. *Jacob Bircherod*, *Holger Jacobæus* og *Ole Borch* har efterladt temmelig fyldige beskrivelser af deres oplevelser. Ved en gennemgang af disse beretninger i Det kgl. Bibliotek til brug ved en oversigt over danske udenlandsrejser i 1600-tallet blev jeg opmærksom på en anonym rejseskildring fra tiden 1684-86, der indeholder mange bemærkelsesværdige enkeltheder.² I modsætning til andre beretninger fra denne periode synes denne ikke at være benyttet, måske af den simple grund, at man ikke har kendt forfatterens identitet. Ved hjælp af det øvrige indsamlede materiale om danske udenlandsrejser lykkedes det ved hjælp af udelukkelsesprincippet at nå frem til den københavnske borgmesterson *Sigvard Friis Dverig*, der selv senere blev borgmester i sin fødeby, som den sandsynligste forfatter. En håndskriftsammenligning bekræftede denne antagelse.

Han var søn af *Christen Andersen Dverig*, der stammede fra Jylland. Faderen blev 1663 gift med renteskriver Sivert Friis' enke *Margrethe Kejtum*, der i forvejen havde fire børn. I dette ægteskab fødtes den 1. december 1663 sønnen Sigvard, der tillige benyttede sin moders første mands efternavn som mellemnavn. Faderen, der også var kancelliråd og assessor i Højesteret, blev borgmester i København 1676 og beklædte denne stilling til sin død 1691.

Af de eksisterende biografiske oplysninger³ om Sigvard Friis Dverig fremgår det, at han fik sin første undervisning hjemme hos forældrene, der ansatte en skolemester til at undervise ham. Derefter sendtes han til Sorø, hvor hans mosters mand *Niels Hansen Overberg* var forstander. Efter nogle år i Sorø vendte den unge Dverig tilbage til København og gik indtil 1680 i Vor Frue Skole

(Metropolitanskolen) under rektor *Peder Foss*. Året efter blev han immatrikuleret på universitetet, hvor han blev baccalaureus 1682. I sin studietid disputerede han nogle gange under professor *Christen Nold*.⁴ Derefter har han ønsket at se sig lidt omkring i verden. Lejligheden bød sig 1683, da han i prins Jørgens følge kunne rejse til England. Fra foråret 1684 foretog han en længere rejse til Frankrig og Italien. Efter to års forløb drog han over Østrig og Tyskland hjem til København. Det er denne rejse, der skildres i beretningen.

Rejsebeskrivelsen er åbenbart en renskrift, måske efter notater, som Dverig har gjort undervejs. Den er inddelt i tre hovedafsnit, nemlig rejserne i Frankrig (f.43-45), Italien (f.60-62) og Tyskland (f.111v-112). I hvert afsnit gives først en skildring af rejsens forløb i almindelighed med mange navne på landsmænd og fremmede, Dverig mødte på sin vej og ofte fulgtes med. Forfatteren redegør nøjere for enkelte bemærkelsesværdige hændelser. I margin anføres rejseruten med afstand i mil mellem de enkelte stationer undervejs. Efter den almindelige rejsebeskrivelse følger en beskrivelse af de større og vigtigste byer, Dverig har besøgt på sin rejse. Her gives først oplysninger om byens historie, om regeringsformen, om tilstedeværende fæstningsanlæg, men ellers koncentrerer opmærksomheden sig om større seværdigheder. Beskrivelsen kan til dels være baseret på en trykt rejsefører, som også hos datidens turister hørte til standardudrustning. Disse oplysninger er dog suppleret med personlige iagttagelser og vurderinger, navnlig om befolkningen og priserne. Der afsluttes gerne med en karakteristik af byen som turistmål med en mere eller mindre fordelagtig omtale af logimuligheder. Denne del af beretningen er ikke fuldført: i Frankrig standser Dverig ved Bourges, men der er afsat plads til de resterende byer. I Italien går Dverig i stå midt i beskrivelsen af Rom, og han når kun at beskrive byens høje og porte. Desuden

suppleres beretningen af en historisk oversigt over franske konger, beskrivelse af regeringsformen i Frankrig, en redegørelse for møntenhederne i Italien, og endelig er der nogle eksempler på talgæder, navnlig om at gætte tænkte tal og antallet af jetons, åbenbart til selskabsbrug. De første 42 blade er ubeskrevne, antagelig reserveret til beskrivelse af hans rejse til og i England. Måske har Dverig arbejdet på beretningen med udgivelse for øje, men har blot aldrig fået fuldført sit forsæt. Han har skrevet den et stykke tid efter hjemkomsten – i hans beskrivelse findes begivenheder, som fandt sted først efter Dverigs besøg, således den franske konges ophævelse af det nantiske edikt 1685.

Dverigs rejserute gik igennem egne, hvor der var nogenlunde fredeligt. De krige, som havde sat deres præg på de enkelte lande, var i det store og hele afsluttet ved det store kompleks af fredsslutninger 1678-79, men modsætningerne mellem Frankrig på den ene og kejseren og Spanien på den anden side ulmede stadig. 1683 fik Ludvig XIV Tyrkiet til at erklære kejseren krig, og samme sommer belejrede tyrkerne Wien, hvilket dog endte med deres nederlag ved Kahlenberg. Det følgende år stod Frankrig på magtens tinde. Da Genua holdt sig til Spanien, kom i maj en fransk flåde og lagde gennem et frygteligt bombardement byen i ruiner. Nordpå erobrede Ludvig XIV i juni Luxembourg, og i august blev der afsluttet en tyveårig våbenstilstand mellem kejseren og Spanien på den ene og Frankrig på den anden side. Kejseren, Polen og Venedig indgik samme år en hellig liga mod Tyrkiet.

Det var under disse forhold, Dverig i foråret 1684 drog fra England til Frankrig, og han fik senere på sin rejse, navnlig i Italien, disse modsætninger mellem magterne at føle. Det var også derfor, han måtte vælge sit rejseselskab med omhu og af og til udgive sig for en rejsende fra et venligtsindet land, idet det sikrede en bedre behandling.

Den 11. marts 1684 var Dverig blevet immatrikuleret i Oxford.⁵ Han fik åbenbart ikke ret lang tid til sine studier. Rejsebeskrivelsen begynder med afrejsen den 27. maj, da han tog afsked med London og alle gode venner der. Samme aften ankom han til Greenwich, hvorfra han på kongens jagt to dage senere sejlede til Dieppe. Overfarten tog andre to dage. I Dieppe overværede han en procession, som bad for regn. I øvrigt var der et gammelt slot, »hvor intet synderligt må være at remarkere, såsom indgangen dertil bliver de fremmede forbuden«. Byens befolkning hadede englændere, men Dverig anbefalede dog værtshuset »Chateau«, hvor værten var engelsk. Fra Dieppe rejste han 2. juni med den daglige forbindelse til Rouen, hvor han logerede to dage i »Quadrant de mer«. Af seværdighederne fremhæver Dverig navnlig broen over Seinen, som han betegner som den skønneste i hele Frankrig. Fra Rouen gik rejsen videre over Fleury og Pontoise til Paris, hvor han arriverede om aftenen den 6. juni. Om indbyggerne i Normandiet bemærker Dverig, at de ikke helt havde glemt deres nordiske afstamning, idet man ikke måtte skæmte for stærkt med dem. Denne erfaring havde han gjort på vejen fra Rouen, hvor en ringe fornærmelse havde haft til resultat, at der blev affyret tre musketter efter ham, »og var intention god nok, men manglede i effekt«, således at han slap uskadt.

Fra Dieppe til Paris rejste Dverig i selskab med tre andre, som han navngiver som Lasson, Schwertfeger og Petersen. Den første må være den *Oluf Rasmussen Lassen* fra Århus, der blev immatrikuleret i Leiden 1683 og i Orléans 1684.⁶ De to andre kommer sandsynligvis fra hertugdømmerne; den sidstnævnte er antagelig den *Ulrik Petersen* fra Slesvig, der senere slog sit navn fast som historisk samler. I hans biografi hedder det, at han 1678-84 har opholdt sig i Tyskland, derefter to år i Frankrig og endelig ligeledes to år i Italien.⁷ Dertil kan bemærkes, at han allerede i juli

1681 blev indskrevet i den tyske nations matrikel i Siena.⁸ Også den tredje rejsefælle – *Schwertfeger* – kommer formodentlig fra Slesvig.⁹

I Paris opholdt Dverig sig en måneds tid. Han boede forskellige steder: i begyndelsen i »la Ville d’Hambourg«, derefter i »l’Hostel de Saxe« og til sidst hos mons. Guibert i »rue Jacob, vis a vis rue St.Benoist au Fauborg St.Germain«. Allerede 9. juni gjorde han en udflugt til St.Cloud og rejste derfra dagen efter til Versailles, hvor han besøgte slottet, menageriet, Trianon og andet – også kongen og tronfølgeren til messe og ved taffelet. Det var kun tre år siden solkongen Ludvig XIV havde taget fast ophold i Versailles.¹⁰

Fra Versailles tog Dverig endnu samme aften tilbage til Paris. På denne udflugt havde han haft følgeskab af de tre ovennævnte rejsefæller samt en Tuxen – antagelig *Christian Tuxen*, senere borgmester i Bergen, der for et halvt år siden havde været i Orléans.¹¹ Denne by var Dverigs næste rejsemål. Den 3. juli rejste han fra Paris og overnattede på vejen i Étampes. I Orléans tog han ophold hos »Mr. de Bellair, rue des Pensées«. I øvrigt berømmer han sin vært for hans kunst på lut og guitar. Hans rejseledsager var denne gang en *Angel*, muligvis fra Norge.¹² Med ham og fem andre rejste Dverig 10. juli fire mil til La Ferté, og samme aften kom de over Olivet tilbage til Orléans. Først den 26. juli blev han indskrevet i den tyske nations matrikel. Godt en måned senere, den 30. august, blev en af hans rejseledsagere fra Paris, Oluf Lassen, indskrevet i samme matrikel.¹³

Orléans’ ærværdige universitet med dets stærkt udviklede og meget internationale studenterliv, hvor studiet af romerretten spillede den store rolle, var et fast mål for et stort antal danske. Selve byen bedømte Dverig til at være omtrent på størrelse med København. Det var et godt sted for fremmede, »sproget er temmelig rent, indbyggere høflige, fruentimmere ydmyge« og desuden

»god vin og skøn frugt«. »Trois Empereurs« anbefaledes som det bedste logement.

Fra Orléans gik flodturen sædvanligvis til Blois, Valoiskongernes yndlingsby med det pragtfulde slot. Det var også målet for Dverig, da han den 2. oktober forlod Orléans. Fra Blois drog han sammen med den engelske ambassadør 5 miles vej til Chambord for at overvære den kongelige jagt. I Blois boede han i »La Galére«, som han i øvrigt anbefaler i sin beskrivelse af byen. Den 5. oktober fortsatte han rejsen sammen med en baron Stettener og kom samme aften til Tours, hvor de tog ophold i »Trois Empereurs«. Det næste rejsemål var Saumur, hvor han den første nat boede i »Livre d'or«, men da han agtede at blive i byen noget længere, sikrede han sig derfor straks den næste morgen pension hos en boghandler ved navn Ribotteau.

Saumur havde sin særlige tiltrækning ved et protestantisk universitet, som imidlertid allerede året efter blev ramt gennem ophævelsen af det nantiske edikt. Dverig bemærker da også, at der var mange fremmede, navnlig englændere, i byen, og at de dels kom på grund af »god tæring og gode exercitsmestre«, dels, fordi størsteparten af byens befolkning var huguenotter. Dverig roste rideskolen, som han betegnede som en af de bedste i Frankrig. Man boede bedst på »Trois Empereurs«, eller også i pension hos madame Amiraut.

Fra Saumur gjorde Dverig flere udflugter. Den 4. november rejste han således gennem Chinon og Champigny til Richelieu, hvor han blev en dags tid. Han var meget imponeret af både byen og slottet, som han anså for mere seværdig end Versailles. Richelieu lignede mere et slot end en by, havde 14 porte, som var placeret ud for hinanden. Slottet var værd at se mere end en gang, i haven fandtes en masse statuer og springvand, og parken var fuld af hjorte. Som det bedste værtshus anbefaler Dverig »Le Poisier«.

Fra Richelieu drog Dverig gennem Loudun tilbage til Saumur. Den 14. november gik udflugten fire mil til Doué, hvor han blandt andet besøgte Julius Cæsars amfiteater. Her fik han det bedste indtryk af værtshuset »l'Image«, hvor både vinen og værtinden fik ros. På årets sidste dag rejste Dverig igen til Richelieu, som jo havde betaget ham så meget første gang, derfra til Thouars og dagen efter nytår 1685 tilbage til Saumur. Tre dage senere havde han en endagsudflugt til Bourgueil for at se slottet.

I Saumur mødte Dverig en række landsmænd. De tog på udflugt sammen og havde således mange fælles oplevelser. Den første udflugt til Richelieu foretog han sammen med den senere gehejmeråd og overceremonimester *Vincens Lerche* og hans hovmester *Vilhelm Helt*, der blev finansdeputeret og tillige var en habil digter. Deres rejse kan kortlægges gennem de breve, som Mikkel Vibe fra København sendte til hovmesteren.¹⁴ Rejseselskabet kom fra Strasbourg, Genève, Lyon og Angers og var på vej til Paris, hvor de ankom i begyndelsen af februar. Til deres rejseselskab hørte to andre deltagere i udflugten til Richelieu, nemlig *Burchard von Suhm*, søn af amtsforvalter Henrik von Suhm i Pinneberg, der året forinden var blevet optaget i den danske adel. Den unge Suhm havde senere en meget bevæget skæbne, måtte forlade Danmark på grund af en drabssag og var til sidst polsk gesandt i Paris, hvor han også døde 1720.¹⁵ Det sidste medlem af rejseselskabet tilhørte familien von Stöcken og er muligvis identisk med søofficeren *Christoffer Ernst von Stöcken*,¹⁶ som Dverig mødte flere gange senere. Udflugten til Doué blev foretaget sammen med fire andre landsmænd, deriblandt en Tuxen, der antagelig er identisk med den ovennævnte rejsefælle. Desuden var der en ung mand af familien Reedtz, formentlig søofficeren *Knud Reedtz*, der 1683-88 var i orlogstjeneste i Firenze og Frankrig,¹⁷ en anden ved navn *Blum*, og endelig en baron *Holck*, nemlig *Frederik Christian Holck*. Han

tilhørte en slægt med fornemme militære traditioner og gik selv den samme vej. I 1683 var han blevet gjort væragtig, og samme år udnævntes han til kornet og kaptajnløjtnant. Kort efter må han have tiltrådt sin uddannelsesrejse.¹⁸ Forbindelsen mellem ham og Dverig blev af mere varig karakter og blev holdt ved lige under deres fortsatte rejse gennem mere end et års tid. Holck var også med på udflugten til Thouars og Bourgueil. De andre deltagere af den første udflugt var *Holste* og *Hörman*. Den første havde Dverig allerede mødt i Orléans, hvor de var sammen på en udflugt til La Ferté. Mikkel Vibe nævner i sine breve til Helt sønner af oberst Holste, der også opholdt sig i Frankrig, og den pågældende må vel være en af disse.¹⁹

Den 13. januar 1685 startede Dverig sammen med Holste på en uges tur til Angers og Nantes. I Angers tog de ind på »le Cheval blanc«, hvor også Lerche og Støcken var. På videre vej var de nødt til at overnatte i Varades, hvor logementet var under al kritik. Senere havde de følgeskab af en oberst og en kaptajn, der med vold ville gøre Dverig til deres fænrik. I Nantes, hvor rejseselskabet boede i »Pelican«, blev de kun en dags tid. Dverig karakteriserede byen som kun en handelsby, indbyggerne var propre og velklædte, men ellers nogle »hoffærdige og ubehøvlede Bretons«. Han tilføjede dog, at her i Bretagnes hovedstad var »frentimmeret dristigt og modigt af sin skønhed«. Det var helt galt med sproget, som for en pariser var værre end polsk at forstå, og de dårlige veje blev også kritiseret. På tilbagevejen var de atter nødt til at tage til takke med deres forrige logement i Varades, »hvor vi drev natten hen med vores pistoler i hænderne«. Angers fik et helt andet skudsmål end Nantes, her var det værd at opholde sig for en fremmed, »thi man har gode exercitier, sproget er godt, folket høfligt og god tæring, kvindfolket elsker fremmede«. Også deres logement fik ros. Angers var også den af Loirebyerne, der længst bevarede sin til-

trækning for de fremmede, og da Frederik IV som kronprins nogle år senere gjorde sin Frankrigsrejse, blev netop denne by valgt til opholdssted for hans sprogstudiers skyld.

Den 20. januar var Dverig atter tilbage i Saumur. Han beretter endvidere, at de i begyndelsen af februar foretog en udflugt til La Flèche, hvor de blandt andet besøgte det smukke jesuiterkollegium og i øvrigt boede i »Les quatre vents«. Om La Flèche bemærker Dverig, at her sommetider var fremmede, men at her ellers var for ensomt. Midt i måneden rejste de til Thouars for at se slottet Oiron to mil fra selve byen – ejeren var marskal de Feuillade. På den første udflugt var Dverig sammen med Holck, Hörman og Leth (antagelig den senere rentekammerkommitteret *Niels Leth*),²⁰ den anden foretoges sammen med Reedtz og Blume.

Efter adskillige måneders ophold brød Dverig den 14. april sammen med Holck og Leth på deres egne heste op fra Saumur og begav sig på vej til Italien. Flere af deres hidtidige rejsefæller med Reedtz, to Fuchs'er og Blume i spidsen ledsagede dem syv mil ud af byen. De rejste hurtigt gennem de fleste byer, kun i Bourges og Lyon opholdt de sig noget længere. I den førstnævnte by, hvor de boede på »Le Sauvage«, besøgte de blandt andet kirken St. Etienne, hvor »os som polakker blev vist det kostelige Chapelle med en hel hob messehageler og en ganske af fine perler og sten, sat i guld, æstimeret 200.000 rdl., alt med den condition, at vi havde været til messe«. De besøgte også »monsieur Chatennot«,²¹ der forærede dem en bog. Ellers er dommen over befolkningen hård: »folket duer intet«. På den videre vej så de i Bourbon de varme bade, »hvor vandet i stor mængde vælder hedt og som gloende op af jorden«, og i Varennes 126 fanger, der blev »i en kæde ført til gallererne«. Den 23. april var de i Roanne, »hvor Loiren begynder at føre både«, og dagen efter tog de postheste for at spare deres egne på den hårde tur over bjergene til L'Arbresle og videre til Lyon,

hvor de tog et par dages ophold i »L'Escu de France«. Af seværdigheder nævnes kirken St. Jean med et »rart sejersværk med adskillige mouvements«, »det rare cabinet de Mons. Servier«,²² der blandt andet indeholdt mange »perpetua mobilia«, og kapucinerklosteret. Den 28. april nåede de til Pont de Beauvoisin, hvor de rejsendes tøj blev visiteret, idet denne bro dannede grænsen mellem Frankrig og Savoyen. I Montmélian besøgte de slottet, og der blev dem »bevist stor ære, da vi gav os ud for tyske«. Den 30. april gik rejsen fra Montmélian langs Isère, »der går så stærkt og rapide, at den synes ganske sort«, til Aignebelle. De drog videre gennem bjergene med høje klipper til Chambre og derfra til St. Michel, og Dverig lagde mærke til, at »heromkring har folket store halse, som hænger ned på brystet som to eller tre knytæver eller store æbler«. Fra St. Michel fortsatte de rejsende ad en farlig vej over skrøbelige broer til Bramon, hvor Dverig beretter om folkets »underlige klædedragt«. Den 2. maj kom de med mulæsler over passet ved Mont Cenis og fortsatte gennem skyer og sne til La Grande Croix, hvor de fik mad mellem himmelen og skyerne, sikkert en betagende oplevelse for en fladlandsbo. Det første længere ophold gjorde de i Torino, hvortil de ankom i selskab med to grever af slægten Fürstenberg, nogle flamlændere, tyskere og andre og logerede i »L'Auberge Royale«, »hvor man er hel vel for sine penge«.

Den 8. maj forlod Holck, Leth og Dverig Torino og rejste videre over Chivasso og Pavia med vetturinen. De besøgte en del seværdigheder undervejs, deriblandt fæstningen i Casale og i Certosa di Pavia »et af de prægtige klostre i Europa«, som var så stort, at »to konger der vel på en tid kunne holde hof«, og gjorde et par dages ophold i Milano, hvor Dverig varmt anbefaler deres logi »Gli tre Re« som den bedste i byen. Han interesserede sig også for kastellet, hvor ingen franskmænd måtte komme ind, »med mindre han under en anden nations prætext practiserer sig derind«, et kneb, som

Dverig jo selv har benyttet. Han gjorde også et forsøg på at skildre byens 400 kirker, først og fremmest de sædvanlige relikvier, som optager en væsentlig del af hans rejseskildring. I Brescia var intet seværdigt bortset fra jesuiterkollegiet og domkirken, og det var efter Dverigs mening ikke stort bedre i Mantova, hvortil de ankom 15. maj. Byen var velbeliggende fra naturens hånd – midt i en stor sø – og havde derfor naturlige fæstningsanlæg. Dverig noterer, at digteren Virgil var født her, men ellers var her intet seværdigt, bortset fra »et lumpen gammelt hus, hvor fyrsten holder hof«. Fremmede blev behandlet dårligt i Mantova, »hvor vort gevær leveret og betalt for at komme ind og for at være i byen om natten, så også for at komme ud igen«. Betalingen spiller naturligvis en vigtig rolle under Italiensrejsen. Dverig har udarbejdet en særskilt oversigt over mønten i Italien – over 50 forskellige sorter, og han er klar over, at man altid skulle være på vagt. På deres videre rejse roser han Ponte Nuovo i Verona som den skønneste i Italien efter Rialto-broen i Venezia, og både her og i Vicenza havde fremmede det godt og kunne nyde en god vin. Den gode vin sluttede i Padua, deres næste opholdssted. Her berømmer Dverig navnlig universitetet. Ved gennemgangen af byens mange kirker er målet efterhånden fuldt med hensyn til de utallige relikvier og helgenhistorier: ved beskrivelse af S. Antonio bemærker Dverig, at her »ser man meget, der årsager enten at bele eller at ynkes over dette folks blindhed; thi de tribuerer S. Antonio (såvel som deres andre afguder, de ledes skalkagtig til at adore) flere mirakler end evangelisterne Christo selv«. Ved de andre kirker lægger man mærke til, at Dverig havde observeret nogle danske epitafier på kirkegården ved Eremitanerkirken, hvor en del fremmede lå begravet. Desuden nævner Dverig et stort hospital, »hvor de venetianske kurtisaner, der har taget skade i Veneris krig, bliver gratis kureret; hvem der vil stå op kl. 5 og følge barbererne, kan der med varietate objec-

torum fornøje sin curiositet«. Han anbefaler sit værtshus »La Stella«, »hvor man er temmelig vel, når man præcaverer at blive bedraget med pengeveksel«.

Den 19. maj var rejseselskabet nået til Venezia, hvor man gjorde et par ugers ophold i »Scudo die Francia«. Der var meget at se – Dverig skildrer indgående både byens historie, forvaltning og de forskellige bygningsværker. Han er tydeligvis betaget af Venezia »la ricca«, en by, der ligesom lå for anker midt i bugten, med sine 20.000 gondoler, 800 broer, 70 sognekirker, 31 munkeklostre og 28 nonneklostre. Han dvæler navnlig ved Fiera dell'Ascensione, hvormed man fejrede den årlige sejlads, dogen foretog Kristi Himmelfartsdag ombord på den pragtfulde Bucentoro ud til Adriaterhavet, for at formæle sig med dette ved at kaste en indviet ring i bølgerne. Dverig skildrer indgående de pragtfulde ceremonier i forbindelse med denne fest, som blev afholdt den 31. maj, kort før Dverigs afrejse. Han betoner, at denne dag er værd at lægge mærke til, når man rejser i Italien, og tilføjer, at der på denne dag herskede stor frihed i Venezia, »thi da har kvindfolk her libertet og hver går med masker, men der bliver mange til hanrejer«. I øvrigt havde han det indtryk, at indbyggerne i Venezia var vel-skabte, propre og pæne, men »uforskammet hoffærdige«. Om kvinderne tilføjede han, at de var »utrolig dejlige og propre, dog deriblandt onde og gode, og kan en fremmed vel få adresse«. Det evindelige drikkepengeproblem irriterer ham umådeligt, således også under besøget i byens berømte arsenal: »når man har forlov at gå derind, leverer man smukt sit gevær fra sig i porten, og når man går ud, bliver det igen høfligt præsenteret, dog imod en god discretion«, og således blev det ved med de »høflige betlere«, som Dverig kalder dem. Det var et problem, som Dverig atter og atter vender tilbage til i sin beskrivelse af Italiensopholdet. Men i øvrigt kunne Dverig rose sit logi og anbefale at købe theriak i

Venezia. Vinen var derimod dårlig allevegne, og man måtte tage til takke med, at kødet kom stinkende på bordet.

Den 2. juni rejste Dverig med sit rejseselskab med den ordinære skibsforbindelse til Padova og derfra over Rovigo og Ferrara til Bologna, hvor de indlogerede sig i »Pellegrino«, et »af de få gode logementer i Italien«, hvor værten i øvrigt var fransk. Om Ferrara bemærker Dverig blandt andet, at midt i denne by, som tilhørte paven, var der et slot, bygget højt med mur og tårne, hvor en kardinal residerede, og der var en garde af schweizere, men når man endelig kom ind i slottet, måtte man udbryde med Æsops ræv: »pulchrum caput sine cerebro« (et smukt hoved uden hjerne), »thi det parerer nok uden til, men indvortes er der ruinæ og squalores« (ruiner og snavs). I Bologna berømmer Dverig byens pølser »le mortadelle«, som var vidt og bredt kendt over hele verden, også sæben var berømt, men dog »mere i ord end effekt«. Alle huse var opført med gallerier underneden, således at man kunne gå på gaden fri for regn og solskin. Her boede mange adelsfolk, og man så nok både af kavalerer, der promenerede om aftenen, og damer i vogne, ofte med små hunde, »som her i byen falder hel små og tit som egeren i Danmark«.

Fra Bologna drog de til Modena, hvor huset d'Este regerede. Her fremhæver Dverig byens berømte masker. Han følte sig atter generet af betleriet, og ved alle floder, broer og porte blev man ligeledes plaget af »soldater og visiterer og sligt canaille«, som skulle have deres part. I Parma nævner Dverig naturligvis byens berømte oste, og han er synlig imponeret af fyrsteslottet og dets omgivelser, som han beskriver nøje, således teatret med dets indviklede maskineri, heste og stalde, fyrstens klæder og udsmykningen af hans lysthus. Nær slottet var også et hus for vilde dyr, og Dverig faldt navnlig i forundring over en smuk og veldresseret løve, der forstod tysk – fordi dens vogter var tysker. Rejsen gik videre over

Firenzuola, og Piacenza, hvor de blandt andet så et »gruelig vidtløftigt slot, som aldrig bliver færdigt«. Den 8. juni fortsattes over Bromi til Voghera, hvor Dverig blev syg, dog ikke alvorligere, end at de allerede dagen efter ad dårlige veje kunne drage videre til Tortona og Novi, hvor de tog postheste over bjergene. På den fortsatte vej roser Dverig Voltágio med dets fine beliggenhed ved mange vandløb og på begge sider omgivet af temmelig grønne bjerge med smukke kastanietræer. I Voltágio fik de friske heste og kom over de høje klipper ved bjerget »la Consevera«, snart over skyerne, og der var temmelig koldt deroppe. Deres næste mål var Genova. På vejen til Consevera passerede de ifølge Dverig 46 gange vandløb og til Genova 30 gange, og mange gange skulle man betale for passagen, »hvilket synes noget ubilligt for en fremmed, der ikke er vant dertil«.

Dverig betegner Genova som en af de skønneste stæder ved Middelhavet, selv om han må indrømme, at det franske bombardement året forud havde ødelagt omtrent halvdelen af byen og »temmelig destrueret dens superbium«. Dverig kunne godt forstå, at genueserne holdt sig mere til Spanien end til Frankrig. De fulgte endnu spansk mode, og »kvindfolkene er klædt ridicul og har rumperne bredere end møllehjul, og midt om livet er de smalle som lys«, således at de på afstand lignede en høstak med en kæp i. Kun med stort besvær kunne de sætte sig på en stol, og når to sådanne koner mødte hinanden i en smal gade, havde de lige så svært ved at passere hinanden som to rustvogne hjemme i Danmark. Ellers roser Dverig værtshuset »Santa Martha«, hvor hans rejseselskab havde taget ophold.

Allerede på trediedagen efter ankomsten til Genova tog de med lejet feluca til Sestri di Levante, hvor de først blev udspioneret af en skalkagtig munk, der gav sig ud for en tysker for at mærke, om de fremmede var franske. Dverig fortæller videre, at de alle den

følgende morgen i deres brændevin fik en portion gift, fordi de havde talt fransk med en franskmænd, der var med i rejseselskabet, og dette var blevet observeret af den mand, der solgte dem brændevin. Heldigvis havde de modgift hos dem, ellers havde de måttet bøde for det franske bombardement af Genova.

Den 15. juni ankom de til Livorno, hvor Dverig fik det indtryk, at der var mange købmænd og fremmede fruentimmere, men værtshusene duede ikke. Det gjaldt også »Croce Bianca«, hvor de var taget ind – der fik man ikke noget for sine penge, men byen og havnen var ellers skønne. På den fortsatte rejse undlader Dverig ikke at beskrive det skæve tårn i Pisa, og han besværer sig over Lucca, hvor der var intet at gøre eller se for fremmede. Tilmed var det forbudt at bære kårde under opholdet i byen, hvilket Dverig betegner som »en lumpen og usædvanlig maner«. Det var navnlig ikke godt at komme i byen i fasten, thi da fik man på grund af mangel på fiskeri kun et magert traktement. Vejen fra Lucca til Pistoia var farlig på grund af banditterne, men de slap helskindet igennem. Om Pistoia bemærkede Dverig kun, at her forhen havde været en romersk koloni, men nu var her intet, hovedsagelig på grund af Firenzes nærhed. Ad »en hel lystig vej« kom rejseselskabet til Firenze og logerede i »Aquila nera«, som Dverig betegner som det andet af de bedste logementer i Italien – her var værten tysk. Traktementet var godt, men ellers stod det ringe til i dette udmærkede værtshus: i de fleste kamre til gården var sengene dårlige og fulde af vanser, »hvilke på en nat kan årsage, at en skal holde sig usynlig 14 dage«. Byen derimod var værd at se, og rejseselskabet blev her fem dage. De overværede bl.a. Kristi legemsfest, som blev celebreret af storhertugen »med stor magnificenz«. Her var også de reneste og pæneste gader i Italien, »thi de er lagt med fliser så store, at man går magelig som i en stue«.

Den næste station på vejen var Siena, hvor de tog et møbleret

værelse uden pension hos en dame. I øvrigt var der logimuligheder på poststationen og på »Re«, men de var slette. Her blev Holck og Dverig den 3. juli indskrevet i den tyske nations matrikel,²³ og de blev her et par måneder. Byen havde skove og lunde omkring sig med god jagt. Der var overflødighed af harer, rådyr, vildsvin, agerhøns og andet vildt, men jagten var et privilegium for de tyske kavalerer. De måtte jage så meget de lystede med hunde, net og falke, men når en italiener fordristede sig til at tage en bøsse i hånden, da var han allerede dømt til galejerne. Dverig fremhæver, som så mange andre, at det italienske sprog her blev talt »i sin purhed, og bør en fremmed først beflitte sig på la lingua toscana, før han rejser til Rom«, en opfordring, som han sandsynligvis selv fulgte. Der var også en rideskole i byen, men der fik man »lumpen instruktion«. Fæstningen kom ingen ind i. Dverig synes åbenbart ikke rigtigt om sienesernes overordentlig store ivrighed i religionen. De var »devote og gruelig superstitieuse, billeder af helgener er garderne fulde af og sidder de offentlig på knæ og anråber dem, behænger de dem også med roser og blomster – man kan næppe gå der uden med hatten af«.

Da den værste sommerhede var overstået, brød de den 10. september atter op og tog postvognen til Rom, hvor de ankom to dage senere og tog ophold i »Scudo di Francia«. Et par dage efter ankomsten blev Dverig atter syg, men han må være kommet sig temmelig hurtigt, og den 24. september fortsatte de med vetturinen til Napoli. De havde igen dårlige erfaringer med overnatninger undervejs, navnlig i Fondi. Da de efter fire dages rejse ankom til bestemmelsesstedet, fik de logi i »Tre Re«, som var et dyrt sted. Efter de sædvanlige udflugter i omegnen, deriblandt også til Vesuv, som var en besværlig tur på grund af tykt askelag og stenregn, forlod de den 4. oktober Napoli og var den 8. tilbage i Rom. Samme aften lejede Holck og Dverig værelser hos »M. de la Mothe, hvor

logerede en måned, helt godt logement på Piazza di Spagna«. Denne måned har de benyttet til at se nøjere på byens seværdigheder, den ufuldendte beskrivelse af dem fylder alene over 25 sider. Dverig måtte selv indrømme, at mange havde fået påbegyndt en beskrivelse af byen, men ingen af dem havde haft heldet med sig at forfatte en fuldstændig og perfekt beskrivelse, »og har den ene altid efterladt den anden at remarkere, mens en fremmed did rejsende må være fornøjet alene at se en liden del af det, som er at observere«. Fordum var byen »caput orbis«, men måtte nuomstunder nøjes med at være kaldet »Roma Sancta«. Dverig beretter omstændeligt om den italienske fabel om Roms opkomst og gennemgår derefter bebyggelsen og seværdighederne på og omkring Roms høje. Han noterer, at fremmede gerne bliver indladt i pavens palads af schweizergardens kaptajn, men »det koster dem la buona mangia, før de kommer af Rom«. Han fremhæver Caracallas termer som bygningsværk og roser Via Appia: »dens sten er flade, sorte og mest 8-kantede, net sammensatte som et gulv, men hel glatte«, det var en vej uden sin lige i hele verden. Ved gennemgangen af Engelsborg bemærker han, at paven her også havde et kornhus, »af hvilket han nøder enhver til at købe sit korn for tredobbelt pris«. De fremmede kom ikke ind uden en tilladelse fra paven selv, »thi her holdes adskillige store herrer fangen, iblandt hvilke Borry, som destillerer endnu det første Chaos allerøverst deroppe«. Det var guldmageren *Francesco Giuseppe Borri*, der 1667-70 var i Frederik III's tjeneste. Da han forlod Danmark, blev han grebet på vej til Konstantinopel i Wien og 1672 i Rom dømt til evigt fængsel, og han blev i Engelsborg til sin død 1695.²⁴

Omsider slog afskedens time. Den 7. november forlod Holck og Dverig Rom i to tyske karrosser, der tilhørte Dominico Raner. Blandt deres rejsefæller var en grev Herberstein og to venetianske kanniker. Der indtraf en del mindre episoder på vejen. Allerede

dagen efter væltede således deres karrøse på grund af akselbrud på vejen mellem Civita Castellana og Otricoli. I Foligno besøgte rejseselskabet den hellige Frans' værelser og grav, i Loreto det hellige hus og skatten. På den videre vej over Bologna væltede de i et morads inden ankomsten til Padova den 21. november. I denne by efterlod Dverig baron Holck og rejste med bagagen videre til Venezia, hvor han atter tog logi i »Scudo di Francia«. Der fandt han også von Stöcken og flere andre danske volontærer i venetiansk tjeneste.²⁵ Efter fjorten dage »med største plaisir« i lagunernes stad drog Holck og Dverig den 3. december videre nordpå over Mestre, Treviso, Conegliano og kom fem dage senere til Ponteibba, hvor venetiansk område endte. Den 9. december betrødte de kejserens territorium og væltede kort efter med vognen ned ad en meget stejl skrænt. Dverig kom derved til skade, dog ikke alvorligt, men fik samme aften »en hidsig febris på halsen«. Rejsen blev fortsat, men dagen efter var den syge i Villach nødt til at tage en bærestol med to heste. Derefter taler Dverig ikke mere om sin sygdom og må vel efterhånden have overvundet den. Den 20. december var de nået frem til Schodewien, hvor deres tøj blev visiteret. Derefter blev de af seks par okser trukket gennem sneen over Semmering. To dage senere var de i Wien, hvor de længe forgæves søgte efter et sted at bo, indtil de omsider fik logi i »Zum wilden Mann«, et dyrt værtshus. Dverig konstaterede, at for en, der kom fra Italien, var der intet bemærkelsesværdigt at se i Wien. Byen var så lille, at man på tre kvarters tid kunne gå rundt omkring den. Allerede efter to dages forløb, selve juleaften, drog de med postforbindelsen videre, gennem Østrig, Mähren og Böhmen til Prag og efter en dags ophold til Dresden, hvor de ankom den 20. december, fem dage før jul – på grund af tidsforskellen mellem den gregorianske og den julianske kalender. Her fik de logi hos en kurfyrstelig kammerskriver, og de blev i byen et halvt års tid. Af begi-

venhederne noterer Dverig kun besøg på fæstningen Königstein. Sidst i juli 1686 tog Dverig afsked med Dresden og med alle gode venner, blandt dem to danske: Mule og Nansen.²⁶

Hvad hans langvarige rejsefælle Holck angår, så skiltes deres veje åbenbart i Dresden, da denne allerede den 13. april 1686 fik et pas til rejse til Ungarn. Fra Dresden rejste Dverig i selskab med en tysk baron i vogn til Meissen. Det foreløbige mål var Leipzig, hvor han indlogerede sig i »Der graue Wolf«. I dette værtshus løb han igen på von Stöcken. Logementet var det rene purgatorium for pengepungen, »thi denne hårdnakkede Hotesse skriver dobbelt op og giver onde ord til«. Det gik bedre i Halle, hvor han dagen efter overnattede i »Der halbe Mond«, som han roser som et udmærket sted. Efter Halle tilbragte Dverig et par dage i Wittenberg og besøgte navnlig de steder, der havde tilknytning til Martin Luther. Han besøgte også universitetet, »som er øde og af ingen anseelse«. Den 6. august rejste han fra Wittenberg til Berlin og måtte atter døje med dårlige logiforhold undervejs. Berlin var det sidste sted, hvor han tog sig tid til et par dages ophold, derefter gik det hurtigt hjemad med den hamburgske post. Han kom over Fehrbellin, Perleberg og Lenzin ved fæstningen Dömitz den 16. august til mecklenburgsk område og blev her underkastet en nøjere undersøgelse, således at opholdet her kom til at vare to timer. Samme eftermiddag mødte de rejsende den berlinske post, og da deres egen kusk var for langsom, skiftede de over til den anden og kørte hele natten og dagen igennem i dårligt vejr, således at de andendags middag var i Hamburg, hvor Dverig tog ind på »Bremer Schlüssel«.

Her slutter optegnelserne. Rejsen kunne også betragtes som endt. Den havde varet over to år og kan endog betragtes som en temmelig hastig rejse, som ikke har levnet tid til indgående studier, men nok til at få væsentlige indtryk. Dverig har i hvert fald fået

lært sprog, sæder og skikke og haft mange personlige kontakter, således at han kom hjem med en betragtelig erfaringsbagage, som han snart fik brug for i en omfattende offentlig virksomhed i sin fødeby København.

Forfatteren af hans ovennævnte biografi, skrevet antagelig efter hans død til brug for en ligprædiken, har åbenbart haft kendskab til rejseberetningen, idet rejseruten og dateringerne stemmer udmærket overens, blot i stærkt forkortet form. Endvidere oplyses, at han ankom til København den 2. september 1686. Tre måneder senere, den 4. december, blev han udnævnt til sekretær i Tyske Kancellis udenlandske afdeling, og i marts 1687 fulgte han overstaldmester *A. W. Haxthausen* til Kursachsen som sekretær og vendte ret hurtigt tilbage til Dresden. Efter Haxthausens afrejse i oktober 1688 overtog han forretningernes førelse, men på grund af en misforståelse mellem ham og nogle kursachsiske ministre blev han i begyndelsen af 1690 kaldt hjem. Allerede den 1. juli samme år rejste han igen ud med Haxthausen, denne gang til det kurbrandenburgske hof og til krigstogtet i Flandern og Brabant.²⁷ I marts 1691 fik han lov til at rejse hjem og var da til stede ved sin faders begravelse. Den 13. december 1693 blev han gift med *Sophia*, datter af stadspræsident *Hans Nansen* i København. I dette ægteskab fødtes otte børn, delt ligelig mellem begge køn, af hvilke en dreng og en pige døde i ung alder, mens resten levede ved faderens død 1710.

Dverigs karriere efter brylluppet fulgte stort set samme stier som hans faders. Den 24. februar 1694 blev han udnævnt til borgmester i København og samme år 15. december til assessor i Højesteret. I 1702 blev han justitsråd, og da kongen to år senere oprettede Kommercekollegiet, blev han kommerceråd og medlem af kollegiet.

Dverigs virketid på sidstnævnte post blev ikke af lang varighed.

SIGVARD FRIIS DVERIGS BERETNING

Som borgmester synes han at have været meget virksom og indflydelsesrig.²⁸ I marts 1709 blev han syg, og den tilkaldte læge *Jacob Eichel* konstaterede, at det drejede sig om mæslinger. Han blev svækket af høj feber og havde ikke kræfter til at stå sygdommen igennem. Da hans sidste time nærmede sig, modtog han naderen af professor *Jacob Lodberg*, sognepræst ved St.Nicolai kirke. Sigvard Friis Dverig døde den 23. marts 1710, kun godt 46 år gammel, og blev begravet i St.Nicolai kirke. Universitetet hædrede hans minde ved et program, dateret den 10. april, hvor hans liv og gerning beskrives og berømmes i kunstfærdige latinske vendinger.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Om disse og andre rejser, se V. Helk, *Dänische Romreisen von der Reformation bis zum Absolutismus (1536-1660) i: Analecta Romana Instituti Danici VI*, 1971, og de deri citerede kilder.
2. Den bærer signaturen NKS 376, 4°.
3. En biografi, åbenbart til brug for ligprædiken, i *Det kgl. Bibl.*, NKS 1076, 2°, desuden lat. universitetsprogr. 10/4 1710. Der findes også flere trykte ligvers, se *Personalh. Tidsskrift 8: VI*, 100.
4. I *Ehrencron-Müllers Forfatterlex. (III, 139)* findes nævnt en disputats af 1681 – *Mixtio miscibilium sive positiones miscellanæ* – med Dverig som respondens og *Geo. Castanæus (Jørgen Carstens)* som præces, sml. ssts. II, 212.
5. *Personalh. Tidsskr. 10:II*, 155.
6. *Personalh. Tidsskr. 4:I*, 150.
7. Han er biograferet både i *Dansk Biogr. Lex.* og *Allgem. Deutsche Biographie*.
8. *Personalh. Tidsskr. 4:III*, 66.
9. Således var en *Died. Joh. Schwerdfeger* elev på *Slesvigs Katedralskole 1684*, se *Th. O. Achelis, Matrikel der schleswigschen Studenten*, 1966, nr. 3556a.
10. Om danske rejser i Frankrig i almindelighed og i Paris i særdeleshed, se *H. Glarbo i: Danske i Paris gennem Tiderne I*, 1936, 113-204.
11. *Personalh. Tidsskr. 4:I*, 150.
12. I *Dansk Biogr. Lex. (Bricka) I*, 265, findes en *Hans Angell*, præst i Trondheim. Han gjorde 1682 en rejse til Nordtyskland, blev derefter kapellan i Bragernæs og fik 1684 ventebrev.
13. *Personalh. Tidsskr. 4:I*, 150.
14. *Det kgl. Bibl.*, NKS 1323, 2°.
15. *Danm. Adels Aarbog 1928*, 122.
16. *Dansk Biogr. Lex. XXIII*, 97, sml. *L. Bobè, Moritz Hartmann (1933)*, passim. Der er imidlertid flere muligheder, således hans broder *Hans Henrik*, f. 1666, der også var på vidtløftige udenlandsrejser, inden han 1691 blev ansat i Tyske Kancelli, og *Friedrich Gerhard v. Stöcken*, der 1683 blev immatrikuleret i *Gies-sen* og 1688 i *Strasbourg*, se *Danm. Adels Aarbog 1941*, 60, og *Personalh. Tidsskr. 9:V*, 255.
17. *Dansk Biogr. Lex. XIX*, 317, sml. *L. Bobè, Moritz Hartmann (1933)*, 63.
18. *Danm. Adels Aarbog 1925*, 437.

SIGVARD FRIIS DVERIGS BERETNING

19. Det kgl. Bibl., NKS 1323, 2°.
20. Dansk Biogr. Lex. (Bricka) X, 235.
21. Her er åbenbart tale om Nicolas Catherinot (1628-88), jurist og historisk samler i Bourges. Han begyndte i øvrigt på flere værker og lod trykke enkelte ark, men havde ikke tålmodighed til afslutning af større værker, se Dict. de Biogr. Franç. 7, 1422, og Jöcher, Gelehrtenlex. I, 1773.
22. Nicolas Grollier de Serviere (1593-1685) beskæftigede sig med matematik og fortifikation og gjorde flere matematiske opfindelser. Han havde i Lyon betydelige samlinger, som er beskrevet i en bog af 1719, se Jöcher, Gelehrtenlex. II, 1192 f.
23. Personalh. Tidsskr. 4:III, 66.
24. Aug. Fjelstrup, Guldmagere i Danmark i det 17. Aarh., 1906, s. 101-36.
25. Om danske i venetiansk tjeneste, se L. Bobé, Moritz Hartmann (1933), 62 f.
26. Det er svært at pege på nogen bestemt ved et forsøg på at identificere de to personer. Der kan muligvis være tale om Erik Mule (1669-1751), den senere professor i Odense. Han blev student 1686 og rejste derefter i udlandet. Den anden kan have været Hans Nansen (1670-1716), en broder til Dverigs tilkommende hustru Sophia, selvom han på dette tidspunkt synes at have været lovlig ung, kun 16 år gammel.
27. Se tillige Emil Marquard, Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914 (1952), 120, 202, 214.
28. Hist. Medd. om Kbh. 1, I, 171 f.

KØBENHAVNS ANDEN HOVEDBANEGÅRD STRIDEN OM BANEGÅRDSFLYTNINGEN 1859-1863

AF JENS VIBÆK

Næst efter kønsdriften er af de menneskelige drifter jernbandedriften den, der sætter de fleste lidenskaber i bevægelse (J. K. Lauridsen).

Indledning

Den 14. oktober 1864 indviedes Københavns anden hovedbanegård, der af ældre københavnere endnu huskes som »den gamle banegård«, og som lå på terrænet nord for Vesterbrogade med sporareal helt ud til denne gade.

Problemet om de københavnske banegårdsforhold var blevet aktuelt ved planen om at anlægge en bane til Helsingør, som naturnødvendigt måtte knyttes til Korsørbanen, der havde endestation i Dronningens Enghave, og hvis hovedbygning lå inden for det areal, der i dag dækkes af den nuværende hovedbanegårds ankomsthal.

Spørgsmålet om man skulle bygge en ny central hovedbanegård eller nøjes med en udvidelse af den oprindelige fra 1847, hensatte sindene i hovedstaden i den heftigste bevægelse og gav anledning til en trafikdebat af hidtil uhørt heftighed, som i virkeligheden har perspektiver frem til vor egen tid.

Det sjællandske Jernbaneselskabs første projekt, Roskildebanen, havde aldeles ikke svaret regning. Banen var åbnet 1847 med de bedste håb, men den havde ikke betalt sig. Godstrafikken var blevet en fiasko, og det samme var tilfældet med de forhåbninger, man havde stillet til Valby som udflugtsmål for rejsende til Frederiksbergs lyksaligheder. Aktionærerne havde haft det meget ondt.

I 1852 opnåede man imidlertid hos staten en rentegaranti på 4 % for aktiekapitalen, der androg 1½ mill. rd. Men, hvad der var vigtigere, denne rentegaranti udstraktes ved den samtidigt meddelte koncession på en forlængelse af banen fra Roskilde til Korsør med et beløb på yderligere 5 millioner rd. Dog også den forlængede banes første år var kummerlige. Først omkring 1860 bedredes forholdene og dermed jernbaneselskabets vovemod.

I disse år, hvor jernbaneprojekter svirrede i luften, måtte en bane fra København til Helsingør være et nærliggende mål for Det sjællandske Jernbaneselskabs foretagsomhed. Det fandt man i hvert fald på tinge, hvor ikke mindre end tre love i løbet af halvtredserne fristede selskabet til at foretage sig noget i den retning. Men som det vil forstås, havde selskabet haft god grund til at fare med lempe.

Den sidste af disse love (15. januar 1857) havde imidlertid givet regeringen så vide bemyndigelser til at begunstige jernbaneselskabet, at man følte ikke at kunne sidde disse lokketoner overhørigt.

En af hovedpersonerne i den tilstundende kamp om ordningen af de københavnske banegårdsforhold blev Viggo Rothe. Han havde bag sig en uddannelse både som tekniker og som økonom, en begavet og højtuddannet mand, som tidligere havde fundet sit virkefelt inden for Kommercekollegiet, hvis kontor for industri-, fyr- og kanalvæsen han med stor dygtighed havde bestyret. Som nationalliberal havde han sæde i Folketinget 1849-54, og han var fra 1858-62 medlem af Borgerrepræsentationen.¹

1848 var han blevet teknisk direktør for Det sjællandske Jernbaneselskab, men det var kun et beskedent bierhverv, så da han tog sin afsked fra centraladministrationen i 1849, fordi centraladministrationens jurister protesterede mod ministerens planer om at gøre ham til chef for industri- og næringskontoret, måtte han

søge arbejde ved siden af sit direktørjob for at kunne eksistere. Det hjalp dog, da han fra 1855 overtog stillingen som administrerende direktør for jernbaneselskabet. Denne stilling bevarede han, til han som 71-årig tog sin afsked, da DSB overtog Det sjællandske Jernbaneselskabs linienet 1885.

Rothe var en forsigtigpeter, men hårdt provokeret af loven af 1857 forelagde selskabets direktion, der foruden Rothe bestod af en teknisk direktør og en regnskabsdirektør, en trykt plan for selskabets kontrolkomite (bestyrelse). Denne plan forudså i al beskedenhed en bygning af en Dyrehavsbane, som burde have forbindelse med Korsørbanen, også med en eventuel udstrækning af Klampenborgbanen til Helsingør for øje.²

Det, Rothe og hans meddirektører havde i tankerne, var altså en udflugtsbane til den kære Dyrehave, som man forventede kunne give så herskabeligt et udbytte som 6½ %. Der kan altså ikke være tvivl om, at man her regnede med, at der kunne tjenes penge. Så kunne man altid senere overveje en bane til Helsingør, hvis rentabilitet man var mere reserveret over for med Korsørbanen i frisk erindring.

Planen gik til »plenarbestyrelsen« (direktion + bestyrelse) og vedtoges her, hvorefter den i trykt stand forelagdes generalforsamlingen i foråret 1859, hvor den vedtoges. Herefter oversendtes den 31. maj 1859 til indenrigsministeriet underskrevet af kontrolkomiteens formand C. N. David.³

Da hovedformålet med nærværende undersøgelse er de problemer, som knytter sig til de københavnske banegårdsforhold, udskyder vi omtalen af den nordsjællandske linieføring og koncentrerer os om problemerne inden for stadens område.

Rothes plan

Rothe ville lade den nye Dyrehavsbane udgå fra den eksisterende banegård syd for Vesterbrogade. Togene skulle køre baglæns ud et stykke mod vest for derefter at kunne dreje mod nord og passere den smukke runddel, hvor »Frihedsstøtten« dengang stod, en tanke, som i den senere Rigsdagsdebat karakteriseredes som »vandalsk«. Arealet på den anden side Vesterbrogade kaldtes dengang Glacisholmen, et så godt som ubebygget område, der lå mellem fæstningsgraven og den daværende Gammel Kongevej og mellem Vesterbrogade og St. Jørgens Sø, kort sagt det område, som ældre københavnere endnu betegner som »Den gamle Banegårds terræn«. Her tænkte Rothe sig en mindre station, fra hvilken de egentlige Klampenborgtog skulle afgå, således at man kun få gange i dagens løb måtte lade tog passere Vesterbrogade. En sådan banegård ville desuden have den fordel, at den lå (lidt) nærmere ved Vesterport end den oprindelige banegård. Fra Glacisholmen skulle banen gå ned til St. Jørgens Sø, hvor den skulle passere »Ladegårdsvejen« (Gyldenløvesgade). På en dæmning skulle den fortsætte langs Peblingsøen til »Nørrebro« (Søtorvet), hvor en station skulle anlægges for de rejsende, som måtte betjene sig af Nørreport, eller som måtte komme fra den stærkt voksende forstad hinsides søen. Banen skulle fortsætte ad sin dæmning videre langs Sortedamssøen indtil gården Østerholm (midt i byggeforeningens huse, »kartoffelrækkerne« kaldet). Herfra skulle banen på en dæmning svinge ud over søen, og på den anden side denne skulle atter anlægges en station ved Trianglen, nærmere bestemt på det areal, som i dag indtages af den gamle sporvognsremise mellem Blegdamsvej og Ryesgade. Denne station skulle betjene de passagerer, som forventes at måtte komme via Østerport. Herfra ville endvidere bekvemt kunne føres en heste-

trukken havnebane gennem Østerport og Grønningen til Toldboden og den gamle havn.

Fra Triangelstationen skulle banen forløbe vest for den nuværende Østerbrogade og Strandvej indtil Store Tuborg, hvor den forsvinder hinsides vor horisont.⁴

Som det vil ses, var det intet mindre end noget i retning af et bybaneprojekt, som Rothe her havde bragt på tegnebrættet. Her havde han af Valbystationens fejlslagne forhåbninger lært, at adgangen til udflugtsbanen måtte lettes. Og heri havde han ret.

Hvorledes modtog nu den københavnske offentlighed denne velmente plan?

Da den omkring den 1. maj 1859 blev bekendt, tog Fædrelandet den 3. sagen op til behandling. »Der forekommer os dog at være den indvending at gøre mod dette foretagende, at banen føres over et terræn, som der er den største trang til snart at få indlemmet i byen, og hvor den, så snart det sker, vil være en stor hindring for færdselen, samt at Vesterport synes omtrent at være det uheldigste udgangspunkt for en jernbanetrafik med Dyrehaven«. Udgangspunktet for den nye bane bør ligge i eller ved volden mellem Øster- og Nørreport. Hermed havde bladet markeret et standpunkt, som det stort set holdt fast ved under hele debatten.

Rothe svarede herpå, at man burde vente med diskussionen, til aktionærene på den forestående generalforsamling havde haft lejlighed til at træffe deres bestemmelse. I øvrigt var der ingen grund til at frygte trafikgener. I andre storbyer havde man endog overvejet »at benytte dampvognen til kørsel i almindelige gader«.⁵

Rothes forsøg på at bortvifte problemerne om niveauoverskæringerne bar ikke frugt. Modstanden mod overskæringerne blev i virkeligheden en hovedanstødssten mod Rothes »søring«. Medens sagen gik sin langsomme gang gennem administrationen, voksede en voldsom forbitrelse op mellem stadens borgere for at kulminere

KØBENHAVNS ANDEN HOVEDBANEGÅRD



Glacisholmen og den oprindelige banegårds terræn

i efteråret 1861, da Lehmann var blevet indenrigsminister. Han karakteriserede i Folketinget situationen således: »Jeg fandt . . . København næsten i oprørstilstand ved tanken om, at de to vigtigste adgange til byen, nemlig Vesterport og Nørreport, ideligt skulle blive overskårne, ikke blot af jernbanetrain til Helsingør, men navnlig også af søndagstogene til Dyrehaven og Klampenborg«.

Den 25. oktober 1861 bragte Fædrelandet en forsideartikel om de københavnske jernbaneforhold. Det er ekseptionelt, thi i disse år optages forsiden som hovedregel af artikler om det slesvigske spørgsmål, medens man må søge jernbanestoffet på side 2 eller 3 af bladets ialt 4 sider. »Vi vil gerne vække almindelig deltagelse i problemet om sjællandske Jernbaneselskabs retning på hovedstadens grund. Men vi kan næppe selv yde de fornødne bidrag hertil«, hedder det med en for Fædrelandet ikke sædvanlig tilbageholdenhed. Man henviser derfor til stadsingeniør Coldings betragtninger. Colding er ikke principielt mod Rothes linieføring som sådan, men er helt overbevist om dens katastrofale følger for stadens hovedtrafikårer. Han har derfor foreslået, at man skal undgå niveauoverskæringerne ved en forsækning af banelinien. Denne forsækning bør begynde ved oplagshuset på »Enighedsværn«, en ejendom lige vest for den første banegård. I en tunnel bør banen føres under Frihedsstøttens runddel for at fortsætte i en åben udgravning over Glacisholmen og videre under både »Ladegårdsvejen« (Gyldenløvesgade) og »Nørrebro« (Søtorvet) for derefter at dukke op henimod den dæmning, der fra Østerholm skulle føre banen over søen mod Trianglen. Colding anslår de forøgede udgifter til 200.000 rd., men Rothe hævder, at det vil koste 3-4 gange så meget, så alene af den grund forekommer tanken absurd, selv om han naturligvis er tilfreds med, at Colding kan anerkende hans linieføring.

I en artikel i Berlingske Tidende den 5. november bebrejder Rothe Fædrelandet, at det vil stille sig i spidsen for oppositionen mod bestyrelsens forslag. I denne artikel redegør han for, hvorledes han har tænkt sig at behandle problemet om niveauoverskæringerne. Han vil ikke gå så vidt som til at anvende bomme, »men tydelige signaler, toget skal standse, før det kører over vejen, to vægttere skal stille sig foran det, give signal med klokker og flag, i mørke med lygter, samt gå foran det for at gøre plads, mens det kører over med ikke større hastighed, end når en mand går i rask skridt. På denne måde vil færdselen næppe hver gang standses mere end 1 à 2 minutter, og det er kun meningen at lade overkørsel ske 6 à 8 gange om dagen«. Der er noget vist tragikomisk ved at se just vor første jernbanedirektør så uhjælpelig forankret i det fortidige og uden mindste forståelse af en udvikling som den, byen just var inde i.

Den forbitrelse, der var vokset op i den indestængte by, kulminerede i en adresse til indenrigsministeren. Den 2. november finder man adresseudkastet i Fædrelandet. Det er underskrevet af fem kendte mænd: major F. Abrahamson, bog- og papirhandler M. H. Bing, tømmerhandler R. Collstrop, alle tre borgerrepræsentanter, samt generaldecisor J. Jetzmark og fabrikejer Anker Heegaard.

I adressen hedder det bl.a. »en stor fare truer Københavns kommune ved det intenderede anlæg af den Helsingørske bane . . . hovedstadens samfærdsel med dens forstæder er så livlig og vil . . . tiltage i et sådant omfang, at den ikke på nogen måde kan tåle et sådant bånd«, altså niveauoverskæringerne, så meget mere som man nu endelig er sluppet af med de gamle byporte og konsumptionen. Portene havde nemlig kun haft én kørebane, og konsumptionens opkrævning havde betydet, at alle køretøjer standsedes for visitation og betaling af konsumptionsafgiften, datidens moms på de livsfornødenheder, der indførtes i byen. Adressen havde imid-

lertid den iøjnefaldende svaghed, at den kun indeholdt protest, men intet alternativt forslag. Den er bevaret med alle underskrifter (knap 1000), der repræsenterer et bredt udsnit af stadens indbyggere; også jævne folk findes blandt underskriverne, af hvilke en betegner sig som »øltaber«. ⁶

Det skal dog billigvis anføres, at også en modadresse med mange underskrifter indgaves af en kreds af grundejere, som svor til Rothes plan, formentlig på grund af dens jævne fordeling af adgangen til jernbanen, og vel også under hensyn til, hvad der kunne ske, når arealet mellem fæstningen og søerne frigaves for bebyggelse. ⁷

Til disse trafikale betragtninger høres dæmpet allerede dengang æstetiske klager fremført. Hvis Rothes plan blev gennemført, hvorledes ville det så gå med de af københavnernes så yndede idylliske og ensomme spadserestier langs søerne? Hvad ville der blive af »Venskabsstien« (nu så prosaisk Svineryggen), »Kærlighedsstien« (Nørre Søgade) og »Ægteskabsstien« (Øster Søgade)? Og hvorledes ville der komme til at se ud i den nederste ende af Sortedamsøen, når den blev afskåret af jernbanedæmningen til Triangelen? Den ville sikkert blive forvandlet til et stinkende gadekær.

Således var stemningen mod Rothes plan, og det tjener til stadens ære. Anderledes ville det have set ud, hvis Coldings forsænkede bane var blevet realiseret. Men her var pengepungen lukket. Som det vil ses af det følgende, var de her anførte anker ikke de eneste, der fældede Rothes plan, men folkestemningen havde i al fald lod og del i resultatet.

Loven af 19. februar 1861

Når vi i det følgende begiver os til tinge, er det af nødvendighed, idet den lov, som fulgte på jernbaneselskabets henvendelse af 31. maj 1859, undergik sådanne forandringer på sin vej gennem Rigs-

dagen, at den blev anledning til den Rothe'ske sørings endelige forlis. Det er denne københavnske side af sagen, vi vil forfølge, mens vi går let henover debattens øvrige emner.

Men alene vejen til tingene var lang. Ganske vist gjorde den kgl. kommissarius ved jernbaneanlæggene på Sjælland, departementsdirektør L. P. Larsen, der først modtog jernbanesagerne til behandling, allerede den 9. juni 1859 indenrigsminister A. F. Krieger opmærksom på andragendet. Men så gik der en rum tid. Den 2. december skete der et ministerskifte, idet I. C. Jessen overtog indenrigsministeriet i det kortvarige og lidet handlekraftige ministerium Rotwitt. Jessen nåede dog inden ministeriets afgang sidst i februar at svare på selskabets ansøgning i en skrivelse af 24. januar, hvori det hed, at ministeren for tiden ikke kunne indlade sig på en Dyrehavsbane.

I jernbaneselskabet slikkede man sine sår, men efter generalforsamlingen i maj 1860 blev sagen taget op igen. Den 25. august skrev man på ny til indenrigsministeren og gentog sin anmodning om at måtte bygge en bane til Klampenborg, idet det antydedes, at forholdene havde ændret sig siden afslaget i januar. Her tænkte formentlig på, at den meget jernbaneinteresserede biskop D. G. Monrad den 24. februar havde overtaget indenrigsministerposten, ganske vist kun ad interim.

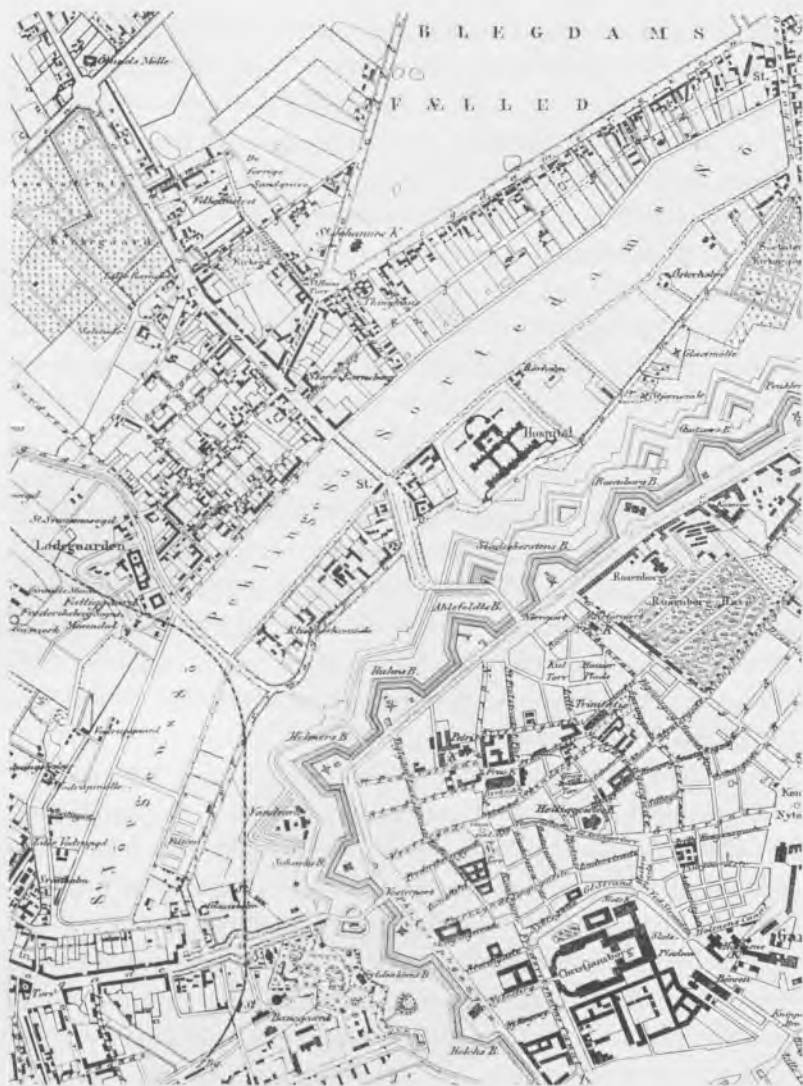
Den 12. september havde kommissarius sin indstilling til Monrad klar. En jernbane mellem København og Dyrehaven, vil »ganske vist være en stor behagelighed, navnlig for den mindre formuende del af Københavns befolkning, men man må først og fremmest anse en sådan bane som et led i en bane til Helsingør«, hvorfor han henstiller, at koncession kun gives for hele strækningen, og at man udsætter afgørelsen, til man kan forelægge en samlet plan for alle danske jernbaneanlæg.

Denne samlede debat, som kommissarius havde sat sit håb til,

fundt aldrig sted. Men i den kommende Rigsdagssamling kom loven til behandling samtidigt med de jyske jernbanelove. Om dem stod de store politiske Bråvallaslag, som unægtelig stjal billedet fra Helsingørbanen. Loven forelagdes allerede i Folketingets 1. møde den 1. oktober 1860 som et lovforslag om en bane fra København til Helsingør »med sidebane til Klampenborg«. I bemærkningerne til lovforslaget oplyses det, at jernbaneselskabet har tilbudt, hvis det ikke lykkes at skaffe kapital til anlægget af Helsingørbanen inden en tidsfrist, da mod fuld erstatning at overlade den i mellemtiden udførte Klampenborgbane til en anden entreprenør. Man vil heraf se, at selskabet hverken havde lyst eller tiltro til en Helsingørbane. Alligevel havde Monrad ladet sig lokke til at optage dette forslag i lovudkastet, men her led han nederlag.

Forhandlingerne i salen og i udvalget forløb forholdsvis glat. Talerne var dels lokale kræfter, dels de store kanoner, og i de sidstnævntes indlæg mærkes svære dønninger af den bevægede jyske debat. Første taler ved lovens 1. behandling var grosserer C. E. Thune, valgt i Helsingør. Han konstaterede straks og eftertrykkeligt, at der kun var tale fra jernbaneselskabets side om en for-dækt Dyrehavsbane. Koncessionen måtte kræve samtidighed i de to jernbaneanlæg, og han præciserede, at en særskilt anlagt Klampenborgbane kunne præjudicere en fornuftig linieføring for en Helsingørbane, og i disse synspunkter støttedes han af de fleste andre talere uanset partifarve, således af den anden lokale repræsentant, major H. C. J. Beck, der repræsenterede Fredensborgkredsen. Den kendte jernbanepolitiker kontorchef Fr. Klee delte også disse synspunkter og argumenterede stærkt for, at banen burde gå over Lyngby, hvortil A. F. Tscherning sluttede sig. Selv forslagsstilleren, indenrigsminister Monrad, erklærede, da han hørte, hvorledes debatten udviklede sig, at han ikke havde megen lyst til at forsvare forslaget, som det var udformet, men godt kunne slutte sig til fler-

KØBENHAVNS ANDEN HOVEDBANEGÅRD



Udsnit af kort 1861. Bemærk angivelsen af to bystationer i Rothes »søring« ved nuværende Søtorv og Triangel

tallet. Et par modstandere skal dog nævnes. Den tidligere indenrigsminister Jessen fandt, at loven ikke burde gå til anden behandling på grund af dårlig forberedelse, og bureauchef Gad, statistisk bureau, følte sig ikke overbevist om anlæggenes nødvendighed. Imidlertid endte debatten med, at sagen henvistes til et udvalg, som til formand fik tidligere ingeniørofficer, nu statsgældsdirektør J. Schovelin, regeringsudnævnt medlem af jernbaneselskabets kontrolkomité.

Af de ændringer, loven fik under udvalgsbehandlingen, var de vigtigste Helsingørbanens tvungne samtidighed med Klampenborgbanen, samt at koncessionen skulle opnås inden udgangen af 1862, hvorved man fik krammet på selskabet. Finansieringen skulle ordnes således, at selskabet optog en tilstrækkelig stor prioritet i Korsørbanen, hvorved statens rentegaranti i realiteten udstraktes til de nye baner. Hermed var de tanker, som en kreds af selskabets aktionærer havde gjort sig om et særligt og profitabelt aktieselskab kun omfattende Dyrehavsbanen, for stedse bortvejret. Og for definitivt at mane tanken om en isoleret Klampenborgbane i jorden fastsloges det, at Helsingørbanen i hele sin udstrækning skulle åbnes for driften senest 1. januar 1865.

Udvalgsbetænkningen gik glat gennem de øvrige behandlinger i begge ting, og den 19. februar 1861 underskrev kongen loven. Fire dage efter tilskrev indenrigsministeriet jernbaneselskabet med forespørgsel, om man ønskede at søge koncession. I så fald anmodedes man om at ville indsende fuldstændige planer. Ved en ekstraordinær generalforsamling den 10. april opnåedes aktionærernes bemyndigelse til at udarbejde de ønskede planer. Det er givet, at man allerede på dette tidspunkt var i gang med planlægningen, og det fremgår, at indenrigsministeriet havde bevilget penge til udarbejdelse af projektet ved ingeniørkaptajn Hedemann under den tekniske direktør, oberstløjtnant Dreyers ledelse.

Allerede en måned efter, den 11. maj, kunne direktionen forelægge bestyrelsen ikke mindre end tre planer, der alle havde det til fælles, at de som københavnsk linieføring fastholdt »søringen«. Bestyrelsen valgte en af disse planer (den billigste) og sendte den til indenrigsministeriets approbation den 16. maj. Man var ved at få fornemmelsen af, at det hastede. Den 8. august kunne kommissarius svare, at der allerede under 27. juni var opnået kgl. resolution på den foreslåede linieføring med visse forbehold for mindre ændringer. Det for denne udredning vigtigste og helt afgørende var et forbehold med hensyn til den københavnske linieføring og spørgsmålet om en ny banegård.

Mod nye linieføringer

Den 15. september 1861 overtog Orla Lehmann posten som indenrigsminister og fandt som nævnt København i »oprørstilstand«, men inden vreden kulminerede med adressens indgivelse, var der sket adskilligt. Magistraten, som hidtil havde forholdt sig afventende, protesterede nu mod »søringen«, med mindre den som foreslået af stadsingeniør Colding forsænkedes under udfaldsvejene. For at prøve på at forlige gemytterne nedsatte den nye indenrigsminister den 10. oktober en blandet kommission bestående af to repræsentanter for bystyret, Colding og tømmermester, cand. polyt. H. Kayser, to for jernbaneselskabet, Rothe og Schovelin, hvortil kom som krigsministeriets repræsentant oberstløjtnant Dreyer. Når dette ministerium var med, skyldtes det de angreb på det gammelmodige voldsystem, som baneanlægget kunne tænkes at forvolde. For øvrigt er valget ikke helt let at forstå i dag, for Schovelin var både gammel ingeniørofficer og regeringsudnævnt medlem af jernbaneselskabets kontrolkomité, og Dreyer, som også var ingeniørofficer, var samtidig selskabets tekniske direktør og rege-

ringsudnævnt medlem af dets direktion og desuden indenrigsministeriets konsulent i jernbanesager.

Kommissionen var ikke længe om at blive enig om uenigheden. Den 31. oktober afgaves betænkning. Magistratens medlemmer stod stejlt på, at banen skulle forsænkes, så hovedudfaldsåreerne ikke overskares. »Vi skulle blot . . . henlede tanken på de næsten sluttede rækker af vogne, som ikke sjældent ses at passere såvel Vesterbros som Nørrebros hovedgade (sidstnævnte er vejen fra Nørreport til søen) til og fra staden, dels på ligtog som dagligt passerer Nørrebro (på vej til Assistents kirkegård), dels på den mængde mennesker, der uafledeligt vandrer ud og ind af portene, undertiden i så store masser, at kun få stæder vil kunne opvise mægen til«.

Er dette nu en lille bys store praleri? Næppe. I den på dette tidspunkt aldeles overbefolkede bykerne inden for voldene boede 155.000 mennesker i 1860 mod 27.900 i dag. Mod Sjælland førte kun vejene gennem de tre gamle byporte eller rettere deres »gab«, thi portene var nedrevet 1856/57. Talrige arbejdere boede i de hastigt voksende forstæder og måtte daglig gå den lange vej til og fra deres arbejde over det vidtstrakte fæstningsterræn til portene. Ser vi på datidens billeder af passagen på de gamle broer over voldgravene, er synet imponerende. Ganske vist skal man tage den slags billeder med kritik, men de er i hvert fald udtryk for kunstnerens opfattelse af trafikens intensitet. For øvrigt må vi jo i dag erkende, i hvilken grad søerne fremdeles ligger som et spærrende bælte omkring den gamle by.

Over for magistraten stod jernbaneselskabet fast på »søringen« og niveauskæringerne. Nedgravningen ville blive alt for dyr; og mod denne protesterede også krigsministeriets repræsentant Dreyer, hvilket måske ikke var så mærkeligt, når han som nævnt samtidigt var direktør i jernbaneselskabet. Også Lehmann afviste banens

nedgravning som »aldeles upassende«. Hvorfor det var upassende, får man ikke at vide. Men som vi snart skal se, lå det upassende formentlig først og fremmest i, at Lehmann var ved at udruge en ny plan. Indenrigsministeren havde nemlig fundet ud af, at der mellem de to hovedmodstandere fandtes en forligsmulighed: en linieføring langs »Ladegårdsvejen« (Gyldenløvesgade). Denne iagttagelse blev af betydning for sagens videre forløb.

I Dagbladet den 11. oktober, altså da den blandede kommission lige er nedsat, har Rothe et indlæg, hvor han foruden at argumentere for sin »søring« tager kraftigt afstand fra tanken om at bygge en ny banegård, der vil blive alt for dyr. Fædrelandet er uenig heri og giver udtryk for, at den hidtidige banegård syd for Vesterbro vil være det uheldigst mulige udgangspunkt for en Klampenborgbane. Bladet lancerer en ny plan: Man bør kvitte den gamle linie over Valby og lægge banen fra Roskilde nord om Damhusøen, således at Vestbanen kan møde den nye Helsingørbane omtrent ved Brønshøj, hvorfra de to baner med et dobbeltspor kan føres ind over søerne til en fælles banegård ved ravelinen ud for Sølvgade eller på selve Glaciset foran.⁸

Tanken om en linieføring langs »Ladegårdsvejen« fulgtes 7. november op i en skrivelse fra ministeriet til selskabet. Tanken om Korsørbanens forlæggelse over Frederiksberg måtte dog være forbeholdt en fremtid, der kunne rejse pengene. Som vi skal se, var denne fremtid ikke så fjern endda. Men ministeriet stiller i brevet det yderligere krav, at der skal etableres en virkelig centralbanegård, og den skal ligge et sted mellem Vester- og Nørrebro. Man lader forstå, at ministeren vil foretrække terrænet lige uden for Nørreport.

Det kan ikke nægtes, at Lehmann udnyttede sin magtstilling, som beroede på, at der var taget forbehold med hensyn til linieføring og banegård, og at koncessionen skulle opnås inden årets

udgang. I jernbaneselskabets betragtninger hedder det da også, at »ved disse resolutioner er denne vigtige sag gerådet i en beklagelig svævende tilstand og jernbaneselskabets bestyrelse bragt i en vanskelig situation«. Man havde yderligere det problem for øje, at man inden årets udgang skulle opnå et lån i Nationalbanken, der skulle finansiere anlægget, og før det kunne opnås, måtte linieføringen ligge helt klar. Til det sidste havde man håbet på »søringen«.

I denne fæle klemme vedtog plenarbestyrelsen alligevel at løbe risikoen og acceptere den koncession, over hvis københavnske detaljer man ikke havde nogen som helst oversigt – og de måtte i alle tilfælde blive meget dyre – eftersom ministeriet havde forbeholdt sig enhver afgørelse med hensyn til linieføringen, og hertil kom den belastning, en ny banegård måtte medføre. I det afgørende møde stod stemmerne i plenarbestyrelsen 6 imod 6 for opgivelsen af koncessionen, men formanden C. N. Davids stemme blev afgørende for kapitulationen, som den 11. november meddeltes ministeriet.

Ved skrivelse af 14. december meddelte ministeriet, at kongen den 9. havde resolveret den nye linieføring langs »Ladegårdsvejen«. Derimod stillede koncessionen mod al forventning selskabet frit med hensyn til, om man ville bygge en ny centralbanegård eller bibeholde den gamle banegård med en bystation for Klampenborg-banen på Glacisholmen.

Hvad der har bevæget Lehmann til denne pludselige og uventede liberalitet, er ikke godt at sige. Måske har han været bekymret for udgifterne; men meget tyder på, at han har anset sig for at være mand for at påvirke selskabet med det gode til at forstå, at man ikke ville kunne undvære en moderne centralbanegård. Heri tog han imidlertid ganske fejl.

KØBENHAVNS ANDEN HOVEDBANEGÅRD



»Lehmans banegård« uden for Nørreport

Vildtvoksende planer

Medens meningerne brødes om de egentlige hovedsynspunkter for linieføringen i byens nye jernbanesystem, lanceredes to planer, der skal nævnes her, fordi de repræsenterede en afvigende opfattelse af de væsentlige krav til en ny centralbanegård. Men de skal også nævnes, fordi hårene rejser sig på vore hoveder, når vi betænker, hvorledes vor by ville have set ud, hvis de var blevet realiseret.

Det fælles udgangspunkt for disse to planer var, at det i en moderne storby måtte være idealet, om byens inderste centrum blev banernes udgangspunkt. En realistisk basis for disse planer var den misfornøjelse, der havde hersket ved anlægget af den første banegård, som efter datidens opfattelse lå alt for langt uden for byens volde.

I Fædrelandet for 31/10 1861 gjorde oberst C. Caroc, chef for hærens topografiske tjeneste, sig til talsmand for en sådan plan. Fra et punkt 2500 alen vest for Valby station ville han føre Korsørbanen vest om Frederiksberg have og videre til Nørrebro Runddel. Derfra til krydset Møllegade/Nørre allé og videre over Blegdamsvej («sønden om asylet»), dvs. over Blegdamshospitalets nuværende grund. Her skulle så Helsingørbanen støde til. Over en dæmning skulle banen krydse Sortedamssøen og passere gennem Rørholms have for at fortsætte langs Sølvgades sydlige side. På den anden side Østervold, som skulle gennembrydes, tænkte den fortsat ind i den kongelige køkkenhave, dvs. den del af Kongens have, som vender ud mod Sølvgade. Denne kongelige køkkenhave var indtil 1910 ved et plankeværk skilt fra den egentlige Rosenborg have. Arealet er let kendeligt i dag, fordi der ingen gamle træer findes. Omtrent ved krydset Kronprinsessegade/Sølvgade skulle banegården så anlægges. Pladsen var kneben, men godsbanegård, depoter og værksteder kunne passende anbringes i terrænet uden for fæstningen.

Fædrelandet fandt planen interessant og sympatisk, men belastet med den mangel, at den ikke rummede en havnebane. Men her kunne man komme Caroc til hjælp ved at foreslå en hestetrukken havnebane gennem Rigensgade, langs Grønningen og Esplanaden til Toldboden og videre langs den gamle havn til Kvæsthusbroen. Fædrelandet var jo regeringsblad og sluttede efter denne eskapade atter op under Lehmann i hans kamp med det genstridige jernbaneselskab.

Ophavsmanden til den anden plan var arkitekten Ferdinand Meldahl, 34 år, professor og allerede en fremtrædende mand i stadens byggeplaner. Hans opsigtsvækkende plan (dateret 9. november) findes i Fædrelandet den 13. november.

Han er som nævnt af samme opfattelse som Caroc, at banegården må ind i byen. Men Caroc placerer sin banegård forkert. Banen bør fortsætte fra den eksisterende banegård syd for Vesterbro, føres gennem fæstningsværkerne og videre gennem karréen Stormgade/Løngangstræde frem til kanalen. Denne bør opfyldes på hele strækningen fra Stormbroen til Holmens bro. På det indvundne areal skal den nye centralbanegård rejses med facade over for Slotskirken. Her vil kunne anlægges tre spor. Mer behøver man ikke. Den øvrige jernbanevirksomhed bør ligesom hos Caroc forvises fra byens centrum; og her var man i den heldige situation, at man havde den eksisterende banegårds terræn og bygninger at holde sig til; Helsingørbanen kunne så grenes af ved »Sorte Hest« yderst på Vesterbro og derfra krydse Frederiksberg allé og Gammel Kongevej for så øst om Assistens kirkegård at fortsætte ud mod Vibenshus.

»Når alt blev anlagt med smag og dygtighed«, skriver han beskeden, »vil det hele foruden at være nyttigt, blive en forskønelse for den del af byen«. En diskret hån mærker man i hans bemærkning om dem, som »med sorg vil tænke på, at de holstenske

skippere, de skibe, der sælger lertøj og nogle fiskerbåde samt æbleskuder ikke længere skulle ses i så hyggelig forbindelse med Københavns husmødre og tjenestepiger«. Her taler den nye tids mand aldeles uden sentimentalitet.

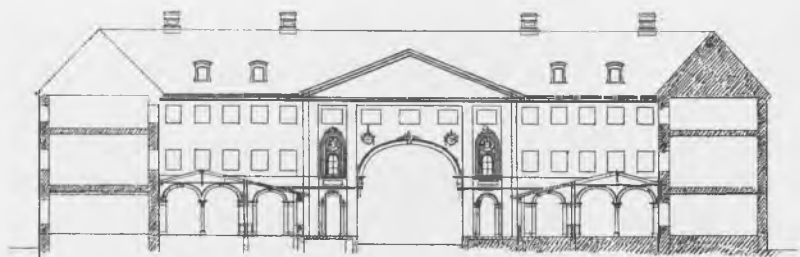
Meldahl var ikke ene om sin plan. Han omtaler den som »mit, Hoffmanns og Tietgens jernbaneprojekt«. Den Hoffmann, der her figurerer, er kaptajn I. A. Hoffmann, der som tidligere sektionsingeniør ved den sjællandske jernbanes anlæg åbenbart har repræsenteret sagkundskaben.

»Da Lehmann fremtvang forlæggelsen af jernbanegården fra syd for Vesterbro til nord for, rejste vi kritik og fastholdt, at den burde blive syd for Vesterbro. Hvilke kapitaler ville der ikke være blevet sparet, ifald man havde fulgt rådet og var blevet syd for Vesterbro!«, skriver Meldahl; og hans datter og biograf tilføjer spidst: »Hvor man nu er endt«.⁹

På dette tidspunkt var Tietgen og Meldahl nære venner og har vel også på andre områder arbejdet sammen. Meldahls valg af banegårdens beliggenhed var ingenlunde tilfældig. I 1859 havde marinen opgivet Gammelholm, hvis anlæg som bydel var betroet ham. En banegård ved Slotskirken ville uvægerligt have fyret op under grundpriserne på Gammelholm. Hans egen interesse understreges også med et lille supplement til planen. En hestbane skulle føre fra Meldahls hovedbanegård ned til hans nye havn: Havnegade.

Denne plan vandt ikke Fædrelandets bifald. Om forslaget hedder det, »som dog forekommer os vel storartet og dristigt til, at vi tror, det kan komme i betragtning, i hvert fald ikke for øjeblikket, da sagen, som det ses af gårdsnummeret, synes afgjort«. Her foregreb bladet dog udviklingen. Der er tale om Lehmanns afvisning af Rothes »søring«, men hermed var sagen jo ingenlunde afsluttet.

KØBENHAVNS ANDEN HOVEDBANEGÅRD



Meldahls skitse af Prinsens Palæ (Nationalmuseet) mod den indre gård. Perrontagene ses på begge sider af portalen, der fører gennem riddersalen

Meldahl gav dog ikke uden videre op. Den 18. november svarer han bladet og nævner andre placeringsmuligheder: Frijs Palæ ved Frederiksholms kanal/Ny Vestergade. Den 19. er det stadsingeniør Coldings tur. Han rykker ud med et skarpt angreb på Meldahl, som »har forsøgt, om han ikke ved at tale i høje toner kunne bøde på sin mangel på sagkundskab i ingeniørfaget«. Opfyldningen af kanalen kaldes »et aldeles løst og ubegrundet projekt, som hr. professoren har troet at kunne byde publikum indklædt i en suffisant fremstilling«.

Den 26. fastholdt Meldahl sit synspunkt, at banegårde bør anbringes, hvor trafikken i byen er tættest. Ellers tvinges man til nye gadeanlæg (uden for byen, hvad der måske kunne true grundpriserne på Gammelholm). Men han dokumenterer over for Colding, at er han ikke ingeniørkyndig, så er han i hvert fald trafikkyndig. Han har nemlig målt afstandene til den af ham foreslåede banegård fra en lang række punkter i byen, som angives, og ved en sammenligning med afstandene til en udenvolds banegård, falder tallene naturligvis ud i Meldahls favør. Og hermed ender debatten. Men det betød ikke, at Meldahl opgav at sysle med tanken om en banegård i byens centrum og i nærheden af Gammelholm. Det fremgår af nogle tegninger, der findes i Kunstakade-



Færdsel på broen uden for Vesterport. Tivoli ses bagved

miets samlinger, signeret 11. januar 1862 af Meldahl. Disse tegninger viser i al enkelhed et forslag til indretning af en centralbanegård i Prinsens Palæ. Man får intet at vide om, hvorledes han havde tænkt sig indføringen af sporene fra den gamle banegård, men ser udelukkende, hvorledes han havde tænkt sig palæet ombygget. Man må naturligvis forestille sig, at sporene kommer ind vestfra. Palæets hovedgård er dækket af perrontage. Men ikke nok med det. Sporene føres videre ud til palæets forgård mod kanalen, der prydes af en drejeskive for lokomotiverne. Banen føres gennem en port i to stokværk gennem hovedbygningen, hvilket vil sige, at den går durk igennem den prægtige riddersal. Tidspunktet var nu heldigvis forpasset, men hvilke farer har ikke truet vor by!¹⁰

Orla Lehmanns banegård

Den 7. februar 1862 gik Lehmann i et brev til jernbanens bestyrelse ind på detaillerne af sit helt personlige banegårdsprojekt, og han gør det meget fristende. Banegården bør placeres på glaciset uden for Nørre Vold på det ubebyggede fæstningsterræn omtrent på højde med Teglgårdsstræde ved den vej »Nørreport«, der forbandt Nørreports gab med broen over søerne. Denne vej forløb dengang i en stump vinkel mellem de to punkter, således at vinkelens toppunkt befandt sig omtrent midt på »Grønttorvet« (Israels Plads). Her skulle banegården bygges, som Lehmann udtrykker det »parallelt med Kommnehospitalet«, som just var under opførelse. Det lyder lidt akavet for os, men skal forstås således, at Farimagsvejen, der løb forbi Kommnehospitalet, skulle rettes ud, så den forløb ligeud mod syd i stedet for som dengang nærmest at følge den nuværende Nansensgade. På denne måde ville de to bygninger blive parallelle om end hver på sin side af vejen og med anelig afstand mellem dem. Herfra skulle togene føres over St. Jørgens sø. Dog kunne man ikke benytte dæmningen ved »Ladegårdsvejen«, hvilket ville kræve en for stærk krumning af linien. Man måtte derfor bygge en dæmning tværs over søen omtrent som den, der nu fører over til Danasvej. Man vil se, at Lehmanns banegård led af den fejl, at Korsørtogene måtte gå over Glacisholmen og passere Vesterbrogade, hvorved togtrafikken her ville blive endnu intensivere, end tilfældet ville være blevet ved »søringen«.

Et faremoment i denne sag frembød krigsministeriet, på hvis arealer banegården tænktes anbragt. Men den har Lehmann klareret, beretter han med tilfredshed. Hvad nu først det økonomiske angår, havde han opnået, at krigsministeriet ville stille sig tilfreds med et magelæg, hvorved det tilskødedes et areal af tilsvarende størrelse på det område syd for Vesterbrogade, der måtte blive frit

ved den gamle banegårds nedlæggelse. Der skal altså ikke penge på bordet over for krigsministeriet. Men der var andre problemer. Mens man endnu ved vandværkets anlæg i 1856-59 fra krigsministeriets side tog fæstningen så alvorligt, at man havde forlangt fortifikationer anlagt rundt om vandværket, så var det nu lykkedes at få militæret til at opgive et sådant krav over for jernbanen. Dog med modifikationer. Grundmur kunne frafaldes trods de derom gældende bestemmelser for demarkationslinien, der omfattede arealet inden for søerne, men på den udtrykkelige betingelse, at militæret i krigstilfælde kunne sløjfe banegården uden at pådrage sig erstatningsansvar over for jernbaneselskabet, ligesom man forbeholdt sig under en krigssituation at kunne anlægge lynetter¹¹ på banegårdens grund. Endelig havde militæret, hvad der med den senere udvikling er værd at notere, udtrykt, at man foretrak banegården anbragt på Glacisholmen, hvilket Lehmann dog ikke agtede at acceptere. Han holdt fast på en beliggenhed så nær ved Nørreport som muligt. Skønt enhver vidste, at fæstningens dage var talt, og at der kun kunne være tale om få år inden dens definitive nedlæggelse (en kommission med dette formål var allerede nedsat), vil man forstå, at der stadig var livskraft i fæstningsautoriteterne, men at Lehmann med bravur havde overvundet modstanden fra denne side. Han slutter da også sin skrivelse med at formane selskabet til at gå ind for sin centralbanegård.

Efter at have hørt disse lokketoner skrev direktionen til bestyrelsen og gjorde opmærksom på, at Lehmanns banegård ville påføre selskabet udgifter på 650.000 rd., og til denne udgift savnedes både hjemmel og midler, hvorfor sagen måtte forelægges generalforsamlingen. Imidlertid røber direktionen, at dens medlemmer er indbyrdes uenige. Plenarbestyrelsen behandlede sagen i et møde den 15. februar. Fire medlemmer stemte for Lehmanns forslag, men otte var imod. Ved det næste møde en uge senere bøjede minori-

teten sig, og man vedtog enstemmigt at afslå ministerens forslag, hvilket meddeltes ham den 25.

Den 4. marts kender Fædrelandet sagens sammenhæng og tager den under forsidebehandling. »Så snart man må opgive håbet om at føre jernbanen ind i byen (jfr. Carocs og Meldahls planer), hvilket efter vor formening ville være det fornuftigste, om end det kostbareste, men som dog i tidens længde nok ville betale sig«, så må man foretrække Lehmanns plan, og man er meget misfornøjet med selskabets holdning. »Engang, når de nuværende fæstningsværker tilligemed laugsånden og kineseriet forsvinder for den stigende oplysning og den stigende folkemængde, vil Nørreport nærme sig endnu mere til byens midtpunkt«, hedder det. Og så er det ikke engang Lehmanns plan, der har skræmt jernbaneselskabet, men alene omkostningerne, siger bladet hånligt. Man må altså, hvis selskabet kan gennemføre sit synspunkt i stedet regne med at beholde »den nuværende, uheldigt beliggende, provisoriske og brøstfældige træbanegård«. Bladet erindrer dog også om, at kommissionen for fæstningens sløjfning over for ministeriet har udtrykt ønske om, at banegården anlægges på Glacisholmen, hvor den jo omsider havnede.

Lehmann blev begribeligvis gal i hovedet, da han fik afslaget. »Dette resultat kan naturligvis ikke andet end overraske ministeriet«. Han minder om, hvorledes selskabet den 11. november enstemmigt havde modtaget hans tilbud. »I hvert fald måtte det være meget vægtige, enten tidligere oversete eller senere indtrådte grunde, som kunne retfærdiggøre et fuldstændigt omslag«. Men sådanne finder Lehmann slet ikke. Truende tilføjes det, at »bestyrelsen ikke kan overse, at det ikke er den, men ministeriet, som har at varetage de almene interesser, som fra statens og kommunens side er knyttet til sagen, og at selv med hensyn til det blotte økonomiske spørgsmål ministeriet repræsenterer gennem statens garanti

den egentlige forrentning, aktionærene derimod kun udsigten til det samme (forrentningen) overstigende udbytte«. Det er rentegarantien, der her barsk bringes i erindring.

Men Gudbevares, når man har fået valget, så må man også selv om det. Man kan altid komme igen, hvis man skulle ombestemme sig. Dette lyder altsammen ikke videre liberalt i en liberal ministers mund, og det gør slutningen heller ikke. Der pålægges det nemlig bestyrelsen ikke at søge at påvirke aktionærene inden generalforsamlingen.

Det er en fornærmet bestyrelse, der svarer ministeren den 28. marts. Tungtvejende argumenter er det imidlertid skralt med. Man synes arealet er blevet for lille, man er ikke tilfreds med mageskiftet med militæret, fordi man tror man bliver sorteper, når man alligevel er nødt til at beholde visse bygninger på det gamle terræn, og endelig mener man, at militærets krigstidsforbehold er for risikable. Der er mere hold i protesten mod det givne mundkurvs-pålæg over for aktionærene.

Den 2. april erklærer Lehmann, at han ikke vil fortsætte diskussionen, men fastholder dog, at det er bestyrelsens ansvar, hvis aktionærene præjudiceres mod hans plan. Man må heller ikke glemme, at de hidtil givne tilladelser er foreløbige, hedder det lidt skurrende.

Generalforsamlingen 7. maj 1862

Den ekstraordinære generalforsamling var indkaldt efter krav fra en kreds af aktionærer, der var tilhængere af Lehmanns plan. Den 30. april giver Fædrelandet aktionærene en sidste saltvandsindsprøjtning. Atter på forsiden. Sagen resumeres vidtløftigt, og man beklager, at Lehmann har stillet selskabet frit i banegårdsspørgsmålet. »Denne . . . ganske overflødige høflighed skulle han

have sparet«. De onde ånder i sagen er efter Fædrelandets opfattelse de to ingeniørofficerer Dreyer og Schovelin samt naturligvis Rothe. I officerernes modstand ser bladet intet mindre end et komplot: Ingeniørkorpset omgås med planer om at sælge hele glaciset for 10 millioner rd. til bebyggelse for på denne måde at skaffe penge til nye fæstningsværker længere fra byen. Det ligger uden for denne redegørelses sigte at undersøge, om og hvor meget der er om snakken. Men, siger Fædrelandet, »hvad forslår en indenrigsminister mod ingeniørkorpset med d'herrer Dreyer og Schovelin i jernbanebestyrelsen og hele Den militære højskole og krigsministeriet i ryggen«. Indvendingen mod manglende havnebanemulighed for Lehmanns plan viftes til side med et forslag om, at en sådan udmærket kan udgå fra Lehmanns banegård gennem volden og ned ad Nørregade »som en hestbane ad denne lidet befærdede gade over Gammel Torv til Frederiksholms kanal«. Slutformaningen lyder: »Det ville dog være lidet glædeligt og lidet ærefuldt, om det med sandhed skulle kunne siges om os danske, at ethvert fornuftigt forslag i regelen her er sikkert på at falde til jorden«. Som det vil ses, det helt store udtræk.

Generalforsamlingen fandt sted på Børsen den 7. maj. Bestyrelsen havde forberedt sig ved at udsende en trykt beretning til aktionærerne med sagens dokumenter som bilag. Den indkaldende aktionærgruppe havde som venteligt stillet forslag om godkendelse af Lehmanns banegård. Men herudover stilledes af Schovelin på selve generalforsamlingen et subsidiært forslag gående ud på, at banegården skulle bygges på Glacisholmen, hvis – vel at mærke – omkostningerne herved ikke blev for store, som man forsigtigt havde tilføjjet. Dirigenten var betænkelig ved at godkende det subsidiære forslag, fordi det ikke havde været udsendt, men accepterede det alligevel.

Hovedforslagets ordfører var professor Vilhelm Bjerring, sprog-

mand og kendt nationalliberal politiker. Hans procedure fulgte de linier, vi kender fra Fædrelandet. Tietgen forsvarede bestyrelsens standpunkt. Trafikproblemerne ved indfaldsvejene var stærkt overdrevet. En havnebane kunne bedst udgå fra den nuværende banegård, og endelig skete der ikke noget ved at se tiden an. Måske troede han endnu, at han og Meldahl kunne få en chance for deres planer. Et tredje forslag fremførtes af etatsråd A. N. Hansen. Hver af de to baner burde have sin station, forbundet med en hestbane over Vesterbrogade. Det var imidlertid, som mødet trak ud, blevet mørkt i salen, så Rothe talte i »ægyptisk mørke«. Han var i virkeligheden oprindelig tilhænger af en nordlig banegård, men mente nu at have fundet en løsning for bevarelsen af det bestående. Han røbede dog ikke, hvad den gik ud på. Da Carl Ploug, Fædrelandets redaktør, fik ordet, havde man fået lysekronerne tændt. Til gengæld mødtes han med råb om »afslutning«. Ploug fulgte den tidligere i hans blad udkastede formodning om krigsministeriets indstilling op. Dette ministerium var modstander af Lehmanns banegård, fordi militæret ville kunne få mere for arealerne ved at sælge dem til bebyggelse. Endelig havde bestyrelsens formand, David, ordet for at bekende sig til Lehmann. Han stemplede direkte Rothes beregninger over omkostningerne som fejlagtige og dokumenterede herved offentligt, at forholdet inden for ledelsen ikke prægedes af nogen gensidig tillid.

Nu skred man til afstemning. Dirigenten havde fundet ud af, at der også kunne stemmes om A. N. Hansens forslag (2 banegårde). Det kom først for og faldt med et »til enstemmighed grænsende flertal«. Dernæst kom turen til Schovelins forslag (Glacis-holmen). Her var udfaldet 200 for og 804 imod. Hovedforslaget (Lehmanns banegård) faldt med 481 ja mod 574 nej. Resultatet modtoges med »stormende hurraråb«, og hermed var Lehmanns forslag ude af verden.¹² De værste forventninger var opfyldt. Man

måtte nu indstille sig på bevarelsen af den gamle banegård og niveauoverskæringen af Vesterbrogade.

Det er svært at tyde generalforsamlingens tale. For at begynde med de »stormende hurraråb«, så de er sikkert kommet fra massen af menige aktionærer, der forudså, at en centralbanegård ville koste mange penge og forringe den øjeblikkelige udsigt til profit, som Klampenborgbanen havde syntes at love. At det virkelig har været ingeniørofficererne magtpåliggende at undgå Lehmanns placering af banegården, har sandsynligheden for sig, fordi, som man senere vil se, både Schovelin og Dreyer i virkeligheden var tilhængere af en centralbanegård, når den bare ikke kom til at ligge på deres terræn. Endelig har der sikkert også været aktionærer, som foretrak hele området udlagt til bebyggelse, hvilket kunne betyde store fortjenstmuligheder for byggespekulanter. Men så længe denne periode ikke er kulegravet på andre områder, er det svært at udtale sig i andet end formodninger.

Lehmanns triumf

Sommer og efterår arbejdedes der nu efter de småskårne linier, som generalforsamlingen havde fastlagt. Men i november skete der noget virkeligt opsigtsvækkende. I et brev dateret 7. november henvendte oberstløjtnant Dreyer, det kgl. udnævnte medlem af selskabets direktion, sig direkte til indenrigsministeren. Heri bekender han sin omvendelse til centralstationstanken. Han har måttet erkende, at det ikke kan lade sig gøre at få en tilfredsstillende løsning med den gamle banegård som udgangspunkt. Derfor fremlægger han en detaljeret plan for en ny placering af en centralbanegård. Han beklager, at man på grund af de allerede udførte arbejder ikke kan etablere »Lehmanns banegård«. Det kan derimod lade sig gøre at placere en centralbanegård på

Glacisholmen ved siden af den lokale Klampenborgstation, som er under opførelse. Man vil oven i købet kunne undgå det irritationsmoment, som niveauoverskæringen af Vesterbrogade frembyder, hvis man fører Vestbanen over Frederiksberg vest om Frederiksberg Have og videre mod syd, til den møder den eksisterende banelinie til Korsør vest for Valby station, hvorefter strækningen ind til den eksisterende banegård kan nedlægges sammen med Valby station, der jo aldrig havde været nogen succes. Dette vil naturligvis kræve øgede bevillinger og dermed en ny lov, der kan udstrække rentegarantien med yderligere 500.000 rd. og de fornødne ekspropriationer. Det har yderste hast, da Rigsdagssamlingen går mod sin afslutning.¹³

Lehmann traf hurtigt sin beslutning. Den 13. skrev han til selskabets bestyrelse og oversendte Dreyers brev. Lehmann dvæler dels ved sin egen indsats, dels minder han om, at han har stillet selskabet frit; og om Dreyers omvendelse siger han, at den »må have krævet en selvovervindelse, som i lige grad gør hans sandhedskærlighed ære og forøger vægten af hans vidnesbyrd«. Bestyrelsen bør overveje sagen, »som i de midlertidigen indvundne erfaringer vil finde en støtte mod alle forudfattede meninger og egenkærlighedens tilskyndelser«, tilføjer han maliciøst. Nu havde han fat i den lange ende af rebet. Samme dag kapitulerede direktionen over for bestyrelsen, hvis totale omvendelse fremgår af et logrende brev til ministeren den 19. november. Man forbeholder sig blot at kunne udvide prioritetslånet, og at ministeriet vil være behjælpelig med at få kommunen og militæret til at afstå de fornødne områder. Man vil naturligvis indkalde generalforsamlingen så snart som muligt, men man er villig til at påtage sig ansvaret for dens tilslutning, fordi sagen haster så stærkt. Indkaldelsesfristen var nemlig meget lang.¹⁴

Det var derfor en triumferende Lehmann, der allerede den 3.

KØBENHAVNS ANDEN HOVEDBANEGÅRD



Københavns anden banegårds placering

december 1861 kunne forelægge »Udkast til lov om opførelse af en ny banegård ved København og om en forandring i den københavnske-kørsørske jernbanes retning«. »Det lovforslag«, sagde Lehmann ved forelæggelsen i Folketinget, »som jeg har den ære at forelægge, angår en jernbanesag, og jeg behøver kun at nævne dette navn, for at enhver kan indse, at det ikke er for fornøjelsens skyld, at jeg så sent i sessionen indbringer et lovforslag vedrørende denne genstand«. Lehmann opruller hele sagen og dvæler atter med velbehag ved sin egen indsats. Med ubehag dvæles ved generalforsamlingens forkastelse af hans banegård og med triumf ved de sidste dages »bodfærdige« omvendelser. Han beklager ganske vist, at man ikke kan realisere hans eget projekt. Nu kan banegården ikke vente, men selvfølgelig kan Frederiksberglinien udskydes, hvad der da også er taget højde for i lovforslaget, men så må niveauoverskæringen ved Vesterbro opretholdes.

Endelig foreslår Lehmann, at staten for vejvæsenet bør reservere den nedlagte banestrækning til Valby. På denne vil der kunne bygges en fortrinlig, plan og snorlige vej syd om Valby bakke til Roskilde landevej. Denne geniale plan, som vandt en del sympati i Rigsdagen, kom desværre aldrig til udførelse. I stedet for en sådan ønskeudfaldsår fik vi Sønder Boulevard.

Debatten i Folketinget forløb fredeligt. Her ses bort fra de obligate ondskabsfuldheder, som folk af forskellig partifarve traktered hinanden med. Men de var ikke værst. Man var stort set enige om, at lovforslagets ord »eventualiter« om en banelinie over Frederiksberg skulle forsvinde, og det kunne naturligvis kun glæde Lehmann. Tscherning ville med en affinitet til Meldahls plan have foretrukket den gamle banegård og stukket linien videre gennem Vestervold til »Voltigerhuset«, lidt østligere end hos Meldahl. Men han er medgørlig. Også Monrad, Lehmanns forgænger som indenrigsminister, ville have foretrukket at bevare

KØBENHAVNS ANDEN HOVEDBANEGÅRD



København 2. banegård, indviet 1864 (arkitekt J. D. Herholdt) set fra Vester Farimagsgade

den gamle banegårds beliggenhed og finder postyret om trafikvanskelighederne ganske overdrevne. Man kan jo bare se, hvor godt det går i udlandet. Lehmann glædede sig over modtagelsen, men benytter flere gange lejligheden til at fastslå, at det er Rothe, som har givet jernbaneselskabet de dårlige råd. Det er hans skyld, at generalforsamlingen fik det utilfredsstillende forløb. Uden udvalgsbehandling sendtes forslaget til anden behandling, der også forløb yderst fredeligt. Trediebehandlingen gav ikke anledning til debat, og Folketinget vedtog lovforslaget med 78 stemmer mod 1. Også Landstinget tog pænt mod loven. Den konservative Sonne var dog utilfreds med, at jernbaneselskabet havde bestilt rullende materiel i udlandet, uagtet det kunne være fremstillet her i landet. Han tænker på fabrikken »Hvide Mølle« i Randers (nu »Skandia«), som de britiske entreprenører havde opført til fremstilling af de jernbanevogne, der skulle leveres i Jylland. Tanken afvises naturligvis pure af liberalister Lehmann. En uvelkommen bemærkning gjordes af Wessely, der var betænkelig ved, at generalforsamlingen ikke var blevet spurgt og anbefalede, at lovens underskrift opsattes, til dette var sket. Lehmann, som jo var jurist, kunne ikke give andet igen på denne uomtvisteligt rigtige betragtning, end at Folketinget havde slugt kamelen, og at bestyrelsen som tidligere nævnt måtte betragtes »in honour bound« med hensyn til vedtagelsen. Sluttelig udtalte professor Bjerring, nederlagets mand fra generalforsamlingen, at indenrigsministeren »har vist en særdeles uegennyttighed, selvbeherskelse og iver for at fremme dette foretagende«. Landstingets vedtagelse var enstemmig, og loven underskrevs den 13. marts 1863.

Således endte alt på den smukkeste måde. Tilbage står kun at konstatere, at banen til Klampenborg åbnedes for driften allerede den 22. juni. Begivenheden blev et tilløbsstykke af formidable dimensioner. Klager over trængsel og manglende service strøm-



Den første Klampenborgbanegård (senere Nordbanegård)

mede i de følgende dage til bladene, så successen var hjemme. Strækningen til Lyngby var klar den 1. oktober, mens Helsingør-banen i sin helhed indviedes under stor højtidelighed den 8. juni 1864, og endelig den 14. september kunne man indvie Københavns nye hovedbanegård.

Nu stod Herholdts bredskuldrede bygning med de i datiden uhørt vidtspændte træbuer færdig, og ved siden af den lå den lille grimme Klampenborgbanegård (senere Nordbanegården). På hvilket grundlag skal man fælde en dom over en banegårds due-lighed? Det kan vel kun være efter dens levedygtighed. Den første banegård rejstes i 1847 som en letbygget, næsten frivol træbygning, der passede godt til nabobygningerne i Tivoli. Den levede kun 17 år og blev i den tid ombygget to gange. Alligevel karakteriseres den gang på gang under debatten som brøstfældig. Skal man sige

noget positivt om dette første jernbanearrangement, kan man fremhæve, at linieføringen ikke krydsede nogen københavnsk færdselsåre. Banen sneg sig bag ud af byen, kan man næsten sige. Den anden, vor ungdoms »Gamle banegård«, havde som sin største fordel, at linieføringen ikke krydsede de store trafikårer i niveau. Som vi ved, gjorde byens vækst disse fordele til skamme. Dens linieføringer skabte efterhånden groteske trafikafbrydelser på steder, hvor 1863-planlæggernes fantasi ikke rakte hen. Man kan derfor ikke karakterisere den som helt vellykket, og den blev da også kun 47 år gammel. At man til dens afløsning havde centralt beliggende arealer klar, forekommer i dag imponerende, og vi må med tilfredshed konstatere, at »vor« banegård nu har levet, og levet vel i just tresindstyve år. Den har i disse tres år oplevet en forøgelse i trafikintensiteten, som stiller fortiden helt i skygge.

Billedfortegnelse

- S. 55: Udsnit af Thor Brandts kort over København 1854, rettet til 1858, Københavns Stadsarkiv.
- S. 61: Udsnit af kort over København og forstæder ved Harald Jensen 1861, Københavns Stadsarkiv.
- S. 67: Udsnit af tegning no. 13 i Rothes arkiv, Rigsarkivet.
- S. 71: Victor Hermansen, Prinsens Palæ som Hovedbanegaard i »Smaastudier tilegnet Chr. Axel Jensen«, Kbh. 1943, s. 100.
- S. 72: Før og Nu 1919, s. 165.
- S. 81: Udsnit af H. E. G. Saabyes kort over København 1869, Københavns Stadsarkiv.
- S. 83: Illustreret Tidende 1864, s. 20.
- S. 85: Før og Nu, 1922 - 23, s. 266.

HENVISNINGER OG NOTER

Det sjællandske Jernbaneselskabs arkiv, som beror i Rigsarkivet, er meget vanskeligt tilgængeligt. Derimod findes en aktsamling i en pakke »Indenrigsministeriet, kontor for offentlige arbejder, jernbanesager – Den Helsingørske jernbane 1861-63«, (forkortet I.M.off. arb.). Heri findes den trykte plan til den ekstraordinære generalforsamling 1862: »Beretning til Det sjællandske Jernbaneselskabs Generalforsamling angaaende Forberedelser og Arbejder til Anlæg af en Jernbane fra København til Helsingør med Sidebane til Klampenborg«, 1862, trykt som ms., 42 s. Man finder her som bilag trykt de skrivelser i kronologisk orden, som er vekslet mellem direktionen, bestyrelsen og indenrigsministeriet. Der er her ikke henvist til de enkelte skrivelser, da man let orienterer sig ved de opgivne datoer.

For pressens vedkommende henvises først og fremmest til Fædrelandet som regeringsblad og som særligt engageret. For debatterne i Rigsdagen henvises til registrene i Rigsdagstidende.

Hvad persongalleriet angår, er langt de fleste biograferet i Dansk biografisk Leksikon, til hvilket der ikke henvises. Nogle få kan kun findes i »Rigsdagens Medlemmer gennem hundrede Aar«. Jetzmark findes hos Bricka.

Om sagens forhistorie se: Villads Christensen, København 1840-57, 1912, s. 361-66, Falbe Hansen og Scharling, Danmarks Statistik, III, 1878, 39 ff, 64, samt De danske Statsbaner 1847-1947, 1947, s. 29-36 (banegården s. 305).

1. Viggo Rothe, Mit Livs Erindringer, 1. del, 1888, går kun til 1856. En 2. del udkom ikke.
2. Program for Anlæg og Drift af en Jernbane fra Københ. til Dyrehaven, 15/4 1859, trykt, I. M. off. arb.
3. I. M. off. arb.
4. Se note 2.
5. Fædrelandet 5/5 1859.
6. Materialet findes I.M.off.arb.
7. Denne adresse findes også I. M. off. arb.
8. Fædrelandet 12/10 1861.
9. Helga Stemann, F. Meldahl og hans Venner, 1929, III, 195.
10. Victor Hermansen, Prinsens Palæ som Hovedbanegaard i »Smaastudier tilegnet Chr. Axel Jensen«, 1943, s. 98-103.
11. Lynette er et trekantet jordværk foran det egentlige fæstningsværk.
12. Generalforsamlingsreferat, Fædrelandet 8/5 1862.
13. Brevet fra Dreyer og den følgende korrespondance er trykt i Folketingstidendes Anhang.

KØBENHAVNS POLITIS BEREDNE AFDELING

AF CARL PEDERSEN

Når man færdes i byens gader, sker det ofte man møder een eller to smukke velpassede rideheste. Højt til hest – med godt ud-syn over færdslen – sidder en rytter fra den beredne afdeling i Københavns politi. Hestene røres i formiddagstimerne på gader og veje samt på ridebanen ved Christiansborg slot, hvor afdelingens hestebestand er opstaldet i en del af fløjen ved Tøjhusgade. Heste og ryttere har ikke altid haft til huse her, men har været indlogeret i mere eller mindre gode lokaliteter i årenes løb. Først i maj 1955 rykkede man ind i de smukke gamle stalde på Christiansborg; det skete med Hans Majestæt Kongens personlige til-ladelse.

Den beredne afdeling er oprettet i 1882, men selve begrebet politibetjente til hest er langt ældre. Allerede i 1716 omtales i en af de ugentlige indberetninger fra Københavns politimester til kongen en batalje på Christianshavn mellem soldater og politi-betjente. Skønt soldaterne er i overtal, sejrer ordenshåndhæverne ved en krigslist, idet en *bereden* betjent rider bag om soldaterne og råber: »Hej, hej, her er kongens vagt«. ¹ På den tid har det dog sikkert været af egen tilskyndelse – og for egen regning – at politibetjente og vægttere har været beredne.

Ved lov af 1863 omorganiseres Københavns politi, og denne lov danner grundlag for den moderne politistyrke som byen i dag råder over. Samtidig udnævnes en ny politidirektør, etatsråd V. C. Crone, som i de næste 24 år stod i spidsen for byens politi. Den 7.

august 1869 skrev Crone et personligt brev til krigsministeriet, hvori det hedder: »Da det til Ordens Overholdelse ved Deres Kongelige Høiheders Kronprinsens Og Kronprinsessens Indtog heri Staden førstkommende Tirsdag (det var i forbindelse med den senere kong Frederik 8.s bryllup) anses ønskeligt at kunne gjøre 5 Mand af Politistyrken beredne, tillader jeg mig tjenstligt at anmode om, at Krigsministeriet velvilligen vil bidrage dertil ved at overlade Politiet til Afbenyttelse den Dag 5 af Husarregimentet eller den militære Ride og Beslagskoles dertil tjenlige Heste, der maaske kunde afhentes af de Betjente, der skulle benytte disse, paa Tirsdag Formiddag mellem Kl. 9 og 10«.

To dage efter svarede 1. Generalkommando, at 3 opsadlede rideheste ville være til rådighed for betjentene den pågældende dag. Det var altså 2 heste mindre end politidirektøren havde anmodet om, men dog en – ganske vist spæd – begyndelse til ridende politi. Crones ønske om beredne politifolk har sikkert taget sigte på almindeligt ordensopsyn og måske endog på færdselsregulering ved særlige passager på de kongeliges tur gennem byen.

Der gik næsten tre år før politidirektøren igen fik brug for beredent politi. Baggrunden synes at være Slaget på Fælleden den 5. maj 1872, hvor der var indsat politidelinger til fods, samt ryttere fra gardehusarerne. En måned efter afholdtes en grundlovsfest på Eremitagen i Jægersborg Dyrehave, og to dage forinden anmoder Crone krigsministeriet om at få stillet 14 rideheste til rådighed for sit mandskab.² Det er rimeligt, at man var blevet betænkelig ved at anvende militære styrker, således som det var sket ved det store fælledmøde måneden før.

De næste par år sker med mellemrum henvendelser fra politidirektøren til ministeriet angående udlån af heste til forskellige arrangementer, bl.a. arbejdermøder, hestevæddeløb og grundlovs-møder, ved hvilke polititilsynet er pålagt embedet. Som eksempel

kan nævnes, at Crone til overvågning af et møde på Nørre Fælled den 25. august 1873, indkaldt af Den internationale Arbejderforening, udbeder sig – og får bevilget til låns – 6 à 8 heste. Han ser helst at det må blive artilleriheste,³ sikkert fordi det er en noget tungere og mere rolig hestetype end de lettere husarheste.

På staden Københavns budget for 1873 forsøger Crone at få kommunalbestyrelsens tilslutning til en bevilling på 200 rigsdaler årligt til ved leje eller på anden måde at erholde heste, når det skønnes nødvendigt, men han støder på en uovervindelig modstand fra kommunalpolitikernes side.⁴ I oktober er krigsministeriet blevet træt af, vederlagsfrit, at stille heste til rådighed, og gør nu politidirektøren et forslag. Det går ud på at Københavns politi – som »foderværter« – til fri afbenyttelse modtager 10-12 af gardehusarregimentets heste, og at dyrene opstaldes i regimentets kaserne. For denne ordning skal kommunen betale 100 rigsdaler årligt.⁵ Sagen blev forelagt kommunen, men magistraten fandt det ikke af betydning for politiet at få beredne betjente. Iøvrigt mente man, at det var et mindre heldigt mellemværende at have med krigsministeriet. Ønskede politidirektøren alligevel forslaget behandlet, anmodedes han om at give møde for den samlede magistrat.⁶ Forslaget gik nu – dog med nedskæringer – igennem, og fra 1. maj 1874 stillede 2. Artilleriafdeling 6 underofficers-rideekvipager til rådighed. Hestene opstaldedes i regimentets kaserne, og det påhvilede politiet at bekoste eventuelle reparationer hos regimentets sadelmager. Ligeledes betales der 2 rigsdaler pr. hest årligt: beregnet som 46 uger,⁷ idet dyrene formentlig har været indkaldt til regulær militærtjeneste de resterende uger.

Samtidig havde der i månederne forinden raset en hidsig debat vedrørende politiets bevæbning. Politidirektøren ønsker samtlige politifolk udstyret med sabel, og at dette mødte stor modstand, viser en artikel i dagbladet Socialisten for den 29/4 1874. Heri

hedder det bl.a.: »Politidirektør Crone blev i Mandags Aftes i Borgerrepræsentanternes Møde i den Grad »fejlet af«, at vi ingen-sinde mindes at have set et større Nederlag. Sagen drejede sig om Crones Forslag om Politiets Bevæbning med Sabler. Endskønt man nu ikke behøvede megen Forstand for at kunne sige sig selv, at en Samling ældre forstandige Mænd aldrig ville give deres Minde til en saa unyttig som naragtig Ting, som at bevæbne Københavns Politibetjente, der i Forvejen har et særdeles godt og stærkt Vaaben i Kniplerne, med Slagsværd, kom Sagen dog til Forhandling, og at dette skete, skyldtes kun efter hvad Rygtet vil vide, at Politidirektøren i dette som i andre Tilfælde har besørget et Ærinde fra højere Steder hvor man maaske ryster. De forskellige Talere udtalte sig, paa Grosserer Thune nær, enstemmigt imod det stillede Forslag«.

Ifølge de trykte referater af borgerrepræsentationens forhandlinger kan det konstateres at ovenstående polemiske artikel i det store og hele dækker hvad der skete på det omtalte møde. Et forslag fra et medlem (Herforth) om, at overbetjente og politibetjente til hest *skulle* bevæbnes med sabel, blev forkastet med 17 stemmer mod 4. Ligeledes blev et forslag fra politidirektøren gående ud på, at politirytterne *kunne* sabelbevæbnes, forkastet med 17 stemmer mod 5. Iøvrigt blev forskellige forslag om bevæbning af hele politistyrken ved særlige lejligheder forkastet med stor majoritet. Det skal bemærkes at afstemningerne var vejledende.

Det er bemærkelsesværdigt at magistraten måneden før intet havde imod beredent politis bevæbning med sabler. De fleste af magistratsmedlemmerne var dog imod sabelbevæbning af det almindelige politi; som magt i større omfang bør anvendes militærstyrker.⁸ I et koncept, dateret den 9. maj til justitsministeriet, giver Crone sin opfattelse af bevæbningsspørgsmålet. Han finder

det mærkeligt at han uden indsigelse fra nogen side, i november året før, erholdt bevilling til de 6 heste og sabler fra militæret (sablerne indgår i rideekvipagen). Især fremhæves den optræden overfor socialistiske bevægelser, der fra politiets side var udvist med domstolens og regeringens billigelse, og »som ogsaa har vundet nogen Anerkjendelse udenfor Rigets Grændser«. I urolige tider er det af værdi at have en væbnet styrke – navnlig af rytteri – især når forholdene ikke er så truende, at det anses fornødent »at tage sin Tilflugt til Bajonetter og Skydevaaben, ikke at tale om Kanoner«. Egentlig gendarmeritjeneste havde traditionelt påhvilet gardehusarerne, men krigsministeriet var meget imod en sådan anvendelse af en af hærens afdelinger. Crone fremhæver, at der naturligvis ikke kan være tale om at hugge ind på en forsamlet mængde med 6 mand, men meningen var at fratage folk lysten til at angribe eller standse en rytter, når de så en sabel ved hans side.

Sabel eller ikke sabel. De ridende politibetjente havde nu fået faste heste stillet til rådighed, og ordningen, som ved velvilje fra krigsministeriet var kommet i stand, virkede til august 1882. I slutningen af 1881 besluttede ministeriet snarest muligt at inddrage de 6 heste fra 2. Artilleriafdeling. For Københavns politi havde det efter flere års erfaring vist sig til stor nytte at kunne råde over et antal beredne betjente. »Navnlig Tilsynet med Færdselen paa Strandveien om Sommeren spiller en betydelig Rolle«. Det havde endvidere vist sig gavnligt at kunne holde orden i store menneskemasser ved festlige lejligheder og ved optøjer, idet rytterne udrettede det samme som mange politifolk til fods. Politidirektøren påpegede igen, at gendarmeritjenesten med hærens mandskab så vidt muligt burde undgås.⁹ September 1882 gaves der Københavns politi bevilling – optaget som tillægsbeløb på årligt kr. 1711,40 – til hestehold.¹⁰ Stadig som foderværter hjemtog man

10 af hærens distriktsheste, nemlig 8 rideheste og 2 køreheste. De sidstnævnte skulle anvendes som trækraft for cellevognen – da tidens salatfad – der transporterede fanger fra Domhuset til stadens fængsler. Hestene opstaldedes privat i Ny Kongensgade 15 og der oprettedes en overenskomst mellem politidirektøren og kgl. berider Clausen. Det hedder i denne bl.a.: »1. At opstalde, fodre og passe indtil 10 af Hærens hos Kjøbenhavns Politi udstationerede Heste.« Betalingen herfor andrager 2 kr. og 17½ øre daglig pr. hest. De udstationerede heste kom iøvrigt fra Gardehusarregimentet og 1. Artilleriregiment. Københavns politis beredne styrke var nu en selvstændig afdeling, og i instruksens,¹¹ der udarbejdedes for rytterne, lyder stk. 1 således: »De Kjøbenhavns Politi tildelte 8 Rideheste betegnes med Nr. 1 til 8. Enhver af det til Tjeneste til Hest beordrede Mandskab erholder sin bestemte Hest og betegnes i Tjenstfordelingen med Hestens Nummer. Nummer 1 har under 1ste Politiinspektør¹² Overbefalingen over den beredne Styrke og inspicerer efter 1ste Politiinspektørs nærmere Bestemmelse. Han fører derhos det umiddelbare Tilsyn med Stalden og hvad dertil hører. Stk. 2. De beredne Politibetjentes ordinaire daglige Tjeneste bestaaer indtil videre i at besætte en fast Post paa Hjørnet af Vesterbrogade og Vester Farimagsgade, og at patrouillere ad bestemte Router i og udenfor Staden. Stk. 3. Den faste Post skal føre Tilsyn med den stærkt befærdede Strækning fra Halmtorvet til Gamle Kongevej, . . . – han paaseer at Færdselen holdes uhindret, og at ingen Uorden, navnlig af Kjørende og Ridende finder Sted, . . . – Stk. 4. . . . – De skulle være opmærksomme paa Veienes Tilstand især i de udenbys Distrikter. Ganske særligt skulle de vaage over, at Kjørende og Ridende ikke forulempes af Hunde og Gadedrenge, . . .«. Derefter angives ruternes numre, herunder hvad de omfatter af gader, samt distancen i alen. København var blevet en storby. Vore dages færdselspoliti foretager som be-

kendt kontrol med motorkøretøjer, f.eks. disses sikkerhedsmæssige tilstand. Datidens færdselspoliti, den beredne afdelings ryttere, påså (og påser stadig) at dyrplageri – især ved misbrug af heste som trækraft – ikke sker, og at halte heste, der blev antruffet, blev beordret til undersøgelse hos dyrlæge. Ligeledes holdtes der opsyn med tilkørsler til bygge- og lossepladser for at forhindre at de var i en så dårlig tilstand, at hestevognenes hjulnav sank for dybt i.

Året 1885 var uroligt med vedtagelse af den provisoriske finanslov og andre provisoriske love. Den 21. oktober fandt attentatforsøget mod konseilspræsident Estrup sted, og en uge efter dette kom de foreløbige love om gendarmerikorps og overordentlige politiudgifter. Størstedelen af korpset var beredent og det blev kaserneret i København, Ringsted, Århus og Kolding. Antallet af beredne og ikke-beredne blev fastsat ved kongelig resolution. »De blå«, som korpset også kaldtes, stod umiddelbart under krigsministeren¹³ og skulle samarbejde med civile myndigheder, herunder politiet, efter forhandling mellem sidstnævnte minister og justitsministeren. Gendarmerikorpsets beredne styrke var altså et stærkt militant sidestykke til politirytterne. Korpset, der blev nedlagt i 1894, var ikke populært.

Ved kong Christian d. 9's og dronning Louises guldbryllup i 1892 forefaldt en meget omtalt episode. Da kongeparret rullede ind på Amalienborg slotsplads, blev trængslen faretruende, og en af politirytterne, politiassistent Smit, gav i nervøsitet ordre til at rydde pladsen foran slottet, og sporede selv sin hest for at ride ind på mængden. Kongen afværgede dog dette med en håndbevægelse og sagde højt: »Nej, stop nu lidt Smit –!«. Bemærkningen gav anledning til Axel Henriques' og Anton Melbyes berømte revyvisse med omkvædet: »Nej, stop nu lidt Smit, du gaar for vidt Smit«. Bemeldte politiassistent gik iøvrigt for at være et sjældent flinkt og elskværdigt menneske.¹⁴ Daværende chef for ordenspoli-

KØBENHAVNS POLITIS BEREDNE AFDELING



Beredne afdeling o. 1925 på vej ud af Københavns politigård, anført af rytterchefen overbetjent Chr. Olsen

tiet i hovedstaden var politiinspektør Theodor Petersen, en tidligere dragonofficer. Dette gav sig tydeligt udtryk ved hans inspektionsture rundt til byens politistationer. Politiinspektøren var da til hest, ledsaget af beredne afdelings rytterchef, der holdt hans hest, medens inspektionen varede.¹⁵

Det er ikke hensigten at fortælle om alle de uroligheder o.l. hvor afdelingen rykkede ud, dog skal enkelte situationer omtales ganske kort. I 1918 fandt der store uroligheder sted og bag dem stod som regel de såkaldte syndikalister. Ved et af disse sammenstød, der fandt sted i november måned, i nærheden af Grønttorvet, lykkedes det ret hurtigt at få splittet mængden ad. Man havde dog ikke taget højde for, at tunnelbanen i Nørrevoldgade var under

bygning og at skærvebunkerne der var fortrinlige som kasteskyts. Det gik især ud over betjentene fra det ridende politi, der var et altfor let mål for stenkast. Ialt blev der ved disse spektakler såret over hundrede mand. Sablen har aldrig været brugt til egentlig at »hugge ind på« mængden med. I visse tilfælde blev der dog trukket blankt, og der blev i værste fald tildelt slag med den flade del af sabelklingen. Ved optøjer var rytterne almindeligvis bevæbnede med lange stave, hvis håndgreb var udformet som et sabelskæfte. For at hindre eventuelle angribere i at bemægtige sig staven, blev denne inden udrykningen oversmurt med brun sæbe. Ved søfartskonflikten i 1934 kom det til voldsomme sammenstød mellem de strejkende og politi, og bataljerne strakte sig over flere dage. Søfolkene forsøgte at fratage rytterne kontrollen over hestene ved at overskære tøjlerne, men det blev der snart rådet bod på. Man indsyede ganske enkelt jernkæder!¹⁶

I 1895 var bestanden 12 heste, af hvilke de fire tilhørte Københavns kommune, medens resten var militærets. Som tidligere omtalt påhvilede det afdelingen at stille heste til rådighed som trækraft for den såkaldte cellevogn, og hertil benyttedes to køreheste. Det er dog sket at man har anvendt rideheste, og det bekom ikke militæret, der alvorligt og i bestemte vendinger påtalte dette, når man konstaterede at det var krigsmagtsens dyr der var brugt på denne formastelige måde.¹⁷ Politiet måtte så ordne for sig med en privat vognmand, der formedelst 9 kr. pr. dag udlejede både kusk og heste. 1912 var hesteantallet nået op på 16 stykker, dog var stadig kun de fire dyr politiets egne. Desværre er meget gammelt materiale bestående af stambøger, staldprotokoller o.l. gået tabt efter tyskernes overfald på politiet i 1944. Alligevel eksisterer stadig enkelte stamblade,¹⁸ der giver en god karakteristik af de daværende dyrs standard og værdi. I 1894 køber man stamhest nr. 2, »Omar«, der på det tidspunkt er 8 år gammel, for en pris

KØBENHAVNS POLITIS BEREDNE AFDELING



Beredne afdelings medlemmer o. 1900 i gården bag den nuværende hovedbrandstation

af 800 kr.; den sælges 10 år senere for 300 kr. Tre år senere viser det sig umuligt at erhverve en passende ridehest herhjemme, og man tager da i følge med en dyrlæge til markedet i Hålsingborg, hvor der indkøbes en $3\frac{1}{2}$ år gammel hoppe for 550 kr. Hos hestehandler Møinichen på Gasværksvej købes i 1909 en 5-årig vallak for 250 kr., og i bytte gives en rød hoppe. Ved opkøb er man især interesseret i halvblods; hesten skal være velproportioneret og med stærke lemmer, da brosten og asfalt slider meget på hestenes ben. Politiet har ikke altid været forvænt med førsteklasses dyr. I 1929 agtede brandvæsenet helt at overgå til motordrift, og det blev foreslået, at Den beredne afdeling forinden skulle udtage 2 à 4 af brandvæsenets heste. Politistyrkens daværende heste var ikke sær-

lig gode, hvilket fremgår af en omtale af vallaken »Lucas«: »Den er 17 år gammel, lider af forhærdet seneskedegalle, meget stiv, forkrøblet, snublende og uregelmæssig gang. Egner sig kun til slagtning«. Det ønskes desuden at man går over til udelukkende at benytte ejendomsheste – politiets egne – så man kan frigøre sig for ordningen med militæret. Denne vedvarede dog til efter anden verdenskrig. Iøvrigt var den daglige foderpris i 1929, 20 øre pr. hest.¹⁹ På grund af den foreliggende situation under den tyske besættelse blev der i 1942 givet bevilling til en udvidelse af afdelingen, således at denne nu bestod af 24 ryttere og lige så mange heste. De særlige forhold med benzinrationering og byens størrelse nødvendiggjorde denne foranstaltning, idet man også anså det muligt at een politirytter kunne holde samme strækning som 15 à 20 gående politibetjente.²⁰

Som nævnt i indledningen, har afdelingen haft til huse mange forskellige steder. Ved en reorganisering 1906 flyttede man til brandstationen i Vester Voldgade (bag rådhuset), hvor afdelingen fik lov at være i et relativt langt åremål. Derefter havde man domicil så forskellige steder som karantænestalden på Artillerivej, kørestalden på Christiansborg, Østerbro kaserne, samt i Københavns kommunes stalde i Reersøgade, for til slut atter at vende tilbage til Christiansborg.

Politiryterne har ikke i det daglige ansvar for hestenes pasning, rengøring og fodring. Dette varetages af staldbetjente, der er ansatte som tjenestemænd. Ved begivenhederne i 1944²¹ spillede disse en stor rolle ved politihestenes evakuering, således at disse ikke blev tyskernes bytte. Ved besættelsesmagtens overfald på det danske politi den 19. september, lykkedes det flertallet af politiryterne at gå »under jorden«. Imidlertid var det af betydning at unddrage tyskerne afdelingens bestand af heste med tilhørende rideudstyr, og samme dag tog stalddpersonellet initiativet

KØBENHAVNS POLITIS BEREDNE AFDELING

til at dette kunne ske. Aktionen skete i fuld forståelse med den daværende rytterchef, der forlængst havde taget ophold på en dækadresse under påtaget navn. I løbet af dagen lykkedes det at ride hestene gennem Københavns gader, ofte gennem spæringer, opretholdt af tyske soldater, til hvem man oplyste at det drejede sig om travheste! Ved evakueringen var staldbetjentenes hustruer og rytterchefens søn til stor hjælp. Dyrene blev i første omgang opstaldet hos en hestehandler i Brønshøj, men i løbet af få dage tog staldbetjentene – med hver sit koppel heste – videre ud af byen, og tog ophold forskellige steder, bl.a. på Tåstrup-Sengeløse egnen. Nogle af hestene kom dog helt til Holbæk; det hændte at lokale Schalburgfolk viste en påfaldende interesse for de indkvarterede mænd og dyr, og så var det blot med at komme videre til et nyt sted. Takket være denne indsats fra staldbetjentene og behjertede logiværter forskellige steder på Sjælland, var det muligt at reetablere Københavns politis beredne afdeling umiddelbart efter tyskernes kapitulation i maj 1945.

HENVISNINGER OG NOTER

Rigsarkivet er forkortet RA, Beredne afdelings arkivalier BAA.

1. Sv. Cedergreen Bech: Københavns historie gennem 800 år (1967) s. 247 ff.
2. Skr. af 3/6 1872 fra politidirektøren til krigsministeriet. RA.
3. Skr. af 23/8 1872 fra politidir. til krigsmin. RA.
4. Skr. af 20/5 1872 fra politidir. til krigsmin. RA.
5. Skr. af 20/10 1873 fra krigsmin. til politidir. RA.
6. Skr. af 19/11 1873 fra borgmester H. N. Hansen til politidir. BAA.
7. Skr. af 25/2 og 15/4 1874 mellem krigsmin. og politidir. RA.
8. Skr. af 17/3 1874 fra Københavns magistrat til borgerrepræsentationen. BAA.
9. Skr. af 9/12 1881 fra politidir. til magistraten. BAA.
10. Skr. af 30/9 1882 fra magistraten til politidir. BAA.
11. Instruks for Kjøbenhavns Polities beredne Styrke. Udsendt 30/11 1882. BAA.
12. 1ste politiinspektør fra 1864-1884: Overkrigskommisær Carl F. C. Clausen.
13. Foreløbig lov af 27/10 1885 om gendarmerikorps.
14. Københavnerliv 1883-94 red. af Axel Bredahl og Axel Kjerulf, 2. udg. (1967). s. 241.
15. Politiinspektør Ejner Møllerup: I farlige og festlige tider (1957) s. 56 ff.
16. Sst. s. 129.
17. Skr. af 20/9 1884 fra krigsmin. til Københavns politi. BAA.
18. Stamblade i BAA.
19. Skr. fra Beredne afdelings overbetjent til politiinspektør E. Møllerup. BAA.
20. Skr. af 26/3 1942 fra justitsministeriet til finansministeriet og 7/5 1942 fra finansudvalget til justitsministeriet. Justitsmin. 3. ktr. j. nr. 139-1941. RA.
21. Baseret på notater fra tidligere og nuværende staldbetjente.

OM KØBENHAVNS STADSARKIVS KORTSAMLING

AF EGIL SKALL

I Stadsarkivet har der igennem de århundreder, det har eksisteret, samlet sig ikke så få kort og tegninger. Denne samling, der nu består af omkring 15.000 stykker, er til stadighed blevet brugt i den historiske forskning og vil formentlig også i fremtiden vise sig nyttig. Samlingen er naturligvis først og fremmest opstået på grundlag af afleveringer fra magistratens institutioner, men iøvrigt er der sket tilgang som følge af køb, ved gaver, og, mærkeligt nok, også ved at en statsinstitution har overladt arkivet kort og tegninger.

I den trykte fortegnelse over rådstuearkivets dokumenter, der blev udgivet af staden i 1786 ved borgmester H. C. Hersleb og rådmand, senere borgmester M. Munk, finder man til sidst, før Antiquiteter og Rariteter, opført Carter og Tegninger i to selvstændige rækker. Man har altså her skelnet mellem kort og tegninger, uden at det dog ser ud til, at man har været synderlig konsekvent. Fortegnelsens kortafdeling består af et så beskedent antal numre som 48, og under tegninger er opført 54 numre. »Kortene« nummer 11-13 består dog af ikke mindre end ialt 443 stykker »tegninger eller brouillons« i forskellig målestok. Årsagen til, at Hersleb og Munk har opført en sådan mængde under så få numre må søges i, at de ikke selv har kendt materialet, men har haft oplysninger om dets eksistens på anden hånd. Netop disse 443 tegningers sørgelige skæbne (de er tilsyneladende sporløst forsvundet) er tidligere indgående behandlet i dette tidsskrifts 1.

rækkes III bd., s. 196-203, af H. Weitemeyer. Denne er i arkivet stødt på en indberetning af 1. aug. 1801 fra fuldmægtig og arkivar Jens Wissing til magistraten, hvori han bad om at disse tegninger måtte blive afkrævet stadskonduktøren, der ifølge vedtegning i arkivregistret skulle have lånt dem. Da tegningerne hverken fandtes hos den daværende stadskonduktør eller sås at have været i den foregående stadskonduktørs bo, opgav magistraten videre efterforskning, og bad Wissing om at føre tegningerne til afgang. Weitemeyer fremsatte da i sin artikel den teori, at den skyldige skulle findes endnu længere tilbage i tiden, at det nemlig var Peder Mollerup Balle, der var stadskonduktør 1740-65, der havde lånt tegningerne til brug ved udførelsen af tolv opmålingsbøger over stadens kvarterer i tidsrummet 1742-55. Weitemeyer fandt det sandsynligt, at Balle, der var bekendt for ikke at have sine sager i den bedste orden, havde formøblet tegningerne.

Hvis Weitemeyer havde kendt en i Stadsarkivet opbevaret håndskrevet registratur, der i hvert fald er ældre end den trykte af 1786, ville han have set, at der udfor de 443 tegninger er anmærket: »Disse ere Stads Conducteuren udleverede imod Beviis af 10. Aug. 1747«. Weitemeyers formodning er altså rigtig, og hans fortjeneste så meget større, som han ikke kendte denne anmærkning. Det er vel sandsynligt, at samlingen har bestået af forarbejder, måske planer af enkelte grunde, til de opmålingsbøger, som Balle skulle udføre, og at de af ham, da han havde fuldendt sin opgave, er blevet anset for overflødige og kasseret.

Som kort nr. 1 i fortegnelsen fra 1786 er opført: »Et stort Carte over Kiøbenhavn, foret med rødt Taft«. Der menes muligvis hermed et 180 × 170 cm stort kort, der er fra tiden op imod år 1700. På kortet ses den allé, der ifølge Chr. V's ordre af 3. okt. 1685 skulle anlægges som en ringvej udenfor søerne, og som var en militær demarkationslinje. Desuden ses på Christianshavn

de projekterede arbejder, der approberedes af kongen 3. jan. 1691.¹ Kortet er stærkt medtaget og bærer præg af at have været ophængt i lang tid udsat for lys og måske også for kakkelovns- og tobaksrøg. Det er nærmest ensfarvet brunt, og ved betragtning af det varer det et stykke tid, inden man kan skelne dets konturer. Kortet, der er Stadsarkivets ældste københavnskort, er for få år siden restaureret i konserveringsafdelingen på Landsarkivet for Sjælland, idet det blev samlet, opklæbet på papir og lærred, og hvor der manglede noget, blev der udfyldt med tilpassede papirstykker.

I den trykte registratur af 1786 bemærker man iøvrigt de ovennævnte 12 opmålingsbøger. Deres historie er udførligt behandlet af Weitemeyer i Historiske Meddelelsers allerførste bind side 275 ff. For hvert af stadens kvarterer findes en bog, hvis titel er »Den Generale Opmaalings Bog med Grund Taxtens Beregning. For . . . Qvarter Fuldfærdiget Anno 1755«. Bøgerne indeholder for hver grund i byen en plan i målestoksforholdet 1:240, hvorpå med rød farve er angivet bygningerne; gårdspladsen er anlagt med grå farve. Undertiden ses træbygninger anlagte med gul farve og haver med grønt. På en sådan grundplan er yderligere angivet mål i alen og tommer samt de tilgrænsende grundes ejere. Der oplyses for hver grund dens ejer dels ved arbejdets begyndelse (1742), dels ved dets slutning (1755).

Beskatningen af grunden er udregnet og opdelt i god jord til gaden (jord der lå indenfor 20 alens afstand fra gaden) og indjord, der slap billigere. Disse opmålingsbøger, hvortil der hører en grundtakstmatrikel, og hvoraf der findes endnu et eksemplar hos stadskonduktøren, er blandt det mest benyttede materiale i Stadsarkivet.

På grundlag af opmålingen lod magistraten ved konduktør Christian Gedde udfærdige dels et specialkort i to eksemplarer,

et til kongen og et til staden, dels det såkaldte eleverede kort. Specialkortet, der almindeligvis kaldes Geddes kort 1757, blev i 1940 udgivet af kommunalbestyrelsen i anledning af stadskonduktørembedets 350-års jubilæum. Udgaven er forsynet med forord af afdelingschef, senere stadskonduktør Ove Kjeldsen, og fremstilles iøvrigt efter kongens eksemplar (i Det kgl. Bibliotek), der på enkelte punkter afviger fra det eksemplar, der opbevares i Stadsarkivet. Det er i bogform og indeholder et oversigtskort i målestokken 1:7200 og 12 kvarterkort i målestokken 1:1600 med lister over husejerne. Det såkaldte eleverede kort udførtes i 1760-61 og viser hele staden i fugleperspektiv. Da Gedde fik lov til at gengive flere små bygninger som een, og da han, hvor man ser husene fra bagsiden, har forsynet dem med facader, skal man nok være varsom med at slutte sig til et hus' udseende efter dette kort. Denne udførelsesmåde for et bykort har analoge fortilfælde og er mere anvendt af prestigehensyn end ud fra ønsket om at have et eksakt billede af staden. Kortet restaureredes i 1963 og er nu udstillet i Bymuseet. Om restaureringen er udførligt berettet i Historiske Meddelelser, årbog 1964, s. 164-80. Ved slutningen af 2. verdenskrig blev kortet fotograferet af Stadsarkivets fotograf M. Falk-Sørensen. Kortet opdeltet ved hjælp af tråde i 196 felter, der fotograferedes ved infrarødt lys. Som et kuriosum kan nævnes, at det på det pågældende tidspunkt ikke var muligt at skaffe fotografiske plader, der var følsomme for infrarødt lys. Fotografen måtte derfor selv møjsommeligt behandle pankromatiske 9×12 cm plader i absolut mørke således, at de blev anvendelige til formålet. Resultatet blev så godt, at det absolut må hævdes, at fotografier, fremstillet efter disse 196 plader, er tydeligere end almindelige fotografier efter originalen.²

Ved et studium af registraturen af 1786 bliver man klar over, at ikke alene er der grund til at være borgmester Hersleb taknem-

melig for hans arbejde ved registreringen, men også over, at han af egen lomme har købt kort og skænket dem til arkivet. Dette gælder således for 15 indbundne planer over stadens spring- og pumpevandsledninger; de er fremstillet af ingeniør Franciscus von Hammershaimb i 1691 og viser de enkelte vandkompagniers ledningers løb fra søerne, gennem voldene og i gaderne, til de ender i poste i byens gårde og gader. De supplerer glimrende de sparsomme grundtakster og skattemandtaller ved at være forsynet med oplysninger om navnene på de husejere, der havde indlagt vand. Hersleb var i så høj grad interesseret i kortsamlingen, at han lod en del kort afkopiere og indbinde til en bog i formatet ca. 25×35 cm. Heri findes allerforrest en kopi af den såkaldte ichnografiske delineation over branden 1728, som Hersleb købte og skænkede arkivet.³ I bogen ses yderligere kopier af kort over staden og omegnen, vandledningskort samt en del detailfremstillinger.

Fra stadskonduktørens kontor stammer de såkaldte bygningsafgiftsprotokoller. Bygningsafgiften indførtes ved forordning af 1. oktober 1802 og indgik i skat på besiddelse, nytte og brug af fast ejendom. Motiveringen til indførelse af denne skat var de stigende udgifter til landets forsvar under de daværende urolige forhold i Europa. I København skulle ethvert forhus til gaden og ethvert side- eller baghus til gården (skure og halvtaghuse til brændsel m.v. undtagne) måles efter udsiderne i længde og bredde og derefter beregnes i kvadratalen etagevis fra grunden til taget. Afgiften var $1\frac{1}{2}$ skilling årlig pr. kvadratalen af forhusenes etager (kælderen indbefattet), og 1 skilling af side- og bagbygninger samt af pakhouse og stalde, dog kælderen undtaget. Lejligheder, der beboedes af en familie og hvis areal ialt ikke oversteg 64 kvadratalen, var afgiftsfri. For at have et beregningsgrundlag måtte stadskonduktørens folk ud og måle hele byen. Der udfærdigedes en tegning for hver grund i målestokken 1:240. På hver

sådan tegning ses grundens grænser og derpå placerede bygninger. Grundmurede bygninger er anlagt med rødt, træhuse med gult. Der er angivet alle relevante mål i alen og tommer, ligesom etageantallet er påført. Tegningerne er indbundne kvartervis i bøger og forsynede med registre indrettet efter matrikelnumre (med jævnførelse mellem 1755-matriklen og 1807-matriklen). Bøgerne er ført à jour indtil midten af 19. århundrede, dog ses ikke altid årstallet for bygningsforandringer, og man må så støtte sig til andet materiale (af- og tilgangslister, regnskaber vedr. bygningsafgiften, skattemandtaller, prioritetsvurderinger m.v.).

Den førhen nævnte arkivar Jens Wissing døde i 1817 og virkede således sin længste tid en periode, da staden ikke havde noget rådhus. Rådhuset brændte ved storbranden i 1795 og man lånte sig indtil 1815 plads på posthuset i Købmagergade. I dette år stod Råd- og domhuset færdig og det viste sig da, at der ikke var afsat plads til et arkiv. Rådstuearkivet blev presset ind i uegnede, fugtige kælderlokaler, og mange arkivalier led skade, deriblandt også kortene.

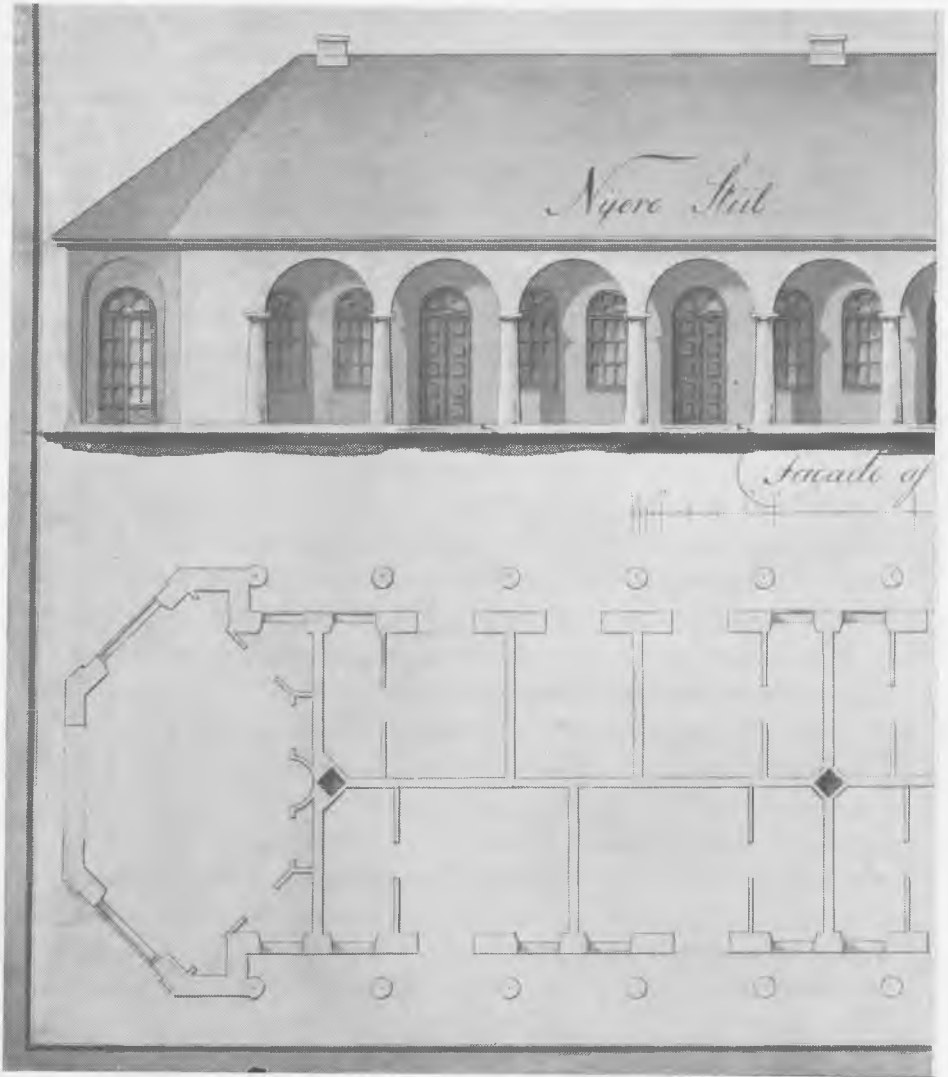
I 1817 ansattes Christian Michael Winther som rådstuearkivar. Han var jurist og meget omhyggelig med førelsen af sine journaler, kopibøger og de såkaldte hovedregistre. At de knebne pladsforhold efterhånden medførte, at han måtte opstille arkivalierne så usystematisk, at kun han selv og hans som medhjælper ansatte søn Frederik Wilhelm Winther var i stand til at hitte dem frem, skal man ikke bebrejde ham.

I 1849 modtog arkivet fra magistratens 2. sekretariat en del tegninger vedrørende bebyggelsen på Nikolaj plads. Nikolaj kirke brændte i 1795, og umiddelbart derefter fremkom adskillige forslag til genopbygning, men kirken nedlagdes som sognekirke. I 1800 foreslog C. F. Hansen tårnet indrettet til vagttårn og depot for brandvæsenet og kirkebygningens ruiner til butikker. Der

fremkom senere variantforslag, blandt andet gående ud på at der skulle indrettes oldsagssamling ovenpå det påtænkte branddepot. En overgang (1804-14) administreredes kirkens ruiner, grund og kapitaler af »Kommissionen for de fonds, der er henlagt til at afbetale de til gadernes udvidelse afkøbte grunde«,⁴ der f.eks. i 1805 udtalte, at ved tegningen af bygningen til brandvæsenet burde der tages hensyn til den smag, der herskede i tårnbygningen. Heri havde C. F. Hansen erklæret sig enig. Ved samme lejlighed ytrede kommissionen, at det nye Amagertorv (Højbroplads, der opstod efter branden 1795), hvis træboder ikke frembød nogen smuk udsigt for slottet, når det blev beboet, kunne forlægges til Nikolaj kirkes plads. Først i 1817 var ruinen af kirkeskibet ryddet af vejen og nogle år efter blev tårnet repareret for at blive brugt som vagttårn. I 1845-46 byggedes P. H. C. Hagemanns berømte slagterboder af jern, der blev nedrevet 1913 for at give plads til den nuværende kirkebygning, efter at brygger Carl Jacobsen forinden havde forsynet tårnet med et spir.

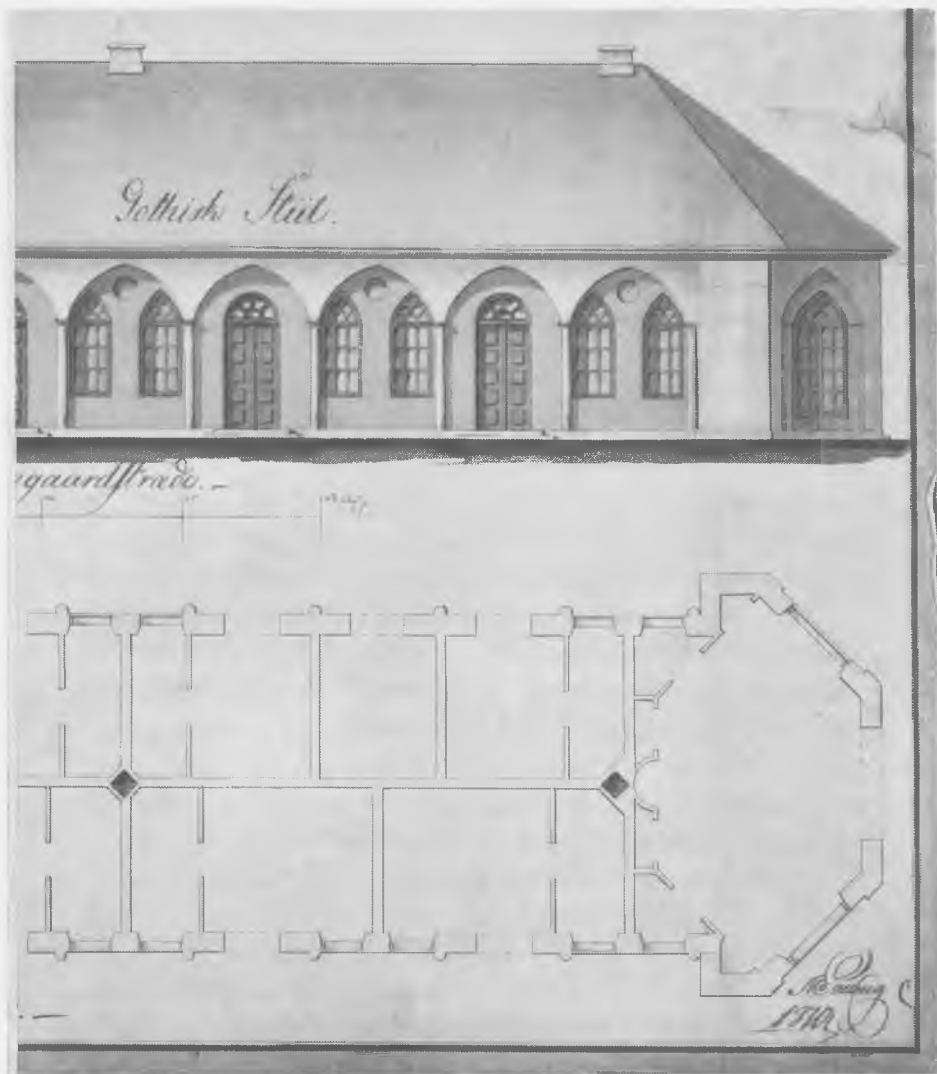
Det er i tidens løb ikke få historikere, der har beskæftiget sig med Nikolaj kirke, ruinen og bebyggelsen på pladsen,⁵ men ingen af dem har benyttet de i 1849 til arkivet afleverede tegninger, skønt de kunne have hjulpet til at afklare en del spørgsmål, men muligvis har ikke engang arkivets personale rigtigt haft øje for dem, fordi de på grund af pladsforholdene har været opbevaret lidt afsides. Der er således al mulig grund til at fæste opmærksomheden ved et forslag til butikbygninger fra 1810 af Peder Malling. Han var i 1809 blevet stadsbygmester, men i slutningen af 1810 konstitueredes Johan Andreas Meyer i hans stilling, da Malling rejste til udlandet i flere år.⁶ Malling var blevet involveret i en sag om slagterboderne på Ulfeldts plads, som nogle beboere dér tilbød magistraten at erstatte med slagterbutikker, de ville indrette i de huse, de agtede at opføre i stedet for de ved bombe-

EGIL SKALL



Udsnit af Mallings forslag fra 1810 til butikbygninger i »nyere stil«

OM KØBENHAVNS STADSARKIVS KORTSAMLING



Udsnit af Mallings forslag til butikbygninger i »gotisk stil«. Pillerne er flyttet ind til muren

mentet 1807 ødelagte ejendomme.⁷ Angiveligt af denne årsag var han kommet i tanke om, at Højbroplads i og for sig var et smukt torv, men at det aldeles vansiredes af de smagløse og forfaldne træskure, og han spurgte, om ikke de kunne henvises til Nikolaj kirkegård. Når da disse skure forfaldt fuldstændig, kunne man indrette faste butikker,⁸ tanker, der som bekendt ikke var ganske nye. Magistraten sendte sagen til kommissionen, der udbad sig nærmere forklaring af Malling.⁹ Han forklarede nu, at det var hans tanke, at man, når brandkommissionen havde fået kirken indrettet som branddepot, skulle bygge to lange parallelle butiksbygninger langs henholdsvis Vingårdsstræde og Lille Kongensgade. Nord for tårnet, hvor indgangen til oldsagssamlingen, der skulle ligge over branddepotet, skulle være, ville han anlægge en plads, der begrænsedes af en halvcirkelformet mur fra en bestående bygning ved Lille Kongensgade til en bygning, der skulle opføres ved Vingårdsstræde. Muren ville skjule de grimme bagsider af husene i Ulkegade. Fra muren kunne anbringes et halvtag støttet af murede piller. Herunder ville der da være en plads til udsalg af grøntsager, der bekvemt kunne forfriskes med vand fra pumperne ved de tilstødende hjørnebygninger. Tegningen viser butikkerne, dels i »nyere stil«, dels i »gotisk stil«. Malling overlod valget af stil til kommissionen, men synes selv at have foretrukket den gotiske på grund af at »kirkens rudera« og salen til oldsager formentlig skulle holdes i denne stil, ligesom den ville tillade udeladelse af de fritstående piller, selvom taget af hensyn til varerne hang et par alen ud. Det stod iøvrigt Malling klart, at planen ikke foreløbig kunne realiseres, dels af økonomiske årsager, dels fordi der på terrænet var en del nyere grave. Derfor foreslog han, at pladsen foreløbig anvendtes til de mobile træboder på Højbroplads, hvilket også virkelig skete, men flytningen skete ikke førend vinteren 1814-15.¹⁰

Ved afleveringen af tegningerne modtog arkivet også generalmajor Rasmus Krag's forslag fra 1823 til slagterboder i nygotisk stil. De er tegnet af I. P. Blom og minder i mistænkelig grad om Mallings forslag fra 1810. De gik ud på, at der skulle placeres to parallelle butikslænger og en tredje, forbundet med en kvartcirkelformet bygning til grøntsager. Brandmajor H. C. Schmidts forslag fra 1824, der fremsendtes til magistraten ved brandkommissionens aflevering af pladsen, gik blot ud på at arrangere de bestående boder pænere. Fra 1825 stammer et nyt forslag fra Krag, og der findes tegninger og beskrivelser af de i 1821 byggede kødhaller i Hamborg og af lignende indretninger i Paris, bl.a. på Montmartre. Med afleveringen i 1849 fulgte også Mallings tegningen fra 1826, der stadig havde samme grunddisposition som i 1810. Her er også tegninger fra 1829 af C. F. Hansen. Fra 1830 foreligger bl.a. en tegning fra exam. jur. Hans Christian Hansen samt Mallings forslag til plankeboder og stadens 32 mænds ændringsforslag hertil.¹¹

I 1841 modtog arkivet, også fra magistratens 2. sekretariat, tegninger fra »Kommissionen angående visse for sundheden skadelige næringsvejes forlæggelse uden for staden«, der i årene 1812-20 resultatløst behandlede problemerne om bl.a. slagternes og fiskeblødernes virksomhed. Fra Altona sendtes C. F. Hansens tegninger af de hamborgske slagterier og kødudsalgshuse, fra Stockholm modtog man tegninger af de derværende slagterbutikker og den konstituerede stadsbygmester Johan Andreas Meyer udarbejdede nydelige projekter til lignende indretninger i København med udsalgssteder rundt om i byen.

Dr. phil. Oluf Nielsen, Rådstuearkivets første chef med arkivuddannelse (1868-1896), havde ligesom forgængeren de meget trange pladsforhold at slås med. I en beretning til magistraten dateret 1. marts 1877 skrev han, at der udover plads til arkivalier

trængtes til et skab til at gemme arkivets mange tildels værdifulde kort i, men der kunne såmænd ikke engang findes plads til et sådant skab i arkivet. Der kunne, som kortene lå, ingen orden holdes på dem, de opløstes af fugtighed, sværedes af støv og var overalt til ulejlighed.¹²

Netop i 1870'erne foretog Oluf Nielsen iøvrigt sammen med stadskonduktør Th. Krack en bevaringsaktion med henblik på at sikre gamle Københavnskort for den fremtidige forskning. Det lykkedes de to herrer at opnå kommunalbestyrelsens sanktion af, at en tegner i nogle år beskæftigedes med afkopiering af en del grundtegninger, kort m.v., der opbevaredes i Det Kongelige Bibliotek, Gehejmearkivet, Rådstuearkivet m.fl. steder. Det ser ud til, at initiativet til denne aktion nærmest er udgået fra stadskonduktøren, der allerede tidligere havde ladet kopiere en del af Rådstuearkivets kort, »der vare i høj Grad medtagne af Fugtighed, saa at nogle af dem allerede vare temmelig utydelige, og der var megen Grund til at frygte for, at de i Løbet af nogle faa Aar vilde være fuldstændig ødelagte«.

Man vil forstå, hvorfor stadskonduktøren, da kopieringen var tilendebragt, selv beholdt samlingen og ikke afleverede den til arkivet, førend det flyttede ind i det nye rådhus i 1902. Krack var iøvrigt, da den nye rådstuearkivar, dr. phil. Villads Christensen, rykkede for udleveringen, slet ikke stemt for at arkivet nogensinde fik dem, og så helst, at alt kortmateriale opbevaredes hos stadskonduktøren. I svarskrivelsen omtalte han den ringe respekt, som »andre mennesker« viste kort.¹³

Alle kopierne udførtes på bedste sort papir, formentlig af en guide fra generalstaben (et sted nævnes at kopieringsarbejdet forsinkedes noget på grund af tegnerens militære pligter). Selv små kopier udførtes på så store stykker papir, at man senere har foldet dem. For at undgå disse folder er tegningerne nu blevet be-

skåret (således at de kan ligge i AO skuffer) og eventuelle anmærkninger, der stod i randen, er overført. Helt i tidens ånd kvitterede kaptajn Krack for pengene, som han havde udlagt til den anonyme tegner, så det har ikke ad denne vej vist sig muligt at opklare, hvem han var. Det vil måske være meget godt, om han forbliver anonym, for nok er kopierne en fryd for øjet, men tegneren har tydeligvis haft vanskeligt ved at læse originalernes tekster, og har i mange tilfælde gengivet bogstaver forkert, undertiden endda ganske ulæseligt. En nutidig forsker vil utvivlsomt opsøge originalerne, og vil i nødsfald foretrække en teknisk ringere, men mere sandfærdig fotografisk kopi. Men man kan naturligvis komme i den situation, at en original forsvinder eller bliver ødelagt, og i så fald vil de i Stadsarkivet opbevarede kopier trods alle mangler få værdi.

Inden sin død i 1896 havde Oluf Nielsen fremsat sine ønsker om, hvorledes rådstuearkivet skulle indrettes i det nye rådhus til dettes arkitekt, Martin Nyrop,¹⁴ men det blev den nye rådstuearkivar, dr. Villads Christensen, der i 1902 flyttede ind i de nyindrettede lokaler. Kortsamlingen fandt plads i en af de to læsestuer (nu kontor) i et stort træskab med 1 m brede udtrækkelige tremmehylder. Dette skab har formentlig tidligt, måske allerede helt fra begyndelsen, vist sig at være for lille, for der findes rundt om i arkivets magasiner indrettet et antal ret dybe skabe og reoler, der i nødsfald kan rumme kortmapper, og som også indtil 1967 har gjort det. Så tidligt som i 1897 udarbejdede Villads Christensen en kortregistratur i bogform med otte inddelinger, nemlig: I København, II Christianshavn og Amager, III Forstæder, udenbys jorder og nærmeste omegn, IV Bistrup gods, V Københavns amt, VI Øvrige land, VII Udlandet, og som en gruppe for sig den tidligere nævnte bog: VIII Borgmester Herslebs kortsamling.

I Villads Christensens tid voksede kortsamlingen stærkt. I 1898

fik man – sammen med en større bogsamling, der blev placeret i rådhusbiblioteket – en mindre kortsamling fra kredslæge Kr. Carøe, og samme år afleverede Krigsministeriet en meget værdifuld samling tegninger, bla. vedrørende slotte. I samlingen, hvis ældste bestanddele stammer fra ca. 1690, findes tegninger vedrørende Københavns slot og Slotsholmen, Amalienborg, Frederiksberg, Frederiksborg, Fredensborg, Hirschholm og Skanderborg slot samt kort over Jægersborg Dyrehave. Endvidere fulgte der med afleveringen fra Krigsministeriet 22 kort fra 1691-92 over vandkompagniernes render af ingeniør Hammershaimb, svarende til de foran omtalte.

Fra magistratens fjerde afdeling (den tekniske afdeling) modtog arkivet en større kortsamling, som Villads Christensen registrerede 1901. Der findes kort over vandledningerne både indenfor og udenfor stadens volde, såvelsom kort og opmålinger over de søer, der leverede vandet, nemlig Sortedamssøen, Peblingsøen og Sct. Jørgens sø, Damhussøen (der indtil ca. 1800 kaldtes Langvaddam) samt Lersøen, Søborg sø (Utterslev mose), Emdrup sø m.v. Med denne aflevering fulgte også de udkast til vand- og gasværker, der indkom til kommunen 1850-52, en del kort fra Brolægningss- og Vejvæsenet vedrørende pladser, gader og veje samt udkast til en ny Knippelsbro fra 1860'erne m.v.

Villads Christensen sørgede for, at der blev oprettet en beskeden konto på arkivets budget til indkøb af bla. kort, og han købte kort og tegninger, hvor de tilbød sig, både i ind- og udland.

En hel del af Stadsarkivets kort og tegninger er restaureret på en ejendommelig måde, idet de, hvor der findes revner, er forsynet med påklæbde lapper. Det skal ifølge overleverede mundtlige beretninger være den sparsommelige Villads Christensen, der således udnyttede kassable arkivalier (bla. politibetjentenes regninger for udlagte beløb til droscher ved transport af anholdte

OM KØBENHAVNS STADSARKIVS KORTSAMLING



Arbejdslokale med kortskabe

personer). Desværre brugte han ikke melklister, men en misfarvende lim, der vanskeligt lader sig fjerne. Villads Christensen har her ved forsyndet sig lige så meget som det velmenende nutidsmenneske, der »reparerer« papirer med tape inden afleveringen til arkivet. Tapen falder af efter en årrækkes forløb og klæbestoffet dekomponeres til en mørkebrun masse, der trænger helt igennem papiret.

I rådstuearkivar Axel Linvalds tid (1923-34) blev der foretaget en delvis omordning af kortsamlingen, og der blev udarbejdet en ny seddelregistratur. Stort set bibeholdt man dog den gamle inddeling og indarbejdede ikke større nyafleveringer, men anbragte dem for sig selv på mere eller mindre hensigtsmæssige steder i arkivet. Nævnes bør det, at Vilhelm Lorenzen, forfatteren til bl.a. værkerne *Haandtegnede Kort over København 1600-1660* og *1660-1757*, afleverede sit seddelmateriale vedrørende københavnske kort til Stadsarkivet. På sedlerne er der trykt rubrikker til udfyldning med oplysninger om, hvor kortet findes, dets tilblivelses-tid, målestoksforhold, forfatter, eventuel tekstpåskrift samt almindelige bemærkninger om kortet iøvrigt. Vilhelm Lorensens sedler omfatter tiden ca. 1630 - ca. 1870.

Under så godt som uændrede forhold henlå kortsamlingen, indtil den i 1967 flyttede til et nyindrettet lokale i rådhusets anneks i Njalsgade 13 på Amager. Der opstilledes fem brandsikrede kortskabe af fabrikatet Dansk Panserbox med ialt 90 stk. 5 cm høje skuffer i AO-format (123 × 89 cm). Der kunne i lokalet opstilles borde m.v., således at man nu virkelig har plads til at arbejde med kortene.

Kort, der var så store, at de ikke kunne anbringes i skufferne uden at skulle foldes mere end een gang, frembød et problem. En del af dem havde hidtil ligget sammenrullet, medens andre simpelthen havde været foldet flere gange for at kunne anbringes

OM KØBENHAVNS STADSARKIVS KORTSAMLING



Lokale med ophængte kort. Sibrand og Balles generalkort fra 1742, der ses til venstre, er endnu ikke restaureret. Skader forårsaget af foldninger ses tydeligt

i kortmapperne. Ingen af disse anbringelsesmåder kunne accepteres, den sidstnævnte navnlig ikke, da der derved gøres unaturlig vold på papiret. Det var klart, at der kun kunne være tale om at anbringe kortene udstrakt, enten vandret eller lodret. Pladsforholdene forbød den vandrette anbringelse, hvis man ikke skulle gribe til en så radikal løsning som at skære kortene i mindre stykker. De måtte følgelig hænges op. Da imidlertid lys af en hvilken-somhelst bølgelængde skader papir, idet lyset fremskynder oxyderingen af papirets cellulose, hvorved det mørkfarves og bliver skørt, var det ikke ligegyldigt, hvor ophængningen skete, hvis man ville bestræbe sig for at bevare kortene længst muligt. Det ideelle sted ville være i et lokale, der var rimeligt sikret mod brand og ikke havde vinduer. Stedet fandtes umiddelbart ved siden af lokalet med kortskabene og blev ved rådhusforvaltningens velvilje overladt arkivet. Der blev i loftet anbragt gardinskiner, hvorpå kortene blev således ophængt, at man kan trække eet ud ad gangen, når det skal studeres. Kortene kan iøvrigt om nødvendigt let nedtages.

Efter at samlingen var flyttet, tog man fat på at omregistrere den, da den gamle registratur på sedler ikke fandtes fyldestgørende, bl.a. fordi der deri opereredes med mapper, der ikke kunne finde plads i de nye skabe. Den gamle opdeling ændredes stort set ikke, da den fandtes praktisk. Der blev trykt kartotekkort i A5-format, hvorpå der opførtes for det første kortets eller tegningens signatur (romertal og litra) og årstal. Derunder følger plads til en almindelig beskrivelse, dernæst noteres målestokken samt størrelsen af kortet i cm, idet dog marginer ikke medregnes. Første tal angiver bredden, andet tal højden. Der findes yderligere plads til at opføre kartograf, udgiver, udførelsesmåde og plads til eventuelle notater om, hvorfra kortet stammer. Når et kort er registreret, påføres det et stempel, der angiver, at det tilhører Stadsarkivets kort- og tegningssamling.

Arkivet har til hensigt at duplikere kartotekskortene, fotografere de vigtigere dele af kort- og tegningssamlingen, klæbe fotografier bag på duplikaterne og opstille dette kartotek i Stadsarkivets lokaler på rådhuset, hvorved man vil kunne undgå en del ekspeditioner i originalmaterialet med deraf følgende slitage.

I de senere år er der modtaget så store afleveringer, navnlig fra Stadsingeniørens direktorat, at de fem kortskabe ikke slår til. Der blev da i 1970 i et kælderlokale i Njalsgade 13 opstillet 10 skabe af aktieselskabet Rosengrens' fabrikat med ialt 120 stk. 4 cm høje skuffer. Denne sidste udvidelse af Stadsarkivets skabskapacitet skulle forhåbentlig kunne dække behovet i en årrække, selv om kommunens institutioner skulle ønske at foretage yderligere afleveringer.

Da et betydeligt antal af de gamle kort og tegninger efterhånden var kommet i en miserabel tilstand, besluttedes det, så vidt det var muligt, at restaurere dem. Et samarbejde med såvel Rigsarkivet som Landsarkivet for Sjælland viste sig nødvendigt, da Stadsarkivet kun har mulighed for at restaurere mindre arkivalier.

Som før nævnt ændredes den bestående inddeling af kort- og tegningssamlingen ikke i nævneværdig grad ved nyordningen, idet det måtte formodes, at der kunne være henvist til samlingen såvel i litteraturen som i arkivalier. Den nedenfor stående fortegnelse viser, hvorledes samlingen er opdelt.

- IA København i almindelighed (originale kortværker og kort forestillende Kbh. og dele af byen)
- B København i almindelighed (rekonstrueringer og kopier)
- C Christianshavn

IIA Forstæder, i almindelighed

- B » , Vesterbro

EGILSKALL

C » , Nørrebro

D » , Østerbro

IIIA Fæstningsterrænet, i almindelighed

B » , Tivoli

C » , Kastelet

IVA Omegnen, i almindelighed

B » , Amager

C » , indlemmede distrikter 1901ff.

VA Vandforsyning, indenbys ledninger

B » , udenbys søer og ledninger

VI Kort og tegninger vedrørende:

A Offentlige bygninger i alm.

B Rådhus

C Gas-, vand- og elværker

D Hospitaler

E Stiftelser, arbejdshuse og Opfostringshuset

F Skoler

G Kirker og kirkegårde

H Politistationer

I Fængsler

J Brandvæsen

K Badeanstalter

L Slotte

M Private bygninger og beboelseskomplekser

N Broer

O Havnen og Rheden

P Sporveje

Q Jernbaner

R Kloaker

OM KØBENHAVNS STADSARKIVS KORTSAMLING

S Gader og veje
T Torve og pladser
U Parker

VII Bistrup Gods

VIII Øvrige Danmark

IX Udland

X Diverse

Den topografiske opdeling kan forekomme lidt svævende. Det, der var omegn for 100 år siden, kan måske i dag dårligt nok betegnes som forstæder, og vil i hvert fald om kort tid blive betragtet som by. Man vil altså til en vis grad ved brugen være nødsaget til at abstrahere fra byens øjeblikkelige udseende, men det er formentlig heller ikke noget stort krav at stille til den historisk indstillede benytter.

Det vil måske være praktisk at gøre opmærksom på, at der i Stadsarkivet i rækkerne af sager, og undertiden også i kopibøger, vil kunne findes kort og tegninger i mindre format.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Jfr. Vilhelm Lorenzen: Haandtegnede Kort over København 1660-1757, Kbh. 1942, planche XI og XVIII.
2. Det udsnit af kortet, der er gengivet i Hist. Medd. 1965, s. 67, er optaget i 1943, hvorimod gengivelsen i Hist. Medd. 1964, s. 179 er optaget efter restaureringen.
3. Gengivet i »Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728«, Kbh. 1906. Ichnos (græsk) = spor; ichnografisk delineation = grundtegnning.
4. Kommissionen, der ophævedes 1814, kaldtes også Erstatningsfondskommissionen og Realisationskommissionen. Dens arkiv i Stadsarkivet. Sagerne vedr. kirken betegnedes N. K.
5. F.eks. Carl Bruun, Kjøbenhavn III, s. 728-30, Kbh. 1901; Fr. Schjøtt i Architekten, V, s. 33 ff og i tillæget, Kbh. 1902-03; Chr. Axel Jensen i Fra Arkiv og Museum, IV, 1909-11, s. 585 ff; Harald Langberg, Fra Torv til Torv, Kbh. 1943; Samme, Danmarks Bygningskultur II, 1955, s. 100-02; Otto Norn, Nicolai Taarn, Kbh. 1945; Danmarks Kirker, I, s. 511 ff, Kbh. 1945-50.
6. Mag. 2. sekr. j.no. 2499/1810.
7. Mag. 2. sekr. j.no. 1952/1809.
8. Mag. 2. sekr. j.no. 958/1810.
9. N. K. no. 374 og 394/1810.
10. Kæmnerregnskab 1814, bilag ØØ no. 2.
11. En tegning, der er gengivet i Otto Norns bog om Nikolaj tårn s. 78 og der tillagt H. C. Schmidt, viser utvivlsomt en del af Krag's første projekt. Det sammesteds s. 77 og i Fra Torv til Torv s. 71 samt i Danmarks Bygningskultur II, s. 100 viste projekt er næppe med rette tillagt Malling. Påskriften »P. Malling inv.« på raderingen i Det kgl. Bibliotek kan være en senere tids konklusion, som dateringen (ca. 1823) tydeligvis er det.
12. Rådstuearkivets kopibog 1846-97, s. 208.
13. Rådstuearkivets j.no. 37/1897.
14. Rådstuearkivets j.no. 992/1896.

KØBENHAVNS BYMUSEUM

ERHVERVELSER OG IAGTTAGELSER 1970-71

AF STEFFEN LINVALD

Som sædvanlig har der også i år været afholdt en række udstillinger i Bymuseet. I maj var der således en udstilling af »Polske mindesmærker«, og i august afholdtes i samarbejde med Københavns Brandvæsen en større udstilling: »Københavns Brandvæsen gennem 100 år«, der fandt sted i anledning af dets 100 års jubilæum. At brandvæsenet er meget populært fremgik af det store besøgstal – knap 18.000 gæster i den måned, den havde åben. Juleudstillingen var, som den i almindelighed plejer at være, lagt an på et stort besøg af børn, og i år hed den: »Børnene leger«. Både gammelt legetøj – enkelte ting stammede endog fra 1600-tallet – og legetøj fra slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede var udstillet sammen med moderne legetøj, således at der var rig lejlighed til at drage sammenligninger. Størstedelen af det lidt ældre legetøj var velvilligst stillet til disposition af Roskilde Museum, der netop har specialiseret sig på dette område. Udstillingen omfattede også en legestue, og desuden optrådte der i juledagene såvel en julemand som en nissekone, der sang og legede med børnene. Den sidste udstilling i år var en vandreudstilling af kunst, som »Københavns kommunes kulturfond« afholdt i slutningen af januar og begyndelsen af februar.

I sommertiden har der i haven bag museet været afholdt fem parkkoncerter, og i august spillede der dukketeater. Under stor tilstrømning vistes desuden i efterårsferien Københavns Brand-

væsens jubilæumsfilm: »Drej 0-0-0«, medens der i samlingerne var arrangeret omvisninger for de besøgende.

I radio og TV har der været udsendelser fra museet – i december 1970 om København mellem 1856 og 1884 (d.v.s. fra voldenes fald til Christiansborgs brand), ligesom der har været en transmission af juleudstillingen og en udsendelse i anledning af udgivelsen af Kai Uldalls og Jørgen Ahlefeldt-Laurvigs bog om Store Kongensgades fajancefabrik.

Til udelt glæde for sine medlemmer har Selskabet for Staden Københavns Historie i år fået tilladelse til at henlægge sine møder til museet, ligesom Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse i år afholdt sin årlige generalforsamling med efterfølgende foredrag i Bymuseet. Endelig har Københavns kommunes aftenskole i anledning af 200-året for Beethovens fødsel afholdt foredrag og koncert i museet. Til slut skal blot endnu nævnes, at 20 kunsthistoriestuderende fra Stockholm har været på studiebesøg.

Museet har i 1969-70 været besøgt af 69.990, deraf 10.043 betalende og 59.947 gratis gæster. På skolekort er det blevet besøgt af 1.238, og af klassebesøg har der været 83 eller ialt 1.640 elevbesøg. 314 har studeret i dets billedarkiv, og 2.589 billeder og genstande har været udlånt til studiebrug, undervisning og reproduktion.

I museets samlinger er blevet indrettet et værelse med møbler, tegnet af Th. Bindsbøll. Det vil blive mere indgående omtalt i en senere årbog. Samtidig er museets laugssamling blevet flyttet og opstillet i et nymonteret værelse bag jordfundssamlingen. Desuden er dets store samling af skydeskiver fra Det kongelige københavnske Skydeselskab nu alle blevet ophængt og udstillet. Endelig er museets håndbibliotek blevet flyttet og dets kontorlokaler moderniseret og istandsat.

Blandt årets nyerehvervelser er en række billeder af stor topogra-



Mal. Heinrich Buntzen?: Bag bageriet i Kastellet. 1840-50

fisk betydning. Nævnes skal et maleri af partiet »Bag bageriet i Kastellet«, hvor man ser Søndre Magasin og træbroen, hvorover melet transporteredes fra møllen til magasinets loft, som kunne rumme 11.000 tønder korn. Hvem der har malt dette smukke billede vides ikke med sikkerhed. Tiden må være omkring 1840-50, og meget synes at tyde på, at det skyldes maleren Heinrich Buntzen, der havde tilknytning til Købke, som det iøvrigt kan minde noget om både hvad motivet og manéren angår.

En akvarel af P. Lorentzen fra 1834 forestiller Den gamle Blegdamsskole, der i sin tid lå på hjørnet af Blegdamsvej og nuværende

Trepkasgade. Den var opført på den 12' Blegdam i 1761, og som billedet viser, var den et grundmuret, enetages hus. Den indeholdt kun to skolestuer – en for drenge og en for piger – samt en beskeden lærerbolig. Til skolen hørte en lille have og en staldbygning til lærerens to køer. Den nedlagdes først i 1871 efter at have bestået i 110 år. Så vidt vides er museets nyerhvervede akvarel det eneste kendte billede af denne skole.

Den smukke udsigt over Sortedamssøen fra Østersøgade mod Nørrebro en sommeraften omkring 1880 ses på en tegning af Erik Henningsen, der under titlen: »Smedemesterens aftenpibe« forestiller et ældre ægtepar, der på deres bådebro nyder aftenens fred efter dagens slidsomme arbejde.

Den 18. april 1865 brændte Vodroffs Mølle. Et maleri af Wilhelm Rosenstand, som i år er erhvervet af kunstnerens niece, viser dens udseende før branden, men giver tillige et indtryk af det omgivende landskabs karakter omkring midten af forrige århundrede.

Et værdifuldt supplement til museets billedsamling betegner også 60 farvefotografier fra nutidens København, der skyldes den udmærkede fotograf Bent Winkel. De er blevet deponeret i museet af magistratens 1. afdeling. På en glimrende måde belyser de forskellige sider af byens fysiognomi og livet på dens torve og gader.

Foruden disse billeder har museet som testamentarisk gave fra frk. Gudrun Gottschalt, Bykildevej 12, Valby, modtaget et dåbsæt af sølv fra omkring midten af forrige århundrede, bestående af et etui med en kniv og gaffel i dobbeltriflet mønster. Af sølv er også en lille, fint udført model af de »Københavnske Kvinders Kaffeovne«. Så nøjagtigt er den udført, at man i dens ene rum ser en tro gengivelse af en kaffemaskine og i det andet små kopper og kander på hylder. Modellen stammer fra de »Københavnske Kvinders Kaffeovne«s 25 års jubilæum i 1932. Denne fortrinlige in-



Akvarel. P. Lorentzen: Den gamle skole på hjørnet af Blegdamsvej og Trepkasgade, 1834

stitution, som gennem en lang række år har sat sit præg på det københavnske gadebillede, stiftedes 4. december 1907 af fru Lene Silberberg og ophævedes først den 1. januar 1971. Modellen er skænket Bymuseet af dens sidste formand, fru Karin Møller, Rhodsiavej 23.

Til sin ret store samling af ostindisk porcelæn har museet i år erhvervet en interessant tallerken fra omkring 1750 med et prospekt af Christiansborgs facade ud til Slotspladsen. Andre dele af samme stel findes i Davids Samling. To krukker, tegnet af Th.

Bindesbøll, er skænket samlingen af kunsthistorikeren Iver Munk Olsens enke, fru Munk Olsen, Hallandsgade 22. Mere kuriositetsinteresse har derimod et såkaldt Absalonskrus af gråt stentøj fra omkring 1910 med en fremstilling i blå af Absalon på den ene side og byens våben på den anden. Det er skænket museet af hr. Poul Jørgensen, Møllestræde 5, Hillerød. Som gave fra kommunelærer frk. Karen Meyer, Svinget 12, har det modtaget en brunmalet buste af brændt ler, der forestiller Thorvaldsen. Sandsynligvis drejer det sig om en afstøbning. Den er signeret G. Borup, der sikkert er identisk med Gotthelf Borup (1804-79), som ifølge meddelelse fra Thorvaldsens Museum var Thorvaldsens medhjælper efter dennes hjemkomst fra Italien 1838. Indvendig i busten er desuden indridset navnet Siersted, der kan tydes som modellør Hans Nicolai Siersted (1815-61), som var drejerslærling på Den kgl. Porcelænsfabrik fra 1832-1838. Museet har endvidere erhvervet en samling stålstempler til uniformsknapper, der stammer fra det kendte firma J. B. Dalhoffs Eftf., medens hofjuveler mag. art. Jørgen Michelsen har skænket det sin forretnings gamle og for tiden omkring århundredskiftet meget karakteristiske butiksdør, der var kendt af enhver københavner, som havde sin gang i Bredgade. Også museets samling af ældre fagforeningsfaner er i år blevet udvidet. Således har det som depositum modtaget Papirindustriarbejderforbundets, Ørholm afdelings fane fra 1895, Pianoforte-arbejdernes fagforenings fane fra 1873 og Modelarbejdernes fagforenings fane fra 1874, de sidste deponeret af Snedkerforbundet.

Foruden de nævnte erhvervelser har det modtaget en lang række gaver, som det desværre ikke er muligt her nærmere at omtale. Giverne er: Sygeplejerske, fru Anna Albeck, Stolpehøj 104, Gentofte – hr. Kay Andersen, Henrik Rungsgade 15 – fru Anna Elboth, Danmarksgade 3 – fru Olga Hansen, Ejderstedgade – frk.



Sølvmodel af »Københavnke Kvinders Kaffevoan«, udført 1932

Therese Holritz, Svanholmsvej 14 B – fru Jacobsen, Oehlen-schlægersgade 25, – stadsbibliotekar Frode Jensen – fru Hilma Jensen, Bjergvænget 5 – overtelegrafist Kay W. Jensen, Tuelands-vej 16, – Kjøbenhavn Telefon Aktieselskab, Teknisk Afdeling, 2. distrikt, Nørregade 21 – kunsthandler Georg Kleis, Vesterbrogade 58 – fru Knudsen, Fuglegårdsvænget 66 – fru Else Koch, Venne-mindevej 20 – hr. C. Krohn, Willemoesgade 5 – fru Ella Lich-tenberg Wolff – fhv. maskinarbejder Carl Petersen, Holger Dan-skes Vej 27 – fru Grethe Schack, Kuben 20, Holte – murmester Scheel-Thomsen, Gethersgade 18, Randers – Stadsarkivet – Stads-ingeniørens direktorat – hr. Aage Sørensen, Skanderborgvej 218, Viby, Århus – redaktør P. Weymann, Kagsåvej 68, Herlev.

Til sidst skal blot nævnes, at Bymuseet har modtaget og udsendt skrifter til en lang række inden- og udenlandske museer.

KØBENHAVNSKE JORDFUND 1970

AF JØRGEN AHLEFELDT-LAURVIG

I graveberetningen for 1969 efterlyste Bymuseet arkæologisk interesserede, og året var næppe begyndt, før nogle energiske og interesserede mennesker kontaktede det for at få oprettet en arkæologisk klub som kunne hjælpe ved vigtige arbejder rundt om i byen og med at afvaske og sammensætte det fundne materiale. Kreditstramningen i det forløbne år og den dermed følgende mindskede byggeaktivitet har bevirket, at vi ikke fuldt ud har haft lejlighed til at nyde godt af denne frivillige hjælp.

Piloteringsarbejdet under Baltica blev nævnt forrige år. Inden det afsluttedes, blev der fundet endnu en interessant genstand i fyldlagene; det var et stykke af et låg til en strøbøsse fra Store Kongensgadefabrikken, noget man hverken har kendt fra skår eller hele bevarede stykker.

Et andet piloteringshold har understøttet huset Amaliegade 37, og her viste det sig, at Store Kongensgadefabrikken havde skaffet sig af med en del af sine fejlbrændte genstande, idet der mellem andet bortkastet gods lå adskillige af fabrikkens uglaserede skår, samt stykker af sammenbrændte tallerkenstabler, som var skredet sammen under brændingen. Efter mønstrene at dømme syntes det at være ting fra både Pfaus og Gierløfs perioder. Fra sidste periode var der desuden skår af et uglaseret bakkebord med periodens karakteristiske lave profil og med riflet kant, det først kendte eksempel på et sådant.

Samme piloteringshold havde tidligere på året gravet i Dron-



Fig. 1. Sengotisk jerngryde, fundet hvor Frederiksberg rådhus ligger i dag. Gave fra politiass. Erik Madsen

ningens Tværgade i en gård og fundet adskillige fine skår fra en uglaseret ovn fra første halvdel af sekstenhundredtallet, men de vanskelige graveforhold gjorde, at vi ikke fik alle de skår som lå der. Vi kan håbe at finde dem ved en senere lejlighed. Hovedmotiverne på de fundne kakler var fra serien med dyder, og der var en mængde kvadratiske med renæssanceskæringer.

Fra Amaliegade kom piloteringsholdet ud på Østerbrogade (64), hvor vi håbede, at der kunne være noget at finde fra Østerbrofabrikkens fajanceproduktion, eller fra Classens ovnfabrik. Det lykkedes desværre ikke, men mod dette område af byen må mu-

seet have sin allerskarpeste opmærksomhed rettet for at kaste lys over de to fabrikkers produktion.

Som nævnt i fjor foretoges en stor udgravning af området Pilestræde-Landemærket, og her har museet anvendt megen tid for at klarlægge lidt af områdets tidligere geografi. I den ende af området, der vender bort fra Landemærket, var der tydelige tegn på, at der havde været en å, og den var blevet fyldt med meget affald som så ud til at komme fra slagteboder. I dette område, der var meget fugtigt, var der gode bevaringsmuligheder for trægenstande, og der blev fundet adskillige rester af nogle lave bægere, som havde staver ligesom tønder, og var omgjordede af vidjebånd. De syntes at være fra den sene middelalder. Et andet sted fandtes et fad fra omkring 1550 og en enkelt af de noget tidligere komulesko. Kakkelfragmenterne var oftest grønglaserede på en kraftig pibelsgrund. Det var mest de tidlige med bibelske motiver fra omkring 1500, men der fandtes også senere kakler fra omkring 1580, de rektangulære med berømte europæiske fyrster. Af disse havde adskillige en mønjbemaling, medens andre havde spor af et hvidt farvelag. De mange brønde i området indfriede ikke vore forventninger da gravemaskinen nåede bunden før os. Et sted gravede maskinen en stor luns væk, og man kunne se ind i en affaldskule som lå mellem to mure, heldigvis havde maskinen i samme operation revet et kabel over, så der blev rigelig tid til at grave kulen ud. De fundne genstande var fra tiden i begyndelsen af forrige århundrede, og med mange lignende affaldskuler i tankerne er det fristende at tro, at Københavns bombardement havde ødelagt vejnettet så meget at renovationsforholdene en tid måtte ordnes af de enkelte grundejere.

Et andet sted i byen, hvor en brøndudgravning gav resultat, var på grunden ved Bremerholm overfor Magasin du Nord. I brønden var der meget lertøj fra omkring 1530-50, især af hol-



Fig. 2. Uglaseret kakkelfragment fra hjørnekakkel, med spor af isenfarve. Gave fra fru Iver Munk Olsen

landsk oprindelse. I brøndens mudrede lag lå der en nydelig lille træske med to rum. Dens indhold var ret forbavsende, idet den var fyldt med hasselnødder. Man kan levende forestille sig et barns fortvivlelse over den tabte skat og de efterfølgende forsøg på at

bjærge den. På grunden fandtes endvidere et meget velbevaret glas fra omkring år 1600, et af de såkaldte pasglas.

På Christianshavn har vældige bataljer gjort navnet »Sophie-gården« kendt. Museet undersøgte de omtalte bygninger i januar-kulden 1970, og fandt ikke meget som var værd at bevare, dog lå der et enkelt postkort fra Tyrkiet med en vandpibe(?) påtegnet som julemærke, afsenderen ønskede sine venner på det kolde Christianshavn »en høj Jul«. Kortet var så tidstypisk, at vi gemte det. Husene blev ryddede, og gravningen påbegyndt. Der kom også herfra mange fine ting til museets samlinger. I et hjørne af grunden lå der særlig mange ovnkakler fra omkring 1600-1630, det drejede sig især om gesimskakler og hjørneskinner. Der må her være grund til at formode, at ovnkaklerne stammer fra en ovn som er blevet sat om og muligvis ændret til at være en opsats-ovn, d.v.s. en ovn med et jernkammer underst til fyringen, og der på en overdel, i dette tilfælde af ovnkakler. Det store keramiske fund fra oktobers slutning er omtalt andetsteds i bogen.

Endnu et af de betydningsfulde fund fra 1970 skal nævnes. Et baghus i ejendommen Store Kongensgade 63 brændte tidligt på året. Husets rester blev undersøgt, og der blev hentet nogle tapetprøver til museets samlinger. Da huset var fjernet til grunden, opdagedes det at der var indmuret nogle ejendommelige skifter i denne. Det var lag af hvidglaserede fajanceplader. Da der samtidigt fandtes nogle interessante stumper af vægfliser, gravede vi i området. Det viste sig, at huset havde været ejet af bryggeren Christian Gierløf, som også havde ejet Fajancefabrikken i Store Kongensgade. Ejendommen St. Kongensgade 63 havde været stedet hvor Gierløfs bryggeri havde haft til huse, og som var kendt af datiden under navnet »Den forgyldte Tønde«. Baghuset, som Gierløf antageligt har opført, var i hans ejertid udlejet til forskellige personer, bl.a. bryggerens egen broder Poul Gierløf, som

sejlede på Østersøen. Han kan have solgt fabrikkens produkter på sine togter. Fliserne omtales andetsteds i bogen. Fajancepladerne i grunden må være fra de kapsler, som fabrikken brændte sine bakkebordsplader i, og fajancepladerne, som var glaserede på den ene side, for at de ikke skulle sluge for meget af glasuren af det, der skulle brændes, må være lagt i grunden som en art fugt-isolerende skifte.

Den reformerte kirke i Gothersgade har været under reparation i et stykke tid, og i det forløbne år skulle der graves inde i kirken, hvor så mange kendte københavnere gennem mange år fandt deres sidste hvilested. Overraskende nok blev det ansvarsfulde gravearbejde udført af en mindre bulldozer, som var blevet lirket ind i kirkerummet. Selvsagt blev der ikke fundet mange blot nogenlunde hele ting.

Fra følgende har Bymuseets jordfundsafdeling modtaget gaver, som har suppleret vore samlinger på det bedste, gaver som vi har været overordentlig glade for at modtage: Antikvitetshandler Bent Andersen. Antikvitetshandler Kay Andersen. Arkæologiklubben. Arkivar Bredo Grandjean. Formand Åge Hansen. Københavns Elværker. Antikvitetshandler Jens Larsen. Antikvitetshandler Poul Lillesø. Politiassistent Erik Madsen. Konservatorassistent Erik Marxen. Nationalmuseets 2. Afd. Antikvitetshandler Erling Schroeder.

Desuden har museet modtaget flere gaver fra givere, som har ønsket at forblive anonyme.

ET KERAMISK FUND FRA BEGYNDELSEN AF DET 18. ÅRHUNDREDE

AF JØRGEN AHLEFELDT-LAURVIG

Det hænder ofte under udgravningerne til nybygninger i København at man støder på brønde eller rester heraf, men det er ikke altid muligt at gennemføre en forsvarlig udgravning. Men i området på Christianshavn, hvor Sophiegården lå, var det så heldigt, at man stødte på en brønd lige før en weekend, og det blev Robert Egevang fra Nationalmuseet, som fik den spændende opgave at udgrave brønden i de efterfølgende dage. De fundne genstande var her af en overraskende god kvalitet, mens man oftest kun finder lertøj eller sortgods i brøndene; husgeråd man har tabt i brøndkammeret under forsøg på at fiske vand op, muligvis til at spæde pumpen. I dette tilfælde fandtes der foruden lertøj en mængde fine fajancer af hollandsk oprindelse. De fleste pottemagerting var danske, både fra København og provinsen, men foruden dette var der en forbavsende mængde hollandsk lertøj. Det er almindeligt i brønde fra den sidste halvdel af 1500-tallet at finde meget hollandsk lertøj, men det er sjældent fra op omkring år 1700 at finde så mange hollandske stykker som her. Hvor danskerne har benyttet de yndede stjertpotter på tre høje ben og en sidestillet hul hank, har de hollandske lertøjsting hanke eller ører, som sidder helt oppe ved mundingens kant, og hankenes form, som ligner ørerne på samtidens malmgryder, er meget karakteristiske. Benene er også særprægede, idet de er ganske lave, somom de kun skulle tjene til at holde krukken stående, medens de højere danske ben samtidig har hævet potten over ildens gløder.



Fig. 1. Grønglaseret sifad eller dørslag. Diam. 37 cm
Københavns Bymuseum

Blandt det fundne lertøj var der også et grønglaseret dørslag eller sifad (fig. 1) på lave ben, ligeledes af hollandsk oprindelse. Dette velbevarede stykke ligner på benene, ørerne og sin hele udformning, sine endnu bevarede slægtninge af fajance, og bedømt efter de sidstes dekorationer og glasuren på sifadet, må det antageligt stamme fra det nordlige Holland eller Friesland.

De smukke fajancer var måske det mest spændende. Datiden skelede ikke så meget til produktionsmetoden, og der var ikke noget klart skel mellem fajance og det egentlige porcelæn, som blev importeret fra det fjerne Kina. Således hed Nordens første fajancefabrik (Store Kongensgade) »Delffts Porcelain eller hollandsk Steentøys Fabrique«, og ejeren har sikkert omtalt det fundne som

sit hollandske porcelæn. Af dette var der vekslende kvaliteter, idet det billigste hvidglaserede gods uden dekoration er repræsenteret, ligesom der fandtes rester af det fineste med tæt dekoreret bund og kanter. Efter de fundne tallerkeners profil at dømme, må de alle være fra de første årtier af 1700-tallet. Tallerkenen med det kronede W er for Wilhelm III af Oranien, som var arvestatholder i Nederlandene (1674-1702). Han var ligeledes konge af England og Irland (1689-1702). Tallerkenen med F 4 under en krone mellem palmegrene, er fremstillet til markedet i de forenede kongeriger og er vor hjemlige konge Frederik IV's monogram, et monogram som senere med held blev videreført på Store Kongensgadefabrikken tidligste tallerkener.

Nogle tallerkener har en tekst omfattet af en bladkrans, som er typisk for perioden, de såkaldte teksttallerkener. Den ene med »Tobak er smag« eller »Tobak smager« er fra en af de serier, som har en afsluttet sætning, medens den anden med et tal over teksten, får sin del af teksten fortsat på det næst følgende nummer. »Merrymakers plates« kaldtes de i England, hvor man hurtigt opdagede hvor meget vrøvl, der kunne komme ud af sætningerne, når der blev byttet om på tallerkenernes rækkefølge.

Endnu en tallerken (fig. 2) bærer årstallet 1702 og datoen 22. oktober. Teksten nævner den spanske og franske flådes erobring og afbrænding tillige med stednavnet Virgos. Begivenheden, der hentydes til, var en episode under den spanske arvefølgekrig, hvor Holland og England var allierede mod Frankrig og Spanien. I 1702 lykkedes det en engelsk-hollandsk eskadre at trænge ind i den vestspanske havn Vigo, som ligger nord for den portugisiske grænse, og her fandt man et vældigt bytte, idet der netop var kommet en spansk søvflåde i havn fra Sydamerika. Efter at have lettet spanierne for deres last, stak sejrherrene skibene i brand, og vor tallerken er fremstillet som et minde om denne begivenhed.



Fig. 2. Hollandske fajancetallerkener og hvidglaseret øreskål
Københavns Bymuseum

Blandt de fundne ting var der også rester af en meget stor flaske, som på halsen var forsynet med et glasstempel eller segl med et våbenskjold omgivet af fire bogstaver. Det har ikke været muligt at identificere dette, men også flasken må antages at være hollandsk.

Ser man fundet som en helhed, gør det indtryk af at være fra et velstående borgerhjem, muligvis med særlige hollandske forbindelser. Hvad der kan have bevirket, at så mange næsten samtidige ting er endt i brønden, kan der kun gisnes om. Brønden kan have været gået tør, og man har nok anvendt den som affaldskule i nogen tid, før den blev helt sløjftet.

NYT OM STORE KONGENSGADES FLISEPRODUKTION

AF JØRGEN AHLEFELDT-LAURVIG

Siden overinspektør Kai Uldall skrev sin artikel om fliserne fra Store Kongensgade-fabrikken for mange år siden, er der ikke blevet rørt meget ved dette emne, og som allerede nævnt i den omtalte artikel har fliseproduktionen været kendt længe, først af alt fra de kongelige regnskaber. I disse fortælles om fliserne i trappepartiet på Eremitageslottet, prinsessernes pandekagekøkken i Frederiksberg Slot samt flisebeklædningen fra Herkules pavillonen i Kongens Have. Disse typer (fig. 1) er sammen med kakkelovns-væggene i Nationalmuseet typiske efterligninger af andre fabrikkers produkter. Motivbehandlingen og hjørnemotiverne er karakteristiske, og de hjælper samlerne så meget, at der næppe sker forveksling med udenlandske fliser.

Udgravningen på fabrikstomten i midten af tresserne gav imidlertid et helt andet billede af produktionen, og en udgravning i 1970 har føjet mere til vor viden, den kaster et nyt lys over fliseproduktionen, som nu må anses for at være større og mere varieret end hidtil antaget.

Blandt de store overraskelser fra udgravningerne i Fredericiagade og andre steder hvor fabrikken har skilt sig af med sit fyld, var de mange skår af fliser med reliefkant, glaserede som uglaserede, fliser som hidtil havde været formodet fremstillet på Blå-tårns ovn-fabrik. Disse havde forskellige reliefmotive inden for en vulstramme, fugle på grene, ænder, kalkuner, blomstermotive, som roser, nelliker og andre blomster. Dog fandtes der typer, som



Fig. 1. Blådekorede vægfliser i Vendsyssels Historiske Museum

havde reliefindramningen, hvor midtrelieffet var erstattet af et malet billedfelt, dekoreret med motiver som kendes fra fabrikkens andet gods (fig. 2). Denne sidstnævnte type er dukket op 4 steder, i en privatsamling, på en auktion, i Færøernes fornminnesamling i Thorshavn samt i jorden Amaliegade 63. Relieffliserne har været betydeligt mere udbredt end hidtil antaget, og med de mange variationer som kendes i dag, ses det at det har drejet sig om en meget stor produktion. Et af de steder man i dag kan se relieffliser på den oprindelige plads, er i Lauritz de Thuras hus i Amaliegade 25. I trappepartiet er væggene beklædt med hvide relieffliser. De malede lærreder, som indrammes af fliserne, har været malerier, og det er ikke utænkeligt at disse malerier, som kendes fra den første brandtaxation (11-5-1757), endnu er be-

varede under de nuværende lag maling. Smukt må det have set ud efter beskrivelsen, »med lyst paneel og indfatningslister hvorudi findes mallerier paa lerrit, som atter ere indfattet med de saakaldte pouserede hollandske fliser«. Ser man nøje efter i dette trappeparti, vil det bemærkes, at fliserne er blevet supplerede med enkelte hvide af en anden produktion, samt nogle flerfarvede fra samme fabrik. Disse fliser, som ligner Store Kongensgades, har en flad randprofil og andre midtmotiver. Om de kommer fra Blåtårn- eller Kastрупfabrikken, som erhvervede så mange af den førstnævnte fabriks forme, er endnu uopklaret.

Udgravningerne i 1970 blev foretaget i ejendommen Store Kongensgade 63 (se artiklen om københavnske jordfund 1970). Her



Fig. 2. Blådekorede relieffliser med malet midttelt.
Privateje



Fig. 3. Skår af vægfliser fra Gierløfs ejendom Store Kongensgade 63.
Københavns Bymuseum

fik man kendskab til endnu en flisetype fra fabrikken, idet der dukkede adskillige skår frem af fliser med en manganviolet indramning af et billedfelt indenfor en ottekantet ramme (fig. 3). Hjørnemotiverne var franske liljer, som ikke var udført med større øvelse. Midtmotiverne var meget forskellige fra de hidtil kendte, særligt møllernes besynderlige vinger, som lignede sværd, og nogle bakkedrag med et enligt forblæst træ, så fremmedartede ud. De manganviolette farver var ikke alle lige vellykkede, på mange var den blå farve perfekt, medens den violette farve var delvis forsvunden under brændingen, og flisen fremtrådte meget bleg. At fliser med ottekantet indramning ikke kun var fremstillet

som et forsøg på at variere typerne, viser flisen (fig. 4) fra Næstved Museum. Denne flise stammer sammen med en lignende fra en nedrivning i byen. Til museet indkom der 9 fliser i alt, hvoraf disse to var fra Store Kongensgade-fabrikken.

Endnu en flisetype, som hidtil har været upåagtet, findes i Vendsyssels Historiske Museum, Hjørring (fig. 5). Her ses endnu en variation af hjørnemotivet, som hidtil ikke har været sat i forbindelse med Store Kongensgades fliser. Det samme hjørnemotiv fandtes på brudstykker af fliser fundet på den kgl. grønlandske handels plads på Christianshavn, men der var ikke nok til at man kunne danne sig et klart billede af flisernes udseende. På flisevæggen i Vendsyssels Historiske Museum, som stammer fra en af



Fig. 4. Manganviolet og blådekoreret vægflise.
Næstved Museum

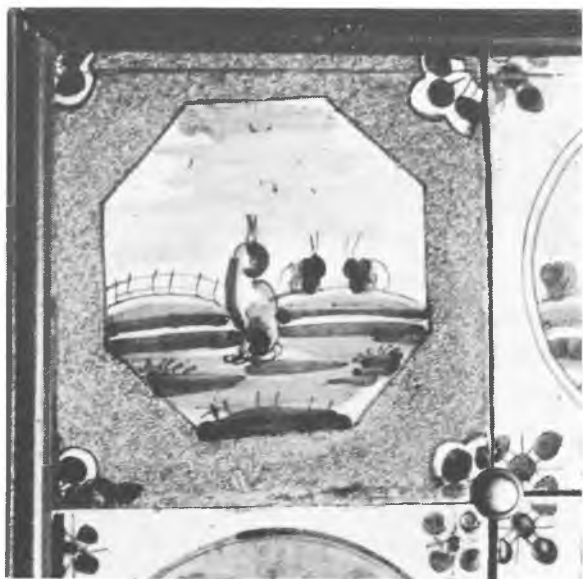


Fig. 5. Manganviolet og blådekoreret vægflise.
Vendsyssels Historiske Museum, Hjørring

oplandets herregårde, ses andre Store Kongensgadefliser med de samme midtmotiver, som om fliserne var malede efter en skabelon.

De blådekorerede fliser lignede de kendte af samme art, omend motiverne var meget varierede. En enkelt var så spinkelt og naivt malet, at den kan sammenlignes med en barnetegning. Fliserne må have været benyttet i huset, som Gierløf havde bygget her omkring 1750. At de ikke alle har været første klasses varer, viser skårene også på en anden måde, idet mange bærer spor af at være revnet i brændingen. Gierløf har antageligt anvendt fliserne på ovnvægge, hvad fliserne i Nationalmuseet også har været brugt til.

JØRGEN AHLEFELDT-LAURVIG

Foruden de her nævnte flisetyper, fandtes der i Store Kongensgadefabrikkens tomt fliser, som var helt hvidglaserede eller helt blå. De nævnte fliser viser det varierede og righoldige udvalg, der kunne købes på fabrikken og dens forskellige udsalg. Der er dog næppe tvivl om at udgravninger i København og provinsens byer vil bringe endnu mere frem i de kommende år.

FREDERIKSSTADENS FØRSTE BORGER- HUSE OG DERES PLACERING

AF JOHN ERICHSEN

Sankt Annæ Plads er underlig langstrakt og fortjener dårligt navnet plads – promenade havde vel været en bedre betegnelse. Den har sin oprindelse i årene efter 1689, da Ole Rømer regulerede hele det område, hvor det netop nedbrændte slot, Sophie Amalienborg, havde stået.¹ Terrainet var sumpet, og Rømer lod derfor en kanal grave langs Norgesgade (Bredgade) og langs en nyanlagt tværgade, som fik navnet Sankt Annæ Gade. Kanalen blev 30 alen bred, og den tjente et dobbelt formål, nemlig dels at afvande det fugtige areal og dels at afgrænse Amalienborg Have, som i den følgende tid var genstand for forskellige slotsprojekter.² Ingen af disse realiseredes, men området deltes i en have og en exercerplads. Således lå det hen, indtil man i 1749 besluttede at anlægge en helt ny bydel på dette sted. Kanalen omkring haven opfyldtes, og de 30 alen lagdes til Sankt Annæ Gade, som derved fik så anelig en bredde, at dens navn efterhånden ændredes til Sankt Annæ Plads.

I det følgende skal vi koncentrere os om denne plads – eller rettere om dens nordlige side, husrækken fra Bredgade til Amaliegade og især de to midterste huse. Betragter man i dag hele denne facaderække, vil den på grund af de lyse farver og det klassicistiske tilsnit nok forekomme ret ensartet. Det skyldes imidlertid senere tiders voldsomme indgreb mod den oprindelige plan, som den var udtænkt af hofbygmester Niels Eigtved. Nye huse er kommet til, og de ældre er blevet ombygget mere eller mindre til ukendelighed;

det forhindrer naturligvis ikke, at de tilkomne huse i sig selv er værdifulde, og ej heller, at hele facaderækken danner et fint og roligt gadebillede.³

Bebyggelsen af Sankt Annæ Plads' nordside er et led – og som det vil ses – et meget vigtigt led i opførelsen af en helt ny bydel, Frederiksstaden eller Amalienborgkvarteret, som den nu benævnes. Den 6. december 1749 havde Frederik V overdraget området mellem Bredgade, Sankt Annæ Gade, Toldbodgade og en ikke længere eksisterende gade, som gik parallelt med Sankt Annæ Gade næsten helt ude ved Kastellet, til staden København. Gaven var betinget af, at magistraten administrerede områdets bebyggelse; borgerne skulle få gratis grunde og fri indførsel af byggematerialer samt nyde 30 års indkvarteringsfrihed, blot skulle de i løbet af fem år have opført en bygning på grunden, og tegningen hertil skulle først godkendes af stadsbygmesteren. For hele kvarteret havde Niels Eigtved udarbejdet en af kongen approberet generalplan, som de byggende skulle rette sig efter. Endelig krævede man, at vinduerne flugtede fra hus til hus.⁴

Trykte rådstueplakater forkyndte dette for borgerne, og den 19. januar 1750 hed det i en sådan plakat, »at endel af denne stads indvånere allerede *har* (forf.s fremhævelse) ladet sig antegne og er bleven anvist byggepladser«. ⁵ To fortegnelser over liebhaverne er bevaret. Den tidligste nævner blot 23 navne, og her møder vi murermester Niels Rasmussen Engerslev og tømrermester Peder Rasmussen. Den næste fortegnelse, som må være udfærdiget kort efter, indeholder 24 navne og angiver desuden, hvor i den ny bydel de enkelte liebhavere har fået grunde. De to håndværksmestre er her placeret ud til Sankt Annæ Gade, hvilket også var tilfældet med gehejmeråd W. A. von der Osten og kammerråd Christen Lintrup.⁶

Efter de nuværende gadenumre fordeltes grundene således: i

FREDERIKSSTADENS FØRSTE BORGERHUSE

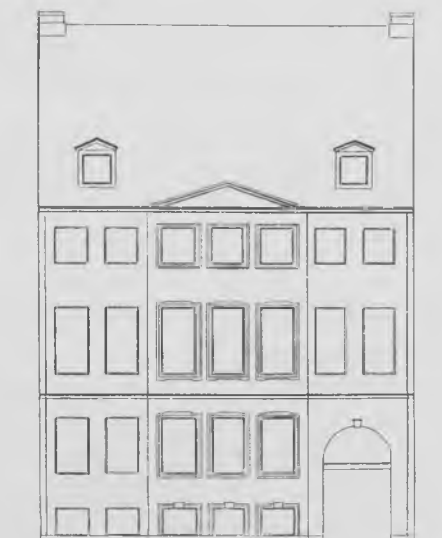


Fig. 1. Opmåling af Sankt Annæ Plads 9 visende facadens udseende før ombygningen 1840. Kvistene ikke oprindelige. Nationalmuseet. Gengivet efter Christian Elling: Danske Borgerhuse, København 1943, s. 19

midten Engerslev og Rasmussen ved Sankt Annæ Plads 7 og 9. På hjørnet af Bredgade (26) og Sankt Annæ Plads (1-5) von der Osten, og på hjørnet af pladsen (11-13) og Amaliegade (1) Lintrup.⁷ Kort efter mageskiftede gehejmeråden og kammerråden – deres grunde var nøjagtig lige store.⁸

Niels Engerslev og Peder Rasmussen havde travlt med at komme i gang med deres byggeri; af en sandstenstavle indmuret på sidstnævntes hus fremgår det, at han var den første, som byggede i Frederiksstaden.⁹ Dette i sig selv noget usikre vidnesbyrd bekræftes af ejendommens tidligste brandtaxation, som er dateret 28. maj 1751.¹⁰ De to bygningshåndværkere havde gode motiver til at

FREDERIKSSTADENS FØRSTE BORGERHUSE

147 m	36 m 3/4	25 m	25 m	25 m	25 m	50 m	25 m	25 m	32 m
28 m 3/4	28 m 10'	28 m 10'	28 m 10'	28 m 10'	28 m 10'	28 m 10'	28 m 10'	28 m 10'	28 m 10'
J. Confortzmann Jomfru de Löwenfrankes Ballau 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2
66 m 2 3/4	78 m 3/4	35 m	35 m	25 m	25 m	50 m	25 m	25 m	32 m

Gaden

Gaden

147 m	66 m 2 3/4	11 1/2	11 1/2	30 m	20 m	20 m	20 m	20 m	20 m	20 m	60 m
26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'	26 m 10'
J. Confortzmann Jomfru de Löwenfrankes Ballau 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2	J. J. J. J. 179 m 1/2
110 m	74 m	60 m	27 m	27 m	74 m 1/2	30 m	30 m	30 m	30 m	30 m	60 m

Gade

Gade

1753, hvor anlæggelsen af denne gade besluttedes. Når Løvenskiold står som ejer af palæet på Amalienborg (øverste højre hjørne), må udærdigelsen ligge før april 1754, hvor grevinde Schack overtog palæet. Planen er således det nærmeste, vi i dag kan komme Eigtveds forsvundne generalplan. Stadsarkivet

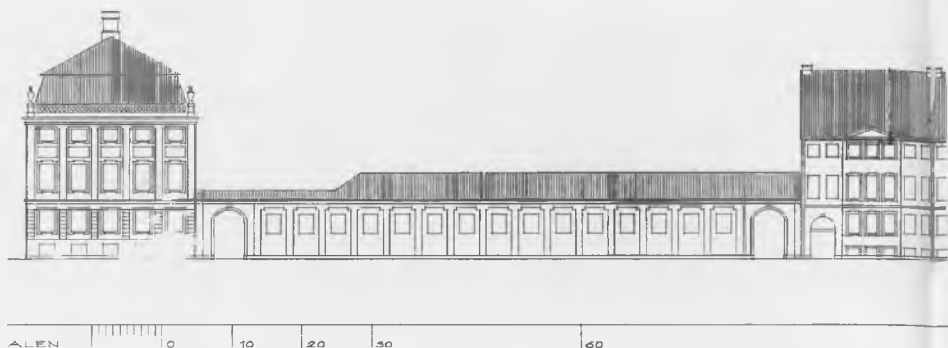
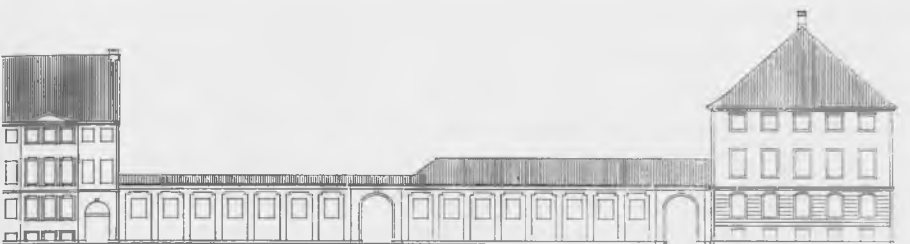


Fig. 3. Rekonstruktion af Sankt Annæ Plads' nordside; facaderækken fra Bredgade til Amaliegade. I midten Engerslevs og Rasmussens tvillingehuse, flankeret af Lintrups palæ til venstre og von der Ostens palæ til højre. Udført af Michael Bernadotte på

afslutte deres eget byggeri i en fart; derved frigjorde de arbejdskraft til eventuelle opgaver for andre bygherrer i det ny kvarter, og det virkede vel også som god reklame, at de selv var i stand til at fuldføre et byggeri i løbet af kort tid. Som tømrermester kunne Peder Rasmussen måske også forvente, at der ville blive brug for ham og hans folk, når Amalienborg Have skulle omdannes til bebyggelse; grunden skulle planeres, kanalen tømmes og opfyldes, og siden skulle vandledninger, kloakering og rendestene anlægges, hvilket altsammen involverede tømrerarbejde. En kendsgerning er det i alle tilfælde, at Peder Rasmussen optræder hyppigt og tegner sig for store poster i de følgende års kammerregnskaber¹¹ – han må have tjent betydelige summer på Frederiksstaden. I håndværkeroverslag og regnskaber for bydelens øvrige private byggeri nævnes de to herrer ustandseligt.¹²

Det kan ikke bevises, men det er overvejende sandsynligt, at vore håndværksmestre hjalp hinanden; de var jo naboer, og de opførte, som det skal ses, to nøjagtig ens huse. I fællesskab indsendte de deres bygningstegninger til magistraten, idet de samtidig bad om

FREDERIKSSTADENS FØRSTE BORGERHUSE



grundlag af Geddes eleverede kort (1761) samt diverse brandtaxationer og vurderingsforretninger og opmålingen fig. 1

at deres grunde måtte blive målt med henblik på indhegning, »siden de har forskrevet materialer dertil (byggeriet), som daglig ventes«. ¹³ Stadskonduktør P. M. Balle fik ordre til at udfærdige målebrev; ¹⁴ tre uger senere forelå de, og det er karakteristisk, at de to grunde omtales som een plads, som Engerslev og Rasmussen har delt imellem sig. ¹⁵ Begge skøder udstedtes samme dag, den 2. februar, ¹⁶ mens de først tinglystes henholdsvis 15. juni og 21. december 1750. ¹⁷

For skødet skulle erlægges en rdl. pr. alen gadejord. I dette tilfælde bestod grundene af 20 alen til gaden, så d'herrer måtte af med 20 rdl. hver. Begge de nye grundejere betalte promte. ¹⁸ I april henvendte de sig til rådstuen for at få bygget en bro over kanalen til deres plads på Amalienborg. ¹⁹ Kanalen omkring den gamle have eksisterede stadig og lå mellem deres byggeplads og gaden, hvilket må have været generende, når de skulle til og fra grunden – den nærmeste bro fandtes et stykke oppe i Bredgade. ²⁰ Magistraten besluttede, at borgmester Torm skulle sørge for, at kanalen blev tømt for vand og fyldt op med dagrenovation, så man

kunne komme til at bygge. Dersom Engerslev og Rasmussen ikke kunne vente så længe, måtte de selv bekoste en eventuel bro.²¹

De bygningstegninger, vore to håndværkere indleverede til rådstuen, har de velsagtens selv været mestre for. Christian Elling har forlængst påvist, at disse tegninger kasseredes, og at hofbygmester Eigtved forfærdigede nye, som på kongens vegne approberedes af overhofmarskal A. G. Moltke.²² Til magistraten skrev Moltke, at for eftertiden skulle de byggende hente gratis tegninger hos Eigtved, »såsom Hans Majestæts allerhøjeste intention alene er, at en vis egalité i de udvendige bygningsværker nogenledes måtte tilvejebringes«. ²³ Tegningen til Engerslevs og Rasmussens huse er gået tabt; det gælder iøvrigt alle bygningstegninger til Frederiksstaden, bortset fra projekterne til Frederikskirken, som jo aldrig opførtes. At tegningerne er forsvundet, er så meget mærkeligere, som man ved, at de alle var udført in duplo.²⁴ Eigtveds tegning til de to huse på Sankt Annæ Plads var dateret 28. april 1750, og teksten til dem lød med Eigtveds ord: »Facade zu den beiden Bürgerhäusern, welches . . . von dem Maurermeister Niels Engerslöv und . . . von dem Zimmermeister Peter Rasmussen, auf dem Amalienburger Platz zu erbauen sind«. ²⁵

Stadsbygmester Niels Banner Matthiessen havde til opgave at tilse byggeriet og kontrollere, at husene virkelig opførtes i overensstemmelse med Eigtveds tegninger. Ifølge sin instruks af 1737 skulle han endvidere hvert år indsende en rapport til Bygningskommissionen og berette hvad der i årets løb var passeret og hvilke nye grundmurede huse, der var blevet opført.²⁶ Indberetningen for 1750, indsendt i januar 1751, meddeler, at Engerslevs og Rasmussens huse var opført 5. maj.²⁷ Eigtveds tegning var dateret 28. april – altså kun en uge før! At de to huse skulle være færdigbygget på så kort tid, lyder ikke troværdigt. Vi må forsøge at vurdere, hvad der ligger bag disse to udsagn. Det er muligt, at de to

håndværksmestre, som Eigtved må have kendt personligt, under hånden fik at vide, at de godt kunne begynde deres byggeri, selv om approbationen endnu ikke var påtegnet. Man kan vel også tænke sig, at de kunne grave fundamentgrøfter og iværksætte opførelsen, selv om facadetegningen ikke forelå endelig afklaret; husenes dimensioner var jo givne med grundens bredde, og myndighederne var blot interesseret i at censurere facaden. Endelig behøver stadsbygmesterens indberetning, om at husene var færdige den 5. maj, jo ikke være ensbetydende med, at de var klar til indflytning. Hvornår er et hus færdigt? Det bliver lidt tilfældigt, hvilken grænse man sætter og dermed også hvilken dato. Stadsbygmesteren interesserede sig ifølge instruksen for grundmurede huse, og mon ikke han har været tilfreds, når han kunne konstatere, at her stod et hus i grundmur til alle fire sider? Lægger man til disse forhold, at det drejede sig om to bygningshåndværkere, som sikkert bistod hinanden, ja så kunne de vel opføre et byggeri af denne størrelse i løbet af ganske kort tid.

Den 11. december 1750 lånte Peder Rasmussen 3000 rdl. mod første prioritet i den »nyopbygte gård«;²⁸ ved optagelsen af lånet forpligtede han sig til at assurere ejendommen »til førstkommende påske, når gården vorder beboed«.²⁹ Assureret blev den ikke før den 28. maj, hvor to vurderingsmestre fra brandforsikringen stillede og gennemgik huset fra kælder til kvist. De taxerede det med forhus, side- og tværhus til 7000 rdl.; ejeren accepterede vurderingen og tegnede en police lydende på denne sum.³⁰ Naboen, Niels Engerslev, forsikrede ikke sin ejendom før i januar 1753, men han beboede Sankt Annæ Plads 7 allerede fra efteråret 1751, og førstesalen havde han lejet ud. Frederiksstadens bygherrer skulle nyde indkvarteringsfrihed i 30 år, men de som havde borgerskab, skulle betale næringsskat, hvorfor de ses optaget i indkvarteringsmandtallet, så såre ejendommen er beboet. Første gang, vi træffer de

to håndværksmestre i mandtallet under Sankt Annæ Gade, er i 1751 beregnet for perioden mikkelsdag til påske.³²

Begge huse er i dag stærkt ombygget, men deres oprindelige udseende kendes dels fra brandtaxationer og magistratens vurderingsforretninger og dels fra en ældre opmåling.³³ I dette Frederiksstadens tidligste byggeri fastlagde Eigtved en prototype, som med små ændringer gik igen adskillige steder i den ny bydel. Huset består af kælder og derover to et halvt stokværk; det er syv fag bredt. Porten er anbragt til den ene side og fylder to fag. Facadens midtparti er trukket svagt frem, og vinduerne heri er omgivet af sandstensrammer. Midtpartiet krones af en lav fronton. Første stokværk og beletagen adskilles af en kordongesims. Eigtved vidste at variere dette enkle mønster; husene kunne have flere eller færre fag – ikke nødvendigvis afhængigt af bredden – og det nederste stokværk kunne prydes med en vandret fugning. Mellem beletagens og mezzaninens vinduer kunne indsættes fine murblændinger. De fleste facader blev vandskuret, så de fik en ganske lys karakter. Omtrent en snes borgerhuse af denne type opførtes i Frederiksstaden, og nogle af palæerne som for eksempel Lintrups og von der Ostens var varianter af temaet. Af denne type borgerhuse har man hidtil kunnet henføre syv til Eigtved, mens man har formodet, at tegningerne til de øvrige huse, opført i Eigtveds levetid (han døde i sommeren 1754) ligeledes var hofbygmesterens egenhændige værker.³⁴ Nu kan endnu fem huse med sikkerhed henføres til ham, nemlig Amaliegade 11, 13 og 22 samt to til, som for længst er nedrevet.³⁵

Uden for denne type falder Amaliegade 15 og 17, som også er sikre eigtvædhuse. Således kan ialt 14 af Frederiksstadens borgerhuse henføres til denne arkitekt, der jo ifølge reskript af 28. april 1750 skulle forsyne de byggende med gratis tegninger. Intetsteds

FREDERIKSSTADENS FØRSTE BORGERHUSE

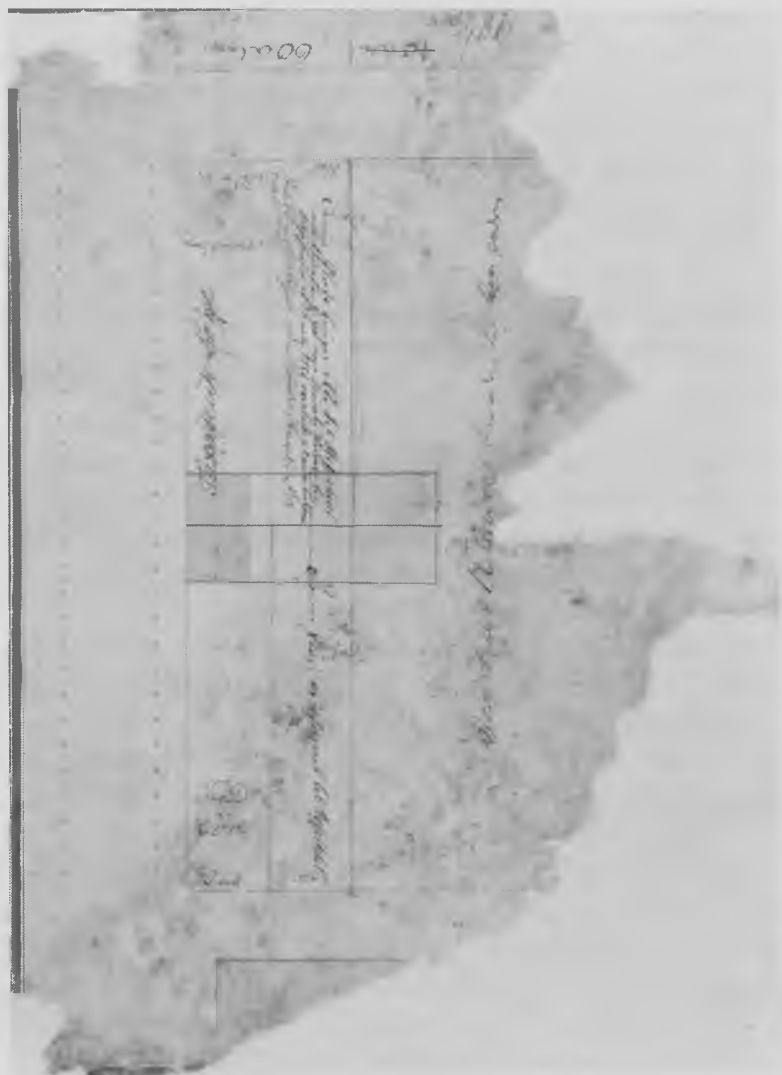


Fig. 4. Fragment af plan visende placeringen af et veneriker-hus i Frederiksstadens nordlige del. Stadsarkivet

nævnes nogen anden arkitekt; der kan derfor ikke herske tvivl om, at det, sålænge Eigtved levede, var ham eller hans kontor, som udførte tegning til samtlige Frederiksstadens borgerlige gadefacader.

Opførelsen af Sankt Annæ Plads 7 og 9 har været fulgt ganske nøje; disse to huse var de første i Frederiksstaden, og de kom derved til at danne mønster for det øvrige byggeri, både hvad angår husenes udseende og deres opførelsesprocedure. Af naboejendommene er Lintrups palæ udførligt behandlet i litteraturen,³⁶ mens von der Ostens ikke hidtil er blevet omtalt; da denne bygning i dag fremtræder i stærkt ændret skikkelse, skal der her gives nogle oplysninger om dens oprindelige udseende. Lintrups og von der Ostens palæer, hvis hovedfacader vendte ud til henholdsvis Bredgade og Amaliegade, er blevet kaldt spejlvendte tvillingehuse,³⁷ men det er nok at gå for vidt. Mod Sankt Annæ Plads havde de ganske vist begge fem fag, men i modsætning til Lintrups bygning havde von der Ostens valmtag og til Amaliegadesiden en trekantsfronon; denne var »ziered med et våben«,³⁸ utvivlsomt gehejmerådens slægtsvåben.³⁹ Hovedfacaden var på Lintrups palæ opdelt i 13 fag – på von der Ostens i 11, og denne savnede samtidig en portgennemkørsel i facaden. Endelig målte bygningen een en kvart alen mindre i dybden. von der Ostens palæ er som nævnt ombygget; faginddelingen til Amaliegade er den oprindelige, men huset er forhøjet og frontonen væk. Til pladsen er de fem fag forlænget til en facade på hele 13 fag. Den første taxationsforretning – dateret januar 1755 – gennemgår hele huset og beskriver interiørerne: der er derfor ikke tvivl om, at byggeriet var afsluttet på dette tidspunkt. Lintrups palæ var i det ydre fuldført i 1754, og man kan vel formode, at det blev beboeligt i løbet af næste år.⁴⁰

Vi har nu fulgt de to håndværksmestre fra første færd, da de meldte sig til magistraten som liebhavere, og indtil de kunne tage deres nye boliger i brug. En plan over Frederiksstaden viser deres

grundes placering. På hjørnet af Norgesgade og Sankt Annæ Gade ses Lintrupps plads og modsat von der Ostens; de måler hver 60×111 alen. Ind imellem skyder Engerslevs og Rasmussens smalle grunde sig. De er også nøjagtig lige store: 20×90 alen. Et blik på planen godtgør, at disse to grunde har en enestående beliggenhed, idet de vender nord-syd, mens alle andre er orienteret øst-vest.

Vore fire bygherrer var blandt de allerførste, som meldte sig for at få grunde, og deres målebrev er tillige nogle af de tidligst daterede. Så rejser spørgsmålet sig, om de selv har valgt denne placering, eller om de har fået den anvist. Arkiverne har ikke efterladt præcise oplysninger om disse forhold, så vi er henvist til formodninger. Det står fast, at Eigtveds forsvundne generalplan, dateret 25. september 1749, indeholdt såvel en plan for bebyggelsen som en facadetegning.⁴¹ Det er nærliggende at antage, at denne plan så ud nogenlunde som fig. 2, i alle tilfælde hvad angår den centrale plads og den del af kvarteret, som er nærmest den gamle by, thi her begyndte udstykningen. Man må nok forestille sig, at placeringen har haft karakter af en kombination af anvisning og valg, idet liebhaverne inden for det givne (Eigtveds plan) frit kunne vælge den eller de grunde, de måtte ønske.

Hakon Lund har påvist, at Eigtved allerede i 1751 og atter i 1754 tænkte sig arrangementet af grunde ud til Sankt Annæ Plads gentaget i Frederiksstadens nordlige ende, altså ud til den ikke længere eksisterende tværgade, parallel med pladsen, som ses til venstre på fig. 2.⁴² Her ville Eigtved i forbindelse med hospitalet placere et hus til venerisk syge. Dette skulle anbringes ligesom Engerslevs og Rasmussens bygninger. En senere funden plan viser netop denne placering af veneriker-huset, som iøvrigt aldrig opførtes.⁴³ Grundstykkerne, thi der er to, er nøjagtig lige så store som Engerslevs og Rasmussens, og ud til gaden er huset (måske

tænkt som tvillingehuse) markeret med rødt. Gaden, som benævnes allé, ses beplantet med træer – det var også tanken at en sådan allé skulle anbringes på Sankt Annæ Plads.

Denne parallelitet vil måske forekomme noget subtil – en idé udkastet ved arkitektens tegnebord, som ikke ville kunne erkendes i virkeligheden. Men Eigtved har snarere haft facadevirkningen for øje. Den 165 meter lange strækning fra Bredgade til Amaliegade ville forekomme urimelig tom, hvis man ikke anbragte huse ud til den. Værst ville det være ved Sankt Annæ Plads, hvor strækningen ville blive slap med to palæer for enden og ingenting i midten. Engerslevs og Rasmussens tvillingehuse blev det samlende midtpunkt.

Rejser vi bygninger på grundene, tegner der sig et meget interessant billede af Sankt Annæ Plads' nordside. Hjørnet til venstre er kraftigt markeret af Lintrups palæ; så følger en teglhængt mur, som når helt hen til naboen i nr. 7. Muren rummer porte ind til gården, og dens overkant er i niveau med palæets kordongesims. I virkeligheden udgør muren tillige facade og gavlf af to lave huse, hvis tage anes bag den. Muren er inddelt i lodrette fag af blændinger med de karakteristiske eigtvedske øreliséner. I Frederiksgade og Toldbodgade ses endnu mure af denne type. Præcis midt for Bredgade-Amaliegade ligger Engerslevs og Rasmussens tvillingehuse, som tilsammen udgør en fasttømret centralblok; portene er naturligvis anbragt symmetrisk i ydersiden af begge bygninger. Herefter kommer von der Ostens grund, som afgrænses af en 40 alen lang mur mage til Lintrups; muren fortsætter som facade til et langt lavt hus, der går helt hen til hovedbygningen. Pudsigt nok er von der Ostens mur en halv alen lavere end Lintrups.

Hvordan Eigtved havde tænkt sig Frederiksstadens nordende, kan ikke siges med sikkerhed. Her kunne man nok ikke forvente, at nogen skulle opføre palæer – det var jo bydelens »tungeste«

ende, som vendte bort fra den gamle by, mens Sankt Annæ Plads så at sige udgjorde det nye kvarters ansigt eller facade.

Dette skema holdt kun et lille halvt århundrede, så solgtes der fra på de store hjørnegrunde, og nuværende nr. 5 og 11 opførtes. I den modsatte ende gik det ikke bedre, her bebyggede man trekantområdet umiddelbart nord for bydelen, således at den ubenævnte gade forsvandt, og Toldbodvej (Esplanaden) blev den nordlige afgrænsning. Oprindeligt skulle Frederiksstaden have været en bydel, anlagt efter en ideal plan – et rektangulært område; nu blev den en uregelmæssig firkant, og det frie vue ind over kvarteret spoleredes. Mod nord sejrede den naturlige linieføring med Toldbodvej, og i hele bydelen viste grundenes ringe udnyttelsesgrad sig alt for optimistisk – København skulle snart komme til at hunge efter byggepladser. Men dette hindrede ikke, at Eigtved til sit hovedværk, Frederiksstaden, med anbringelsen af husene ud til Sankt Annæ Plads havde udtænkt en storslået facade.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Steffen Linvald: Sophie Amalienborg og Dronningens Have. 2. udg. København 1969, s. 11.
2. Vilh. Lorenzen: Haandtegnede Kort over København 1660-1757, København 1942, planche XXI, 1-2.
3. Flere af de tilkomne huse er behandlet af arkitekturhistorikere, således Sankt Annæ Plads Nr. 5, udg. af Det forenede Oliekompagni, København 1927, og Sankt Annæ Plads Nr. 11, Arkitekten 1932, s. 81-82 af Jørn Rubow.
4. Skøde, byggeregler m.v. er trykt i Fr. Thaarup: Journal og Haandbog for Kjøbenhavnere I, København 1797, s. 393-411.
5. Rådstueplakat i Stadsarkivet (SA).
6. Rigsarkivet (RA), Danske kancelli, X, Kommissionen angående den Esmarchske Arkivaflevering, Diverse akter 1740-63, Sager vedr. opførelsen af Frederiksstaden 1752-59 (Esmarch). Listerne er ikke dateret, men de må være fra et meget tidligt stade af Frederiksstadens projekteringshistorie, antagelig omkring årsskiftet 1749-50. På den seneste af listerne er seks navne udeladt og syv nye føjet til.
7. Stadskonduktørens Direktorat, Målebrevsprotokol 1746-52.
8. Bredo L. Grandjean: Lindencrones palæ, Arkitekten 1957, s. 252.
9. Tavlen findes over porten på husets gårdfacade. Teksten er aftrykt i Københavns Murer- og Stenhuggerlaug, København 1950, s. 178. Henning Hansen gennemgår laugshusets historie (s. 174-203). Her er facaden til Sankt Annæ Plads 7 beskrevet, således som den har ændret udseende gennem tiderne. Ligeledes er der fyldige personalhistoriske oplysninger om bygherren og ejendommens senere ejere og beboere.
10. Landsarkivet for Sjælland m.v. (LA), Kjøbenhavns Brandforsikrings Vurderingsforretninger (brandtaxation) over Sankt Annæ Øster Kvarter (SAØ K) matr. nr. 110.
11. SA, Københavns Stads Kæmnerregnskaber 1750-56. I disse år har Peder Rasmussen fået udbetalt 7406 rdl. for arbejder vedr. Frederiksstaden.
12. Bl.a. hos Christen Lintrup, Bred-

FREDERIKSSTADENS FØRSTE BORGERHUSE

- gade 26 og Johan Jegind, Sankt Annæ Plads 15.
13. SA, Magistratens resolutionsprotokol 4.2.1750. Man har hidtil ment, at de første borgere meldte sig med tegninger i april, se bl.a. Harald Langberg: Frederiksstaden 1749-1949, Arkitekten 1949, s. 179.
14. Stadskonduktørens Direktorat, Målebrevsprotokol 1746-52. Ordre af 4. og 16. februar 1750.
15. Ib. Målebrevene er dateret 24. februar.
16. SA, Kæmnerregnskab 1750. Indtægt. Refusion til Staden Af De Byggende Paa Amalienborg Plads efter Deres Grundes Breede pr. Alen i Rdr. Her er skødets dato, beløbets størrelse og datoen for dets betaling anført.
17. LA, Gammel Matricul Register Sankt Annæ Øster Kvarter, matr. nr. 71 uu og 71 vv. Frederiksstaden matrikuleredes først med matriklen af 1756; hele bydelen fik samme nr. (71), og hver ejendom fik så et litra.
18. Som note 16.
19. SA, Magistratens resolutionsprotokol 1750. Sagen behandledes den 15. april.
20. Vilh. Lorenzen: anf. værk, planche XXXVI A.
21. Som note 19.
22. Christian Elling: Palæer og Patricierhuse fra Rokotiden, København 1930, s. 21.
23. RA, Esmarch.
24. Ib. Skrivelse fra stadsbygmester Banner Matthiessen til A. G. Moltke 11.12.1756.
25. På Moltkes ordre indsendte Eigtveds enke alle dokumenter (i kopi) og tegninger vedr. Frederiksstaden, som fandtes i hendes mands bo. Herfra kendes dato og tekst til denne tegning.
26. Knud Voss: Bygningsadministrationen i Danmark under Enevælden, København 1966, s. 152.
27. RA, Rentekammeret (RK), Bygningskommissionen af 1742, Indkomne sager til Journal B 354.
28. LA, Obligationsprotokol 1750. Tinglæst 21. december. Lånet skulle forrentes med 5% p.a., hvilket var normal rentefod.
29. R. W. Bauer: Calender for Aarene 601 til 2200, København 1868, s. 53. Påskedag var i 1751 den 11. april.
30. LA, Brandtaxation, SAØ K matr. nr. 111.
31. Ib. Matr. nr. 110. 27. januar 1753.
32. SA, Indkvarteringsmandtal 1751-52. Mikkelsdag er 29. september; påskedag var i 1752 den 2. april. (Bauer: anf. værk).
33. Opmåling i Nationalmuseets arkiv. Tegningen er indgået i museet 1872; den bærer med gammel hånd påskriften: »Tegning af den gamle Facade, No 111, nu No 9 paa Garnisonsplads«. Nr. 9 er gadenr., hvilket indførtes i København 1859, så påskriften kan ikke være ældre end dette år. Opmålingen viser facadens udseende

- før en ombygning 1840. (LA, brandtaxation). Elling afbilder denne tegning i Danske Borgerhuse, København 1943, s. 19 og siger her, at huset er nedbrudt. Som nævnt er facaden ombygget 1840, men huset er det samme; de syv vinduesfag er erstattet af fire store, frontonen er forsvundet og en etage er føjet til, endelig er hele facaden nu opdelt i kvadre.
34. Christian Elling: Palæer og Patricierhuse fra Rokotiden, København 1930, s. 22, og Harald Langberg i Hvem byggede hvad, I København, København 1968, s. 93.
35. Ra, RK, Københavns Civiletats Ktr. Indkomne sager til Journal B 411, A 10666, C 2427. De to nedrevne huse lå henholdsvis Amaliegade 10, hvor Assurandørernes hus nu findes, og Amaliegade 24. Beviserne herfor er samme kilde, Indkomne sager til Journal A 10696 og C 2427.
36. Jørgen B. Hartmann i Danske Slotte og Herregårde, Bd. 2, København 1964, s. 229-36 samt Bredo L. Grandjean, jvf. note 8.
37. Grandjean: anf. sted.
38. LA, Brandtaxation, SAØ K, matr. nr. 113.
39. Afbildet på frontispicen i Hans Wätjen: von der Osten, Braunschweig 1960. Våbnet er delt; til (heraldisk) højre tre floder på blå bund. Til venstre en sølvnøgle på rød bund. Hjælmtegnet består af to korslagte nøgler foran en søjle, som er smykket med påfjer - dette er omgivet af en rød og en sølv vinge. Jeg er major S. E. von der Osten taknemmelig for henvisningen til dette værk.
40. Danske Slotte og Herregårde, Bd. 2, København 1964, s. 232.
41. RA, Esmarch.
42. Hakon Lund: Frederiks hospital og Frederiks stad. Særtryk af Kunstindustrimuseets Virksomhed, København 1969, s. 25 f.
43. SA, Kortsamlingen under Hospitaler. Jeg er fuldmægtig E. Skall, Stadsarkivet, megen tak skyldig for denne og flere andre nyttige henvisninger.

MATR. NR. 169 AF KØBMAGER KVARTER

AF ANNE-MARI STEIMLE

Hvis ejendommen Gammel Mønt 41 tiltrækker sig ens opmærksomhed i højere grad end de omliggende bygninger, er det ikke helt uden grund, for det røde hjørnehus med gavlkvistene frembyder – trods spor af umiskendeligt forfald og skæmmende skiltning – et egenartet og pittoresk skue. Hvad de færreste ved er imidlertid, at huset også bag facaden er en nøjere betragtning værd; det viser sig, at det idag står i næsten samme skikkelse som ved sin opførelse kort efter den store brand i 1728 – det har altså i et tidsrum af knap 250 år ikke undergået væsentlige forandringer. Men også på anden måde skiller det sig ud fra gennemsnittet; efter at have tilhørt otte hinanden hurtigt afløsende herrer kommer det fra 1811 ind i en mere stabil periode, hvor det forbliver i den samme families eje i knap 100 år.

Man får det første vidnesbyrd om huset i en brandtaxation fra 1734; det beskrives her som »Eet Bindings Værks Gadehuus til Gamel Mynt af 10 Fag og til Mynter Gaden af 5 Fag 2de Loft Høy Quist over 4 Fag til Gamel Mynt, og Quist over 2de Fag til Myntergaden, samt grundmuuret Kielder. Eet Bindings Værks Siide Huus af 2de Fag, 2de Loft Høy med grundmuuret Kielder.« Denne beskrivelse kunne passe lige så godt anno 1971, for bortset fra visse perifere forandringer, hvad angår facadebehandling, vinduer og første etages facadeudsmykning står bygningen den dag idag i sin oprindelige skikkelse.

Husets formodentlig første ejer var en vis Andreas Fussing, øl-

tapper;¹ han solgte det 1740 til spækhøker Søren Sørensen Lystrup, der igen afhændede det til kleinsmeden Povel Povelsen i 1751.² Snart efter – i 1754 – solgte denne dog til Hans Frederik Lentz, der ernærede sig som auktionsbud. Den 24. februar 1767 købtes ejendommen af stolemager Johan Henrik Lentz, formodentlig en slægtning til den tidligere ejer, og så gik det stærkt, for allerede 23. november s.å. anførtes Michael Jensen Møller, der var spækhøker, som ejer.³ Han afløstes af brødbager Chr. Schumacher, der i al fald har haft huset fra 1795⁴ og som også nævnes som indehaver år 1809. Peder Rasmussen, spækhøker, opførtes som ejer i 1809,⁵ og endelig – den 19. december 1811 – ophørte rækken af de hastigt skiftende indehavere; da solgtes huset til porcelænshandler Anders Christophersen,⁶ og det forblev nu indtil 1906 i samme families eje.

Christophersen var gift med Marie Balsløw, født d. 9-4-1782 i Nykøbing Falster; efter mandens død arvede hun huset, og hun giftede sig for anden gang den 1. marts 1817 med gjørtlermester Carl Løchte. Marie Balsløw blev imidlertid atter enke, og den 26. maj 1829 viedes hun for tredje – og sidste – gang, nu til fuldmægtig og premierløjtnant ved Københavns borgerlige Infanteri Carl Jacob Just Falck. Denne blev ejer af huset d. 1. september 1834 og var det vedvarende til sin død 1856. Derefter overgik det igen til hans enke, indtil hun døde den 2. juli 1868, 86 år gammel.

Nu tilhørte ejendommen hendes tre døtre i fællesskab, indtil den ældste af frøknerne Løchte døde i 1897.⁷ Ejendomsretten overgik derefter til hendes to år yngre, ligeledes ugifte, søster og den ældste af Løchtesøstre Marie Emilie, enke efter kammerråd og toldforvalter Bruhn. Den yngste frøken Løchte døde i 1902, og ifølge et gensidigt testamente oprettet af hende og hendes afdøde søster den 6. august 1890⁸ skulle der nu af den efterladte formue udredes et legat på 20.000 kr., bærende navnet »Marie Falck, født



Ejendommen anno 1908 — hjørnebutikkens facade er endnu ikke blevet offer for den overdådige skiltning, der idag næsten skjuler den

Balsløws Legat.« Dette legat ejede nu to trediedele af ejendommen, mens den resterende trediedel stadig ejedes af Marie Bruhn. Da denne døde i 1906, overgik huset til førnævnte legat under Københavns Magistrats bestyrelse.⁹

Som det fremgår af ovenstående var Marie Balsløw gift tre gange; hendes første ægteskab var barnløst, og heller ikke med fuldmægtigen og premierløjtnanten fik hun nogen arvinger, hvad der vel i nogen grad skyldtes, at hun i sit tredje ægteskab var ude over den alder, hvor naturen spiller damerne den slags små puds; derimod nedkom hun som madam Løchte med hele tre døtre, til hvilke huset senere gik i arv. Den ældste af disse – Marie Caroline Emilie – giftede sig to gange, første gang den 29. oktober 1854 med porcelænshandler og typograf Henrik Georg Brandt; hendes ægtemand nummer to var kammerråd, toldforvalter Christian Frederik Bruhn. I modsætning til fru Bruhn forblev de to andre Løchtedøtre ugifte, og ingen af de tre søstre efterlod sig senere nogen arvinger.

Familien Løchte boede i en årrække hjørnelejligheden på første etage; indtil 1845 boede alle tre døtre hjemme, men inden 1850 må den ældste, Marie Emilie, være flyttet; hun figurerer i hvert fald ikke i folketællingen fra dette år. I en periode drev fuldmægtig Falck lys- og trådhandel i hjørnebutikken, og efter hans død drev hans enke forretningen videre. De to frøkener Løchte boede efter moderens død stadig i familiens gamle lejlighed, og først i 1879 flyttede de op på anden etage. Den ældste af søstrene, Marie, der i mellemtiden var blevet enke efter kammerråden, flyttede i 1899 ind i hjørnelejligheden over butikken, hvor der nu var plads nok, efter at den ene af frøkenerne Løchte var død den 6. januar 1897. De to søstre blev nu boende sammen, indtil frøken Løchte døde den 14. oktober 1902, og i 1906 endte Marie Bruhn ligeledes sine dage her.



Husets gavl, set fra Montergade — i den nuværende pottemagerbutik drev fuldmægtig Falck (og senere hans enke) lys- og trådhandel i midten af 1800-årene

I familiens bolig på første etage har hjørnestuen næsten fra husets opførelse fungeret som butik. Det fagantal, den har spændt over, har varieret en smule – $2\frac{1}{2} + 2$, $2 + 2$ og $2 + 1$ fag nævnes alternerende – men fra 1847 lå rumangivelsen fast på 3 fag mod Møntergade og 2 fag mod Gammel Mønt;¹⁰ først i 1906 inddrog man endnu et fag mod Møntergade til butiksformål.

De øvrige rums størrelse har skiftet i takt med hjørnebutikkens varierende areal, men fra 1847 har man mod Møntergaden et værelse på 2 fag (hvoraf det ene er blindt), og mod Gammel Mønt en stue på 3 fag.

Da porcelænshandler Christophersen købte huset i 1811, havde man overalt i hjørnelejligheden malede lofter, brystpaneler og malet lærred på væggene; i stuen på 2 fag til Gammel Mønt havde man derimod både panelet og malet loft, også pillerne mellem vinduerne var panelklædte, og væggenes lærred malet i lønværk; endvidere havde alle vinduer udvendige skodder.⁶ I 1816 havde man i butikken fået papirbeklædt lærred på væggene, men de øvrige rum var uforandrede.¹¹ Samme vægbeklædning fik den lille stue på 1 fag mod Gammel Mønt i 1837, mens forretningen samme år havde pudsede og malede vægge.¹² Flere forandringer skete der ikke i den periode, familien Løchte beboede lejligheden, ja lige op til 1906 stod den i nogenlunde uforandret skikkelse.

Køkkenet blev i 1811 beskrevet som følger: »... et Kiøkken i 2 fag med oben Skorsteen, anretterbord, hylde og Rekke, en afdeling til Spise Kamber med hylde og en Nedgang i det ene fag til Gaarden«. ⁶ Andetsteds hed det, at der var jernplader i fyrstedet, træanker i den åbne skorsten, malet loft og hvide vægge. I 1827¹³ havde man fået trævask i køkkenet og i 1876 køkkenindretning,¹⁴ commoditeter som komfur og vandhane støder vi første gang på i 1888,¹⁵ og først i 1897 har man fået gasledning.¹⁶

Lejligheden over butikken, hvor frøknerne Løchte boede fra

1879, bestod af et værelse mod Møntergade på 2 fag (plus et blindt fag), et hjørneværelse på 2 + 2 fag og en stue til Gammel Mønt på 3 fag. Værelset mod Møntergaden havde i 1888¹⁵ panelet loft, pudsede og oliemalede vægge samt fodlister; de øvrige rum havde panelklædte lofter og vægge. Først i 1906 hører man om forandringer i dette,¹⁷ idet hjørneværelset og stuen mod Gammel Mønt har fået gipsloft og tapetserede vægge. Køkkenet var i det store og hele indrettet som første etages ditto.

Det ovenfor beskrevne kan sikkert give et lille – omend fragmentarisk – indtryk af de rammer, hvori familiens liv udfoldede sig; mere facetteret bliver billedet imidlertid, når man betragter skifterne efter kammerrådens enke og hendes søster.

Ifølge et gensidigt testamente af 6. aug. 1890, oprettet af de to frøkener Løchte, skulle den længstlevende overtage boet;⁷ derfor foreligger der ikke noget skifte efter den i 1897 afdøde Andriette Jacobine Vilhelmine Løchte. Først da søsteren dør i 1902 tages boet under behandling.⁸

Det fremgår af skiftedokumenterne, at frøken Løchte har oppebåret en årlig livrente på 186 kr. fra Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871. Desuden har hun haft lejeindtægter af ejendommen; for året 1902 er der således bevaret et regnskab over de årlige udgifter og indtægter:

Udgifter.	kr. øre
Skatter	208.—
Assurance	3.60
Renter	100.—
Skorstensfejer	6.84
Renovation	18.—
Reparationer	129.60
Salær for administration	20.—
	Ialt 486.04

Indtægter.	kr. øre
Leje af Kælderen	500.-
Leje af stue	259.18
Ialt	759.18

Som det ses, har man haft et ret pænt overskud på ejendommen, nemlig 273 kr. og 14 øre. Af forskellige bilag ses det endvidere, at man har lejet et værelse ud til enken Eline Mortensen for en årlig leje af 108 kr., mens et andet værelse udlejedes for 9 kr. pr. md. Ydermere ejede førnævnte frøken en obligation lydende på kr. 16.000 med 2. prioritets panteret i matr. nr. 3 hæ af Ordrup med tilhørende 5 % rentebestilling, så det er sikkert ret korrekt, når det i 1895 oplystes, at frøknerne levede af deres formue. Man må også her erindre sig, at der i 1902 ifølge testamentet skulle udredes 20.000 kr. til førnævnte legat, så helt uden midler har damerne ikke været. Den årlige pension på 186 kr. har ikke indbudt til ekstravagancer, den rakte end ikke til husjomfruens løn (16 kr. pr. md. plus kost); men de øvrige indtægter har nok sikret frøkenen de daglige fornødenheder og lidt til!

Blandt de bevarede regninger m.m. findes bl.a. en kvittering for indbetalt bidrag til foreningen »Smaaabørns Vel« på 2 kr., en lægeregning fra læge frk. Nielsen i Frederiksberggade, lydende: »Modtaget i Lægehonorar under Frøken Løchtes sidste sygdom 50 kr.«, en kvittering fra husjomfru Emma Jacobsen for hendes tilgodehavende kr. 27.05 for 17 dages løn og kost, og endelig to skattebilletter på henholdsvis kr. 6.75 og 7.75 kvartalet!¹⁸

Frøken Løchtes dødsbo vurderedes til 473 kr.; blandt de karakteristiske effekter kan nævnes »1 nøddetræs Kanapé med sovepude, 2 Konsolborde med Marmorplader, 2 Pillespeile i Mahognie Rammer med do Konsolskabe, 1 Mahogni Chartol med Opsats og Vase, 1 Mahogni Spisebord, 4 polerede stole med grønt Betræk,



Trappe ned til den mikroskopiske gård, hvor husets retrader fandtes — 2 ialt!
Døren for enden af trappen fører ind til hjørnebutikkens køkken

1 gl. Lænestol, 1 Rundt Bord med Tæppe, 1 Bordlampe og 1 Kakkellovnsvase, 1 Gl. Chartol, 1 Gl. Servante med Tilbehør, 1 dobbelt Portiere med Stænger, 5 fag hvide Gardiner med Stænger.« Desforuden skilderier, reoler, skabe, linned og dækketøj, glas, porcelæn m.m. samt afdødes garderobe. Denne købtes af fru Bruhn tilligemed boets bedre effekter (til vurderingssummen); hendes køb beløb sig til 273 kr. Den resterende del af boet solgtes på Chr. Hee's auktioner i Niels Juelsgade og indbragte godt halvdelen af vurderingssummen.⁸

Marie Bruhn købte som tidligere nævnt de bedste effekter efter sine søstre; derimod ville hun ikke hefte for arv og gæld i boet (hvad der resulterede i, at executor bemyndigedes til at sælge den boet tilhørende obligation på 16.000 kr., da det ikke rådede over de fornødne kontanter til at udrede skifte- og begravelsesomkostninger).¹⁸ Dette set i sammenhæng med fru Bruhns tidligere økonomiske transaktioner – hun havde formuefællesskab med sin første mand, mens hun, da hun giftede sig med kammerråd Bruhn sørgede for, at der blev oprettet ægtepagt – kunne pege i retning af, at hun var en meget pengebevidst dame. Også opgørelsen af hendes bo, efter at hun den 17. december 1906 var afgået ved døden, tyder på den yderste påholdenhed; bemærkelsesværdigt er det, at kun tre af boets effekter kan identificeres som værende købt fra søsterens bo. Af hendes sparsomme efterladenskaber kan nævnes »En malet seng med Tilbehør, et do Klædeskab (sandsynligvis fra boet 1902), en Puf, en Kurvestol, 6 Skilderier og 3 Platter, et Konsolskab (der sikkert ligeledes har tilhørt søsteren), et Syskrin, et lille Bord«; meget mere var der ikke, og det vurderedes da også kun til den beskedne sum af 77 kr. og 50 øre.⁹ Sammenligner man dette med det første bo, er forskellen jo ret iøjnespringende.

Efter Marie Bruhns død i 1906 overgik ejendommen til »Marie Falck, født Balsløvs Legat«; som tidligere nævnt blev det oprettet

MATR. NR. 169 AF KØBMAGER KVARTER

i 1902 i henhold til frøknerne Løchtes gensidige testamente, og det ejede på daværende tidspunkt to trediedele af ejendommen. Da Marie Bruhn døde, overgik som sagt også hendes part i huset til legatet, der skulle bestyres af Københavns Magistrat. I fundatsen nævnedes et antal navngivne kvinder, der i deres levetid skulle oppebære legatet, og efter disses død skulle det tilfalde »en værdigt trængende, ugift kvinde fra København for livstid«. Dette legat er det sidste vidnesbyrd om den Løchtefamilie, der i henved 100 år ejede Gammel Mønt 41 – eller matr. nr. 169 af Købmager Kvarter.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Brandtaxation 1734. Landsarkivet (LA).
 2. Brandtaxation 1751, LA.
 3. Prioritetsvurdering 1784. Københavns Stadsarkiv (SA).
 4. Brandtaxation 1795, LA.
 5. Prioritetsvurdering 1809, SA.
 6. Prioritetsvurdering 1811, SA.
 7. »Hvidebog« 19.6.1896 til 30.6.1897, LA.
 8. »Hvidebog« 5.8.1902 til 20.5.1903, LA.
 9. Hof- og Stadsrettens forseglingsprotokol 1904, 2. afd. L - 1 B, LA.
 10. Brandtaxation 1847, LA.
 11. Brandtaxation 1816, LA.
 12. Brandtaxation 1837, LA.
 13. Prioritetsvurdering 1827, SA.
 14. Brandtaxation 1876, LA.
 15. Brandtaxation 1888, LA.
 16. Brandtaxation 1897, LA.
 17. Brandtaxation 1906, LA.
 18. Hof- og Stadsrettens executorprotokol, skiftedokumenter 98/8, LA.
- Øvrige kilder*
- Brandtaxationer 1734-1906, LA.
Prioritetsvurderinger 1727-1838, SA.
Politimandtal 1870-1899, SA.
Indkvarteringsmandtal 1694-1829, SA.
Folketællinger 1801-1911, RA.
Hof- og Stadsrettens skifteprotokol 1-1037, 2. afd. L, Rep. 25.4.1908, LA.

STRANDEN VED LØNGANGSSTRÆDE

AF ELSE ROESDAHL

I København som andetsteds rives der i disse år mange bygninger ned for at give plads til nye. Tit er det på steder, hvor man ved en udgravning ville finde levn fra middelalderen, men yderst sjældent er der mulighed for egentlige arkæologiske undersøgelser. Oftest må man lade sig nøje med tilfældige opsamlinger af løsfund og hastige rids af bygningsrester, måske mens de er ved at blive fjernet af maskinerne.

Det var derfor en sjældent god lejlighed, der bød sig, da »Den Almindelige Brandforsikring for Landbygninger« i efteråret 1969 venligst stillede grunden Løngangsstræde 23 (matrikel 187, tidligere 171, Vester Kvarter) til rådighed for Nationalmuseet. Forholdene var ideelle for undersøgelsen, som blev foretaget i løbet af tre uger, idet bygningerne var fjernet og nye endnu ikke opført.

Grunden er omtrent rektangulær, 12,70 m bred til gaden og ca. 27,80 m dyb. Den har retning tilnærmelsesvis nord-syd med nord-siden mod Løngangsstræde. Da udgravningen begyndte, var det meste af terrænet meget ujævnt efter nedrivningen af de tidligere bygninger; men på gårdspladsen var brolægningen delvis bevaret. Den lå så godt som i niveau med fortovet lige uden for, ca. 3,75 m over daglig vande.

Med håndkraft ville det være halsløs gerning at prøve at nå gennem de meterdybe fyldlag; men vi fik hjælp af en gravemaskine, der på mindre end en dag gravede en smal, 21 m lang og næsten 4 m dyb rende gennem grunden, startende ca. 1,25 m fra den gamle facadelinie (se fig. 1). På grund af indtrængende vand var

det umuligt at nå ned til moræneleret over hele strækningen; i den sydlige halvdel måtte man nøjes med tre smalle snit. Samtidig grov-afrettede maskinen snitsiderne, der for at undgå udskridninger måtte skæres skråt til. Det evigt indsvivende vand blev holdt i skak af en elektrisk pumpe.

På forhånd vidste man, at Københavns strandlinie ud mod det lavvandede Kattesund før de store opfyldninger i 1600-tallet gik gennem dette område, og opgaven var nu at undersøge en profilvæg i det lange snit efter moderne metoder for at få et bedre billede af strandens historie. Derimod kunne vi kun i ringe grad regne med at afdække anlæg i fladen.¹ De naturvidenskabelige undersøgelser blev foretaget af Nationalmuseets 8. Afdeling, vedbestemmelser og målinger af årringe i træ udførtes af forstkandidat Th. Bartholin, mens profilopmåling og lagbestemmelse på vigtige steder i udgravningen samt udtagning af prøver til pollenanalyse m.m. skyldes museumsinspektør Svend Jørgensen.

Pollen – planternes mikroskopiske støvkorn – er meget modstandsdygtige over for ødelæggelse, og ved hjælp af dem kan man bestemme vegetationen i et område, mens et bestemt lag dannes, og dermed også aflejringsens art, – f.eks. om det er naturlige vand- eller strandaflejringer eller menneskers udkastede affald. Desuden kan enkelte pollenforekomster være af stor værdi for dateringer, hvis der, som i en del af denne udgravning, kun findes få egentlige genstande. Svend Jørgensen har derfor, dels af dateringsmæssige grunde, dels for at fastlægge vandstanden på stedet i senmiddelalderen, foretaget fem pollenanalyser. Årringsmålingerne kan formentlig også engang bidrage til mere præcise dateringer af de fundne anlæg. Men forudsætningen er, at der først opbygges en årringskronologi gældende for det københavnske område, som de kan passes ind i.²

Den lange profilvæg – rendens vestvæg – som nedadtil begræn-

STRANDEN VED LØNGANGSSTRÆDE



Fig. 1. Den vandfyldte udgravning fra syd. I mellemgrunden en trævandledning. Bagved ses den store sten ved bolværket. Nordligst skimtes, under afstivningen, tømmer fra mølledæmningen. I baggrunden Løngangsstræde

sedes af moræneleret, faldt tydeligt i tre hovedafsnit (se fig. 2). Øverst og yngst er et lag med murbrokker, teglstumper, mørtel o.l. Mod nord, hvor forhuset tidligere stod, var laget op mod 2 m tykt, og rester af kælderens sad i profilvæggen. Mod syd, under gårdspladsen, var laget $\frac{1}{2}$ -1 m tykt og dækket af brosten. Her og der sås nyere kloak- og vandrør. Omtrent midt i profilen var der en tydelig nedgravning til en stor vandledning af træ, hvis overside lå ca. 2 m under fortovsniveau. Den var ført skråt ind fra nabogrunden Løngangsstræde 25 (se fig. 1) og viste sig at være den anden vandledning på grunden. Thi østenden, hvori der var to pumpehuller, var placeret i gennemhugningen af sydenden af en ældre vandledning af samme slags, ført ind fra gaden. De 8 m af denne ledning, som blev afdækket, bestod af oprindelig tre forbundne sektioner og må være opgivet på grund af plumring eller for lille vandføring.

Under byggelaget var der i profilens nordlige del et utal af forskelligartede lag og tre anlæg med pæle rammet ned i moræneleret, altså alle fra en periode før der var sket nogen større opfyldning (se fig. 2-4).³

Det formentlig ældste anlæg var en knap 2 m bred, fladbundet rende, som var gravet skråt gennem sandet og omkring $\frac{1}{2}$ m ned i moræneleret. Den begrænsedes mod nord af et ca. 90 cm bredt og 20 cm tykt lag pilekviste lagt på sandet. Kun et lille stykke afdækkedes, da pilelaget var gravet igennem af maskinen, og hvordan det har været fastholdt, er uvist. Mod syd begrænsedes renden af en række kraftige og tætstillede egepæle. En del af dem var trukket op og havde efterladt et tydeligt hul, som nu var fyldt med sand. Pælerækken har stået solidt, thi to undersøgte dybder viste, at den var rammet ca. $\frac{1}{2}$ m ned i det faste ler. I sandet mellem pælene blev der fundet stumper af reb og et lille, groft lerkarskår med primitiv, grønlig-sort blyglasur, fra 12- eller 1300-tallet.

Ingen af pælene så ud til at være rådnet itu i toppen. Sandsynligvis blev de hugget over samtidig med, at andre blev trukket op, da anlægget var opgivet efter at renden var dyndet til. Den var nemlig fyldt med parallelle, vandafsatte lag med skaller af blåmusling og saltvandsdiatoméer. De øverste lag fortsatte endog hen over et mørkebrunt affaldslag, der delvis dækkede pilekvistkantningen. Siden blev alt dækket med et solidt lag ler, lige op til pælens nuværende top og begrænset af dem mod syd. Dette må være sket efter omkring år 1300, thi en prøve taget lige under dette lerlag indeholdt bl.a. pollen af kornblomst (se fig. 5a), som man efter foreliggende fund tidligst møder i lag fra omkring denne tid.⁴

Hvad den smalle rende har været anvendt til, kan man kun gisne om. Efter Svend Jørgensens undersøgelse må det antages, at vandstanden i Kattesundet i højmiddelalderen har været omkring kote 0,10 m, hvilket betyder, at renden, som da lå i strandkanten eller i fladvandet lige uden for, har haft en vanddybde på kun omkring 60 cm.⁵

En tid har strandkanten ligget hen, og skiftende høj- og lavvande afsatte nu det lag, der dækker leropfyldningen og løber videre mod syd over sandet. Også i dette lag var der pollen af kornblomst. Herefter blev der opført en bolværkskonstruktion ca. 4 m syd for den opfyldte rende, netop hvor morænebunden pludselig synker godt 30 cm. Den var bygget af egepæle, der mod land fastholdt vandretliggende brædder, pæle og uregelmæssige stamnestykker. Bag disse lå der med mellemrum mægtige sten (se fig. 1-3). I sandet mellem det vandrette tømmer opsamledes et lille stentøjsskår, vel fra 1400-tallet.

Da det vandrette tømmer ligger direkte oven på den førnævnte strandaflejrning, er det helt klart, at bolværkskonstruktionen er opført, efter at renden var endelig opgivet. Formålet må have

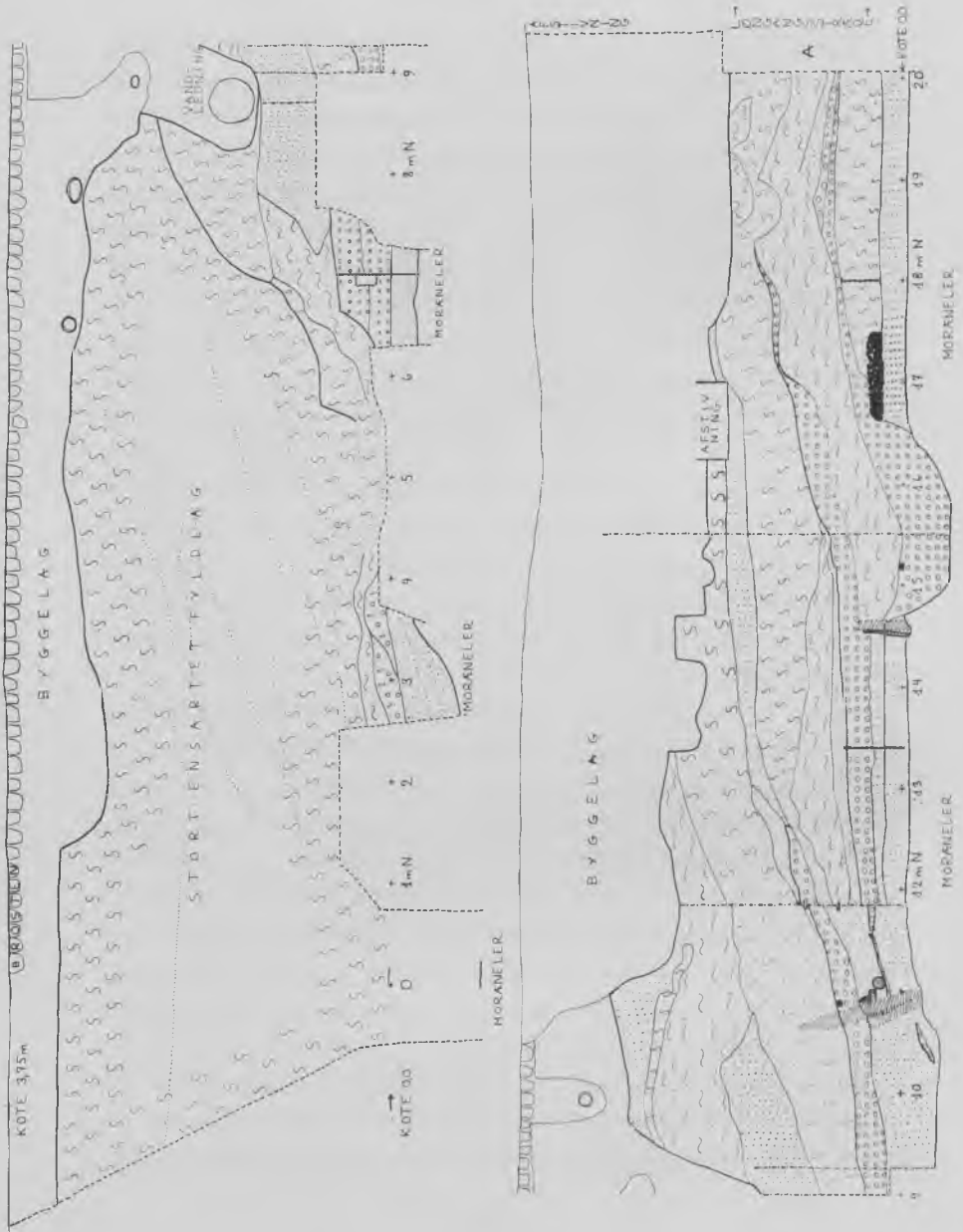


Fig. 2. Lodret profil af udgravningens vestside. Her delt o. midten. Mål ca. 1:75. Tegning Else Roesdahl

STRANDEN VED LØNGANGSSTRÆDE

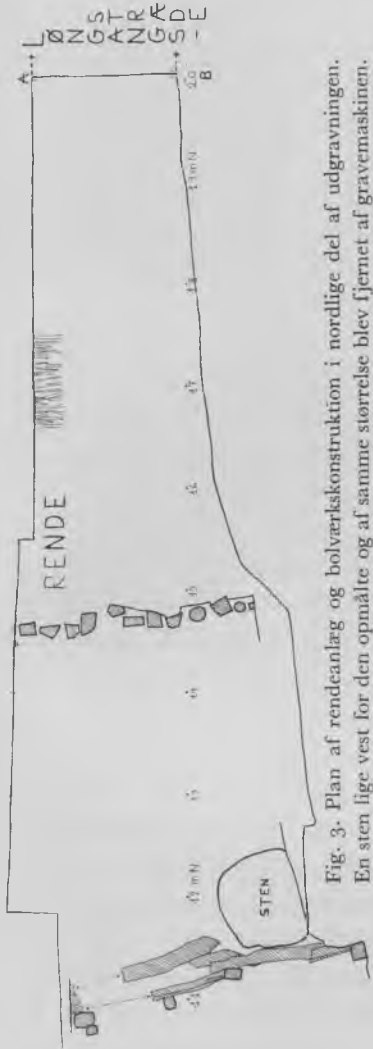
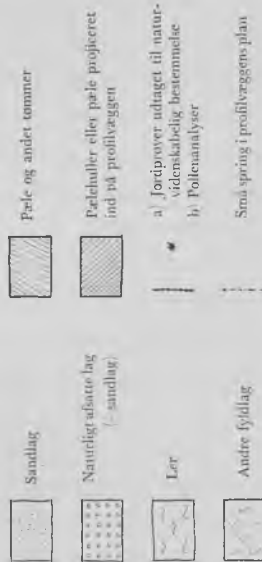


Fig. 3. Plan af rende anlæg og bolværtskonstruktion i nordlige del af udgravningen. En sten lige vest for den opmålte og af samme størrelse blev fjernet af gravemaskinen. Mål ca. 1:75. Tegning Else Roesdahl



Signaturforklaring til fig. 2-4

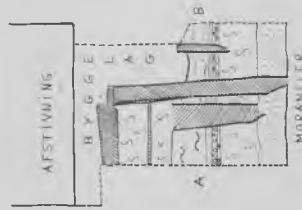


Fig. 4. Lodret profil af udgravningens norddæmning med tømmers fra mølledæmningen. Mål ca. 1:75. Tegning Else Roesdahl

været at sikre en videre udfyldning i stranden mod udskridning og udvaskning.

Lidt efter lidt rykker altså det faste land længere ud i lavvandet. Efter en tid var også det vandrette tømmer dækket af en strandaflejring, og bolværkspælene rådnede itu øverst. Dette strandlag kunne dateres af flere fund.

Fra omkring 1500 er et knap 2½ cm højt hoved af en kvindefigur støbt i hvidt pibeler. Hun har krone om hovedet og har haft langt hår ned ad ryggen, enten er det jomfru Maria eller en helgeninde (se fig. 6). Så tidlige pibelersfigurer findes meget sjældent her i landet. Denne er antagelig fremstillet i Rhinegnene.⁶

I en analyseret pollenprøve fra laget var der desuden tre pollen af særlig interesse, nemlig to af boghvede og et af læge-oksetunge (se fig. 5b-c). De er blandt de allertidligste spor, man har af disse planter i Danmark. Læge-oksetunge er omtalt af lægen Henrik Harpestreng i begyndelsen af 1200-tallet; men han nævner ofte planter, som ikke blev dyrket her i landet. Det menes, at denne plante først blev nogenlunde almindelig her fra omkring år 1500, og for første gang har man nu direkte spor af den. De første skriftlige oplysninger om boghvede i Europa er fra Schwerin i 1413; men først efter 1500 omtales den i danske kilder. I Frankrig nævnes den 1520, i England først 1597. Man tilskriver zigeunernes vandringer dens udbredelse, og det menes, at de bragte den fra Asien til Øst- og Mellemeuropa i slutningen af middelalderen. Her i landet synes den at være almindelig dyrket i midten af 1500-tallet, og en frugt af boghvede sandsynligvis fra renæssancetid er tidligere fundet i København. — Ét boghvedepollen tyder dog på, at planten har været dyrket i Danmark, før den omtales i de bevarede skriftlige kilder. Det er fundet i et lag, som regnes for at være samtidigt med ødelæggelsen af den nordsjællandske borg Næsholm omkring 1345.⁷



Fig. 5. Fotografier af pollen Kornblomst (a), boghvede (b), læge-oksetunge (c). Forstørret ca. 830 gange. Efter G. Erdtman, B. Berglund, J. Pragłowski: An Introduction to a Scandinavian Pollen Flora

Desuden blev der i samme lag fundet stumper af tag- og teglsten, som tidsmæssigt passer udmærket med de ovennævnte fund.⁸ Laget må være dannet i den seneste middelalder og begyndende renæssance.

Opfyldningerne i strandkanten fortsatte. Bolværkspæle og strandlag blev helt dækket af et kraftigt fyldlag, og mindst endnu en stranddannelse er der at finde, nemlig over målepunkt 7 m, hvor der også er foretaget pollenanalyser. Herefter er der ikke påvist stilstandslag, og de sidste opfyldninger må være foregået nogenlunde kontinuerligt, sluttende med det nedenfor nærmere omtalte, store, ensartede lag i sydlige del af profilen, med sager fra omkring år 1600.⁹

Ét anlæg er endnu ikke omtalt. Nordligst i renden, ca. 1 m fra facadelinien og parallelt med den, fremkom det yderste af en konstruktion af lodrette egepæle og vandrette brædder (se fig. 1 og 4). Desuden sås en mindre, og mindre dybt nedrammet, skrånstillet pæl. På grund af fare for skred i den våde og løse jord kunne

kun lidt graves frit; men stikprøver viste, at der var flere pæle og vandrette brædder bagved.¹⁰

Flere forhold tyder stærkt på, at denne konstruktion er yngre end renden. De vandrette brædder findes kun i laget over det lerlag, der dækkede renden, og de store egepæle kan, da de allerede spidser til i sandlaget over moræneleret eller endnu højere, ikke nå ret dybt ned i morænen. De må være rammet ned fra et niveau nogenlunde svarende til det påkastede lerlag, som også har været kraftigt nok til at holde dem på plads, hvad derimod fyldlaget over sandet næppe har kunnet.

Intet lag i profilen når herfra og helt hen til bolværkskonstruktionen; men den omstændighed, at det vandrette tømmer, som før omtalt, dér ligger på det strandlag, som dækker leret over renden, tyder på nogenlunde samtidighed. Måske har bolværkskonstruktionen skullet beskytte anlægget nordligst. Og det har nok været beskyttelse værd, thi vi må her stå over for en stump af syddæmningen til en af de kombinerede møllerender og fæstningsgrave, som blev almindelige i løbet af middelalderen. Denne løb langs stranden under det nuværende Løngangsstræde, og på grundlag af skriftlige kilder kan man regne med, at den er anlagt i årene lige omkring 1400. Rester af både nordlige og sydlige dæmning, af møllerenden og af mølle- og sluseanordninger, som lå ved Vandkunsten, er undersøgt af især H. N. Rosenkjær og H. U. Ramsing omkring århundredskiftet. Norddæmningen løb tæt nord for Løngangsstrædes nordlige facadelinie, mens syddæmningen flere steder, bl.a. på nabogrunden nr. 21, er fundet lige omkring gadens sydlige facadelinie.¹¹

Denne stump mølledæmning er det eneste af de tre anlæg på grunden, som med sikkerhed kan identificeres med de tidligere fundne. Muligvis skal renden ses i forbindelse med en rende ud-

STRANDEN VED LØNGANGSSTRÆDE



Fig. 6. Kvindehoved af pibeler fra omkring år 1500. Mål ca. 4:1. Foto Lennart Larsen

gående fra østsiden af et bassin, som af Rosenkjær og Ramsing er fundet på nabogrunden nr. 21 og længere mod øst. Men de to render er kantet på forskellig måde, og afstanden til mølledæmningen, som af Ramsing og Rosenkjær opfattes som samtidig med bassinrendeanlægget, er også forskellig.¹² Dog har de næppe haft mulighed for at undersøge den relative kronologi særlig nøje.

Resten af den lange profilvæg (se fig. 2), fra lidt syd for vandledningen og sydefter, altså ca. 9 m i længden og 2½-3 m i dybden, bestod af ensartede, løse, brunsorte, fedtede fyldlag spækket med kulturrester: skår, tekstil- og læderstumper og andet affald fra omkring år 1600.¹³ Linierne i dette store lag falder skråt nedad mod syd; det ene møddinglag efter det andet er væltet ud fra strandkanten som led i en bevidst, større opfyldning. Den må være foretaget i forbindelse med anlægget af den vold, som af Christian 4. blev lagt få m længere ude i det gamle Kattesund og henover den smalle Kattesundsholm for at sikre byens sydside.¹⁴

I årene efter 1660 begyndte et nyt kapitel i strandens historie. Møllerenden blev kastet til, og 1673 opstod Vandkunsten som et nyt torv for byen. Som led i hovedstadens udvidelse opfyldtes og inddæmmedes desuden hele det nuværende Frederiksholms kvarter.¹⁵ Gader og grunde blev udstukket, og til denne periode hører vandledningerne og byggelaget øverst i profilen.

I 1683 blev der lagt vand ind på grunden, og den første bebyggelse af grunden kom mellem oktober 1682 og juni 1683. Formentlig er det de bygninger, der igen nævnes 1703 og beskrives 1711. Gadehuset er da af bindingsværk, to loft højt, på 10 fag med kvist over fire fag og grundmuret kælder. Dertil kommer forskellige bygninger i gården inclusive et vaskehus. 1734 omtales direkte »en portion pumpevand« i gården, og også den var der jo

STRANDEN VED LØNGANGSSTRÆDE

spor af. 1795 eller før blev gadehuset udskiftet med et nyt, opført i grundmur, fire etager højt med kælder og i syv fag.¹⁶

Det var denne bygning, der sammen med de andre på grunden blev fjernet for et par år siden, og nu venter man på, hvad der videre vil ske her oven på Københavns middelalderlige strandbred.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Ved undersøgelsen bistod Birgit Als Hansen og Knud Liebgott, Nationalmuseets 2. Afd. samt arbejds mændene Børge Brogren og Jørgen Karlsen. Udgravningsrapport på Nationalmuseets 2. Afd., journ.nr. 755/69, kopi på Københavns Bymuseum.
2. Th. Bartholins og Svend Jørgensens rapporter, som jeg venligst har fået lov at benytte, er på Nationalmuseets 8. Afd., journ.nr. A. 5510. Her opbevares også de udtagne prøver. Kopi af rapporterne på 2. Afd. og på Københavns Bymuseum.
3. Muligvis er der endnu et anlæg. En gul sandstribe med småsten, omtrentlig mellem målepunkterne 13 og 17 m, o. kote 1,60 m, er over godt 3 m så plan, at den kunne tolkes som vej.
4. Efter Svend Jørgensens rapport. Litt.: Knud Jessen og Jens Lind: Det danske Markkruddts historie. Det Kgl. Videnskabernes Selskabs Skr., naturvidensk. og matem. Afd., 8. rk. VIII. (1922-23) s. 24 og 232 ff. Vald. M. Mikkel-sen: Pollenanalytiske undersøgelser ved Bolle. I Axel Steensberg: Bondehuse og Vandmøller i Danmark gennem 2000 År. (1952) s. 122 ff.
5. Det er muligt, at tildyningen her skete samtidig med den tildyning af to af byens gamle møllerender, som sættes i forbindelse med hansestædernes erobring af København 1368. Se H. U. Ramsing: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen. III. (1940) s. 48-52.
6. Se Jørgen Ahlefeldt-Laurvig: Pibeltersfigurer. Hist. Medd. Kbh. 1968.
7. Efter Svend Jørgensens rapport. Litt.: Jessen og Lind anf. arb. s. 164 ff, 297 f. Svend Jørgensen: Geologisk-pollenanalytisk undersøgelse i forbindelse med udgravningen af Næsholm. I Vilh. la Cour: Næsholm. (1961) s. 351.
8. Stenene er venligst undersøgt af arkitekt Elna Møller.
9. Laget mellem det sydlige, store fyldlag og et lerlag, over målepunkt 6 m, er ikke nærmere undersøgt og kan teoretisk være naturligt afsat.

STRANDEN VED LØNGANGSSTRÆDE

10. Stadsingeniørens Direktorat foretog her venligst en helt nødvendig afstivning.
11. H. N. Rosenkjær: Historiske Bygningsfund ved »Holger Danske«, Architekten VIII (1905-06) s. 272 ff. Samme: Fra det underjordiske København. (1906) s. 13 ff. H. U. Ramsing: Bidrag til det gamle Københavns Topografi. Hist. Medd. Kbh. II (1909-10) s. 505-41. Samme: Anf. arb. (1940) s. 9, 54-58.
12. Omtalt af Rosenkjær (1905-06) s. 274 f. og (1906) s. 13 ff. Beskrivelsen korrigeret og tolkningen diskuteret af Ramsing (1909-10) s. 517 ff. og (1940) s. 58.
13. Enkelte genstande tilhører en senere del af 1600-tallet. Men da alt, også fra de allerøverste lag, er blandet af gravemaskinen, kan det næppe forandre dateringen af det store fyldlag, hvorfra den langt overvejende del af fundene stammer. For tidsbestemmelsen takker jeg Jørgen Ahlefeldt-Laurvig.
14. Ramsing (1909-10) s. 510 ff, s. 535 f. og fig. 4-5. Samme (1940) s. 54 f.
15. Oluf Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse V (1889) s. 47 ff.
16. Børsens Pumpevandskompagnis Protokol 1672-1715, s. 24. Københavns Stadsarkiv. Københavns Byting. Skødebog II fol. 52, 11/6 1683, V fol. 392, 19/11 1703, IX fol. 169, 23/3 1711, X fol. 528, 30/9 1715. Københavns Brandforsikring. Police 1272. V. Kv. Matr. nr. 171. 5/11 1734, 10/6 1795. Alt på Landsarkivet for Sjælland. H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme 1377-1728. IV (1945) s. 130. Cand. mag. Robert Egevang har venligst bistået ved undersøgelsen af bebyggelsen.

ANMELDELSER

Gertrud Galster: Brolæggerstræde i Øltiden. Guide-Rings Forlag. 1970. 47 s. Pris kr. 4,-.

Slentreture i byens gamle kvarterer under en kyndig turistførers ledelse er blevet meget populære, og man kan sige, at byens dygtige guider – foruden deres virke for turistindustrien – udøver en påskønnelsesværdig pædagogisk indsats. Turenes popularitet skaber et behov for supplerende læsning i lettilgængelig form, og den foreliggende bog sigter herimod. Men man kan diskutere, om forfatterinden har fundet den rigtige form. Det talte ord har sine love, det skrevne sine. Bogen om Brolæggerstræde er et nedskrevet guideforedrag. Men de mange digressioner og små afsides bemærkninger, der føles naturlige i foredraget, klæder ikke rigtig den skriftlige fremstilling. Bogen virker lidt kaotisk.

Der er nogle småfejl, hvoraf de fleste sikkert kunne have været undgået ved en grundigere korrekturlæsning. Værre er det dog, at en del personkarakteristikker er blevet forvrængede, fordi forfatterinden har interesseret sig mere for personernes særheder eller mindre heldige sider end for deres virkelige indsats.

Sigurd Jensen.

Jørgen Ahlefeldt-Laurvig og Kai Uldall: Fajancer fra Fabriken i St. Kongensgade, Gyldendal 1970. 337 Sider. Pris: Kr. 178,-.

Alle har de set hen til denne Bog, Museumfolk, Samlere og Antikvitets-handlere, for det er 34 Aar siden, at Store Kongensgade Fajancen fik sin første Monografi, og denne, Dr. Øigaards Bog som udkom paa samme Forlag, har længe været umulig at opdrive antikvarisk. Savnet er i nogen Grad blevet afhjulpet gennem Uldalls Afsnit om denne Skandinaviens første Fajancefabrik i hans Bog om de danske Fajancer, som udkom i 1961 (ny Udgave 1967), men hvad man navnlig har haft Brug for, et righoldigt Billedmateriale, foreligger først nu med den nye prægtige Publikation med godt 300 gengivne Stykker foruden jordfundne Skaar imod Øigaards 135. Det skal dog her erindres, at sidstnævnte beskedne Tal delvis skyldtes Forfatterens forlængst omstødt Teori om at samtlige Stykker der gik ud af Fabrikken var signerede. Takket være de seneste Aars Udgravninger af Fabrikstomten er Materialet

ANMELDELSER

vokset betydeligt og dermed er der skabt større Sikkerhed ved Bedømmelsen af usignerede Ting.

Man kunde have undt Uldall Kræfter til at skrive saavel den historiske Indledning som Kataloget, det havde gjort Bogen mere homogen ikke mindst hvad Sproget angaar, men med sine firs Aar har han afstaaet fra at springe rundt i Udgravningerne og derfor generøst overladt Bearbejdelsen af Materialet til en yngre Kollega med indbygget Pilekvist, et skarpt Blik og en Ildhu som ikke giver hans Læremesters noget efter.

Uldall, der i flere tidligere Arbejder har bragt stadig nye Oplysninger frem om Fabrikken, synes med denne seneste, arkivalske Kulegravning at være kommet saa langt til Bunds, at det næppe kan tænkes, at meget mere og væsentligt kan dukke op ad den Vej. I den foreliggende Bog har han taget sig af det fabrikshistoriske Afsnit, i hvis tre Kapitler det er lykkedes, til Trods for at noget egentligt Fabriksarkiv ikke er bevaret, at give et højst levende Billede af Virksomheden, dens Indretning, Ledere, Personale og Produktion fra Grundlæggelsen i 1722 indtil Lukningen engang i 1770erne. En Gennemlæsning af Noter og Henvisninger giver en Forestilling om det store Forarbejde, der har været nødvendigt for at kunne skabe et saa detailleret Indtryk, omend kun erfarne Arkivrotter helt formaar at vurdere denne Præstation. Det er navnlig i Retsarkiverne Uldall har hentet nyt Stof. Tvistigheder om interne Forhold og Sagsanlæg fra og imod Konkurrenter har foraarsaget Afhøringer og Erklæringer og disse Aktstykker, der har været kendt, men som kun er kort refereret af tidligere Forfattere som Nyrop og Frohne, lægger Uldall frem i alle Detailler, hvorved vi kommer nært ind paa Livet af de stridende Parter og faar værdifulde Oplysninger af teknisk, handelspolitisk og produktionshistorisk Art. Listen med Biografier af Fabrikens Medarbejdere er forøget med 20 Navne fra 41 i Uldalls Bog fra 1961 til 61. Om selve Fajancen giver han et Koncentrat af sin Viden i to korte Afsnit og henviser iøvrigt til Bogens 2den Del, Kataloget, hvis Forfatter, Jørgen Ahlefeldt-Laurvig i flere Tilfælde giver de samme Oplysninger. Her synes Samarbejdet at have svigtet lidt.

Ahlefeldt har grebet Sagen praktisk an og opdelt Materialet efter Arter: Bakkebordsblade, Bispeboller, Fade og Tallerkener, Kander og Krus, Skrive-tøjer etc. der igen behandles kronologisk. Her faar man god Besked og Billederne er gennemgaaende fine. Det havde været interessant at faa at vide, hvor mange bevarede Bakkebordsblade man kender samt hvilke af disse der er dekoreret paa ubrændt Glasur og hvilke paa brændt. I det hele taget kunde man have ønsket en mere omhyggelig Bearbejdelse af Billedteksterne, alt for ofte savnes her væsentlige Oplysninger som f.Eks. om Motiver, Vaaben, Forbilleder etc. En grundig Korrekturlæsning havde ogsaa sparet Læseren

ANMELDELSER



Tallerken med Indskrift: »hvad vil i give mig om ieg kan sige ier nyt«. Fra Serie der danner en fortløbende Tekst Bordet rundt. Lignende Serier kendes fra hollandske og engelske Fajancer. Signeret Pfau. Dansk Privateje

for mange forkerte Henvisninger til Illustrationerne og man havde maaske i tide opdaget, at Farvetavlerne helt mangler Numre. Alligevel kan disse Skønhedspletter ikke ødelægge Glæden over en smuk, veldisponeret, solid og grundig Bog som man gerne lykønsker saavel Forfatterne som Forlaget med. Havde de blot kaldt den STORE KONGENSGADE FAJANCEN, det er dog dette Navn, der tæller.

Bredo L. Grandjean.

SELSKABET FOR KØBENHAVNS HISTORIE

I 1970

Selskabet har i året 1970 afholdt følgende møder:

Den 13. februar talte dr. phil. *Alf Henriques* om »Danmarks første teaterakademi 1804-09«. 13. april afholdtes generalforsamling og bagefter talte landsarkivar, dr. phil. *Harald Jørgensen* om »Omsorgen for børn og unge i København gennem 250 år«. 27. september besøgte selskabet Det kongelige Teater, hvor museumsinspektør, mag. art. *Klaus Neiiendam* fortalte om teatrets historie. 19. november talte museumsinspektør, cand. mag. *Poul Strømstad* om »Åbenrå 26. Et borgerhus og dets beboere gennem to århundreder«.

Selskabets medlemmer har gratis fået tilsendt Historiske Meddelelser om København, årbog 1970.

Selskabets formand var direktør *Jens Vibæk*. Da denne har ønsket at fratræde, er borgmester *Børge Schmidt* valgt til formand.

Kontingentet er fastsat til kr. 20,- pr. år. Ægtefæller kan deltage i møder og arrangementer uden særlig betaling.

Medlemmerne opfordres til at virke for tilgang af nye medlemmer. Indmeldelse kan ske hos selskabets sekretær, fuldmægtig *Hans Kofoed*, Københavns stadsarkiv, Københavns rådhus, 1599 København V (tlf. (01) 15 38 00, lok. 286).

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

Registret er person-, sted- og sagregister. Personer, som omtales i Bymuseets fortegnelser over gavegivere, er ikke medtaget, ligesom navne på citerede forfattere kun undtagelsesvis er taget med. Enkelte personer, der kun kendes ved deres fornavn, er ikke medtaget. Stednavne er kun med, hvor der foreligger fyldigere oplysninger om stedet, eller dette spiller en særlig rolle. Navnens stavemåde er i enkelte tilfælde normaliseret. Registret omfatter ikke anmeldelserne. – Årstallet er angivet ved kursiv. De derefter følgende tal er sidetallene. Forfatternavne er kursiverede.

- Abel Cathrines Stiftelse 1970 188-89
 Abrahams, A. P. C., direktør for
 Københavns begravelsesvæsen
 1970 tillæg 70
 Abrahamson, W. H. F., oberst,
 rådmand 1970 tillæg 12, 30-31,
 64, 70 1971 57
 Adler, David B., grosserer 1969 129
 Adler, J. G., kabinetssekretær 1969
 69-70
 Adler, Lovise Frederikke, g. Harpøth
 1970 167
 Affaldskule 1969 228
 Agerskov, Christian Petersen, justits-
 råd 1969 53
Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen, greve,
 arkæolog 1968 186-94 1969 221-32
 1970 191-203 1971 25, 130-46, 191
 Akershus 1968 7
 Albrechtsen, Gert 1968 33, 60, 66
 Alkymi 1970 34
 Algreen-Ussing, Tage, politiker, ju-
 rist 1969 90-91, 126
 Allen, C. F., historiker 1969 11, 24
 Aller, Carl, bladudgiver 1970
 tillæg 70
 Almindelig Hospital 1970 28
 Altona-lotteriet 1969 48
 Amager (kort) 1971 120
 Amalienborg (kort og tegninger)
 1971 114
 Amalienborg-kvarteret 1970 192
 1971 147-64
 Amalienborgs have, Sophie 1968 188
 Amt, Charles, stadsingeniør 1970
 tillæg 24, 32
 Amme 1969 32, 36
 Amsterdam 1968 96-99 1969 11, 20
 Ancher, Michael, maler, 1968 183
 Andersen, A. O., direktør, skibsreder
 1970 tillæg 70
 Andersen, H. N., etatsråd 1970
 tillæg 70
 Andersen, I. P., havearkitekt 1970
 tillæg 46, 68
 Andersen, Niels Frederik, kammer-

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- svend, underbogholder 1969 175
 Andersen, Tage, købmand 1968 33,
 52-53, 67, 69
 Andersen, Vilhelm, professor, dr.
 phil. 1968 150 1970 tillæg 70
 Andrup, Zelia N., f. Hindenburg
 1968 131-74
 Andræ, C. G., matematiker, politiker
 1969 105, 165-69, 172, 175-77,
 182-90, 193-96
 Andræ, Poul, forfatter, legatstifter
 1969 184-86
 Angell, Hans, præst i Trondheim
 1971 48
 Ankjer, Jens Christian, silke- og
 klædehandler 1969 175
 Ankjær, Stephan, officer 1969 175,
 177, 188, 190-91, 193-94
 Annæ Plads, Sankt 1971 147-64
 Arbejdshuse (tegninger) 1971 120
 Arbejdsvogne 1968 118-30
 Arenfeldt, Adam Christian, officer
 1969 175
 Arenfeldt, Otto Kragh, baron, kam-
 merjunker 1969 175
 Arentzen, Gunder August, kasserer,
 justitsråd 1969 175
 Asiatisk Kompagni 1968 190
 Assurancekammerretten 1970 19-20
 Auktionsdirektørerne 1970 14, 16
- Back, Claus 1968 54
 Badeanstalter (tegninger) 1971 120
 Badskær, Steffen 1968 54
 Bagger, kogekone 1968 155
 Bahnsen, Kristian, chef f. det sles-
 vigske toldkontor 1970 144-45
 Bahnson, S., kirkegårdsinspektør
 1970 tillæg 30, 64, 69-70
- Bakkelsekone 1969 35
 Bal 1968 163-74
 Balfour, David, skibsbygmester 1968
 33, 37, 60-61, 65, 78
 Balkort 1968 167
 Balle, Nicolai Edinger, biskop 1970
 63, 100-01
 Balle, Peder Mollerup, stadskonduk-
 tør 1971 102, 117, 148, 153
 Balsløw, Marie, g. 1° Christophersen,
 2° Løchte, 3° Falck 1971 166, 168
 Balsløws Legat 1971 168, 174
 Banegårdsflytningen 1859-1863 1971
 50-87
 Bang, Arne, billedhugger 1970
 tillæg 43, 50
 Bang, Herman, forfatter 1970
 tillæg 70
 Bang, Jørgen, borgmester i Assens
 1969 27
 Bang, P. G., embedsmand, politiker
 1969 167, 171-72, 190, 193
 Bankkommissarierne 1969 47, 50
 Bardenfleth, C. E., embedsmand,
 politiker 1969 88, 93-94, 96
 Barhow, Hans, cand. theol. 1970
 32-34
 Barselsstue 1969 33
 Barthelsen, Casparus, skibskaptajn
 1970 149
 Bartholdy, Johan, komponist, pro-
 fessor 1970 tillæg 70
 Bartholin, Th., forstkandidat 1971
 178
 Bartholomæus, Frederik Anton,
 skibskaptajn 1970 64
 Basløff, Lars Madsen, brændevins-
 brænder 1970 164
 Bauditz, Sophus, forfatter, skole-
 direktør 1970 tillæg 70

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Beboelseskomplekser (tegninger)
1971 120
- Bech, Henriette 1970 116
- Beck, Charles, officer 1970 60
- Beck, Jockum 1968 31
- Beck, Sivert, rentemester 1968 31,
36, 42, 45, 57, 65
- Becker, Tyge, historiker, forfatter
1969 123
- Bedesalen i Stormgade 1970 56
- Befolkningsstal, Københavns 1971 64
- Befæstning, Københavns 1968 9,
11-12, 79
- Behagen, Elisabeth Gertrud 1969 53
- Behagen, Gysbert, bankkommissær,
etatsråd 1969 47 1970 42, 117
- Behagens gård, Strandgade 26 1970
42-44
- Benedictsson, Victoria, forfatterinde
1970 tillæg 70
- Bentsen, Bent, brygger 1969 212,
214, 223
- Benzon, Otto, apoteker, forfatter
1968 181-83
- Beredent politi 1971 88-100
- Berg, A., direktør for Københavns
begravelsesvæsen 1970 tillæg 30, 70
- Berg, Sigurd, politiker, redaktør 1970
tillæg 70
- Bergen 1969 14
- Berger, Henning, forfatter 1970
tillæg 70
- Bergstrøm, Hjalmar, forfatter, 1970
tillæg 70
- Bergsøe, Bent, vicekontorchef, cand.
jur. 1970 23-36
- Bergsøe, Vilhelm, forfatter 1970
tillæg 70
- Berling, Carl, bogtrykker, avisudgiver
1969 113-14, 116
- Bernadotte af Wisborg, Michael,
stud. arch. 1971 152-53
- Berner, Balzer, blytækker 1968 33,
53, 67, 69, 82
- Bernstorff, Andreas Peter, statsmand,
greve 1970 165
- Bernstorff, Henriette Frederikke, f.
Stolberg, grevinde 1970 58
- Berregaard, Else, g. 1^o Brandt, 2^o
Søhlenthal 1970 61, 162
- Berregaard, Sophie, g. Hyllested
1970 152
- Bertelsen, Henrik, skolemand, filolog
1970 tillæg 70
- Bevan, engelsk officer 1970 122-23
van Beverhoudt 1970 106
- Beyer, Peter Grove, grosserer, cand.
jur. 1970 154
- Beyer, Petrus, læge 1970 tillæg 70
- Bibliotek, Det kgl. 1968 187
- Bierregaard, Maren Nielsdatter, g.
Wilse 1970 165
- Bierring, Viggo, magister 1970
tillæg 38
- Bille, Anders, rigsråd 1968 36, 43,
61, 64
- Bille, C. St. A., redaktør, politiker
1969 99, 128-31, 137-39, 141,
152-53
- Bille, Christian, diplomat 1969 106
- Bille, Knud, rigsråd 1969 18
- Bille, Steen 1971 8
- Binder, Hans 1968 82-83
- Bindslev, Alfred D., borgmester
1970 69
- Bing, M. H., bog- og papirhandler,
fabrikant 1970 57
- Bircherod, Jacob, professor 1971 27
- Bistrup Gods (kort og tegninger)
1971 121

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- Bjerregården, se Bjerregården
 Bjerregaard, Anna Marie, g. m.
 Niels Holm 1970 164
 Bjerregaard, Kirsten 1970 48-50
 Bjerregaard, Margrethe Marie
 1970 164
 Bjerregaard, Marie, g. 1° Keiser, 2°
 Lassen 1970 50-51
 Bjerregaard, Martha, g. Noe 1970
 50-62, 66-67, 75, 96, 102-03
 Bjerregaard, Niels 1970 48-49
 Bjerregården matr. 19 a, Valby 1970
 tillæg 8-9, 12-14
 Bjerring, Vilhelm, sprogmand,
 politiker 1971 77-78, 84
 Bjørnson, Bjørnstjerne, forfatter
 1968 182-83
 Blach, Oluf, handelsmand, etatsråd
 1970 31
 Blanckfort, Boldewin 1968 76
 Blaumüller, Edvard, forfatter, præst
 1970 tillæg 70
 Blegdamsskolen 1971 125-27
 Blixen Finecke, Carl Frederik, baron,
 politiker 1969 118
 Block, William, professor 1970
 tillæg 70
 Blom, I. P., arkitekt 1971 111
 Bluhme, C. A., politiker 1969
 189-91, 193-94
 Blum (Blume) 1971 33, 35
 Blytækker, Balzer Berner 1968 33,
 53, 67, 69, 82
 Blåtårn 1969 50
 Blåtårnfabrikken 1971 142
 Bockenhofer, Johan Philip, universi-
 tetsbogtrykker 1969 211-12
 v. d. Boem, Carel Thijsen 1968 35,
 49-50, 66
 Boghvede 1971 184
 Bogsamling 1969 34
 Boisen, Anna, f. Nannestad 1970 79
 Boisen, P. O., biskop 1970 78
 Bollerup-Sørensen, Arthur, telegra-
 fist, opdagelsesrejsende 1970
 tillæg 70
 Bombardementet 1807 1970 119-29
 Bondevennerne 1969 137-38
 Borch, Ole, filolog, læge, kemiker,
 botaniker 1971 27
 Borchs kollegium 1970 31, 33
 Borgbjerg, F. J., politiker 1970
 tillæg 71
 Borgerlige Selskab, Det 1970 143
 Borgerdyd, Selskabet for 1970 77-78
 Borgerdydskolen 1969 52
 Borgerrepræsentationen 1969 125-29,
 136, 143-45, 148-49
 Borgerskab 1970 14
 Borgervæbningen 1969 87-88, 95
 1970 138-40
 Bornemann, Henrik, biskop 1969 22
 Borre, Peter, grosserer 1970 85
 Borri, Francesco Giuseppe, alkymist,
 læge 1971 43
 Borup, L. C., borgmester 1970
 tillæg 71
 Borups Selskab 1970 143
 Boyesen, Maria Rebecca, f. Meinert
 1970 72-73
 Boyesen, Tode, skibskaptajn 1970 73
 Brahe, Sophie 1969 12
 Branddepot 1971 106-07, 110
 Branden 1795 1970 45
 Brandes, Georg, kritiker 1968 182
 Brandstrup, Ludvig, billedhugger
 1970 tillæg 71
 Brandt, Carl, konferensråd 1970 162
 Brandt, Else, f. Berregaard 1970
 61, 162

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- Brandt, Enevold, hofmand, greve
1970 61, 162
- Brandt, Henrik Georg, porcelæns-
handler, typograf 1971 168
- Brandt, I. H., grosserer 1970 91
- Brandt, Johannes Joachim, klokker,
skolemester 1970 91
- Brandt, Marie Caroline Emilie, se
Løchte
- Brandvæsen (tegninger) 1971 120
- Bredsted 1968 7, 18, 26
- Bregno, J. J., billedhugger 1970
tillæg 71
- Bremer, Anna 1969 19, 27
- Bremer, Heinrich, Lübeck 1969
18-20
- Briant, Jonathan 1970 52-53
- Brill, tjenestekarl 1969 32, 41, 43-44
- Brisson, Carl, sanger 1970 tillæg 71
- Brix, C. C., skolemand, politiker
1970 tillæg 71
- Broberg, C. A., grosserer 1969 188,
190-91, 193-94
- Brock, Else, g. Fenger 1970 86-87,
108, 137, 142, 150
- Brock, Maren, g. m. Niels Hansen
Gram 1970 136
- Brock, Niels, købmand, legatstifter
1970 86-87, 136, 142
- Broer (tegninger) 1971 120
- Brogren, Børge, arbejdsmand
1971 190
- Brolægningsvæsen (kort) 1971 114
- Brouverey af Fliland, skib 1969 25
- Bruhn, Christian Frederik, toldforval-
ter, kammerråd 1971 166, 168, 174
- Bruhn, Marie Caroline Emilie, se
Løchte
- Bruhn, Rudolf, lærer, forfatter 1970
tillæg 71
- Brunoro, Caspar, glasbrænder 1971
8-9, 13, 23
- Bruun, Carl, journalist, historiker
1970 tillæg 71
- Bryggernes lavshus 1969 209
- Bryggervangen 1970 166
- Bræddehytten, café 1968 179-80
- Brændsel 1969 45-46
- Brændselspriser 1971 14
- Bræstrup, Cosmos, politidirektør,
overpræsident 1969 59, 70-153
- Bræstrups Stiftelse 1969 152
- Brøer, Frederik Ludvig, kancelliråd
1970 12, 17
- Brønd 1968 186
- Bueck, Hieronimus, præst 1969 19, 22
- Bugge (Boge), Søren, rigens profos
1968 50, 66
- Buhl, Vilhelm, statsminister 1970
tillæg 71
- Buhrmester, Ditmer, bogholder i
Ostindisk Kompagni 1969 22
- Bull, Jacob Ernst Gunnerus, skole-
inspektør 1970 95-96
- Burdick, Jane, g. Gram 1970 169
- van Busch, Cort, proviantskriver
1968 31, 33, 47, 60, 63, 75
- Byens Rende 1968 187
- Byfogden 1970 16
- Byg 1969 12, 26
- Bygninger (tegninger) 1971 120
- Bygningsafgift 1971 105-06
- Bülow, Johan, overpræsident 1970
tillæg 71
- Bymuseum, Københavns 1968 175-94
1969 221-32 1970 171-210 1971
123-35
- Byporte 1971 64
- Byskriver 1969 41
- Bysser, Poul, ingeniør 1968 27

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- Bytinget 1970 14-15, 20
 Bärens, J. H., retskyndig 1970 28
 Bøcker van Delden, se v. Delden
 Bødekasse i laug 1970 17
 Bøgelund-Jensen A/S, Rådhuspladsen 2 1968 190
 Bøgh, Erik, forfatter 1969 113
 Bønnelycke, Emil, forfatter 1970 tillæg 71
- Cabiro, se Hansen, P.
 Caroc, Carl, officer 1971 68-69, 75
 Carstens, Jørgen 1971 48
 Carstensen, Carstens, bogholder 1970 93, 103-04, 115, 117-18
 Carstensen, Mariane Charlotte, g. Kopperholdt 1970 118, 148
 Carstensen, Peter 1970 93
 Carøe, Kristian, læge, personalhistoriker 1971 114
 Casino 1969 188
 Casse, A. L., retskyndig, politiker 1969 136, 139, 143, 145, 147-49, 154, 173, 177
 Castell-Remlingen, Christiane Charlotte Friedrike, g. Stolberg 1970 58
 Catherinot, Nicolas, jurist, historisk samler 1971 49
 Charisius, Jonas, statsmand 1968 12-14
 Chievitz, J. H., læge, anatom 1970 tillæg 71
 Chievitz, Ole, professor, overkirurg 1970 tillæg 71
 Christensen, O. P., direktør 1970 tillæg 71
 Christensen, W., overassistent 1970 tillæg 59
- Christensen, Villads, rådstuearkivar, dr. phil. 1969 72, 76 1971 112-14, 116
 Christian IV 1968 7 1969 12
 Christian VI 1970 51
 Christian VIII 1969 68, 74, 77, 80 1970 155-56
 Christian, udvalgt prins 1969 14
 Christiansborg Slots brand 1794 1970 45
 Christiansen, Christian, professor i fysik 1970 tillæg 71
 Christiansen, Christian Sophus, borgmester 1970 tillæg 71
 Christiansen, Poul S., maler 1970 tillæg 71
 Christianshavn 1968 7-117
 Christianshavn (kort) 1971 119
 Christophersen, Anders, porcelæns-handler 1971 166, 170
 Christophersen, Marie, se Balsløw
 Classens ovnfabrik 1971 131
 Claudi, jomfru 1970 50-51
 Clausen, justitssekretær 1969 53
 Clausen, Jacob Andreas Ludvig Hugo, kgl. berider 1971 93
 Clausen, Julius, bibliotekar, forfatter 1970 32-33
 Clausen, Matthias 1968 63
 Clemmensen, Andreas, arkitekt 1968 181
 Colding, L. A., stadsingeniør, fysiker 1971 56, 58, 63, 71
 Collett, John, renteskriver 1970 134
 Collstrop, R., tømmerhandler, major 1971 57
 Colnet, Birgitte Cathrine, f. Dupont 1971 12
 Colnet, Cecilie Elisabeth, g. m. Andreas Munch 1971 23-24

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Colnet, Robert, glasbrænder, officer
1971 9-24
- Colnet, Sophie Amalie, g. Grolau
1971 24
- Condewin, Claus 1968 31, 33, 52,
57, 63, 66, 69, 94
- Coster, Peter, bogholder 1970 104
- Couleur de loup 1969 32
- Courtin, Antoine, konditor 1970 156
- Cratz & Co., handelshus i Lübeck
1969 13
- Crone, V., politidirektør 1969 151
1971 88-92
- Cykler 1968 128
- da Costa, Duarte Nunes 1969 20
- Dahl, A. J. F., f. Musæus, musik-
lærerinde 1968 151-52
- Dahl, Flemming, arkivar, forfatter
1969 72-73
- Dahlerup, Verner, professor 1970
tillæg 71
- Dahlerup, Vilhelm, arkitekt 1970
tillæg 71
- Damhussøen 1968 180
- Damhussøen (kort) 1971 114
- Damm, lærer 1970 81
- Dampmøllen 1970 107
- Dannemand, Frederikke, f. Rafsted,
grevinde 1969 157
- Danner, Louise, f. Rasmussen, grev-
inde 1969 77, 113-14, 116
- Danseundervisning 1968 154-55
- Danske Kompagni 1968 42
- David, C. N., politiker, national-
økonom 1971 52, 66, 78
- Dauidsen, Jacob, redaktør 1969
121, 141
- de Bar-le-Duc, Jean Errard,
se Errard
- de Geer, Louis, svensk industrimand
1969 19-20
- v. Delden, Anton Bøcker 1971 26
- v. Delden, Johan Bøcker, købmand,
fabrikant 1971 26
- v. Delden, Jørgen Bøcker 1971 26
- Delft Porcelæn 1971 137
- Den forgyldte Sonne, skib 1969 25
- Den forgyldte Tønde 1971 134
- Den hvide Flip, forretning 1970 178
- Den sorte Ravn, beværtning
1970 207
- de Serviere, Nicolas Grollier 1971 49
- Desmercières, Elisabeth Sophie
1969 36
- Desmercières, Jean Henri, embeds-
mand, greve 1969 36
- Diatoméer 1971 181
- Die Liebe, skib 1970 125
- Dopp, Willem, kammertjener 1968
50, 57, 68
- Dormeuse 1969 45
- Dou, Jan Pieterszoon, landmåler
1968 16-17
- Drabssager 1970 19
- Drachmann, A. B., filolog 1968 150
- Drachmann, Holger, forfatter
1968 182-83
- Drechsel, Ernst, borgmester 1970
tillæg 71
- Drejer, Jacob 1968 36
- Dreyer, Frederik, officer, direktør
1971 62-64, 77, 79-80
- Drikkepenge 1969 41
- Dronningens fordringer 1970 16
- Dronningens Tværgade 40 1968 156
- Dupont, Birgitte Cathrine,
g. m. Colnet 1971 12
- Dupont, Marturin, kgl. vognmester,
tolder 1971 12, 23

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Durel, Magnus, 1969 15
 Dusører 1969 30, 35, 39-41, 56, 60, 61, 98-100
 Duurloo, Ellen, forfatterinde 1970
 tillæg 71
 Dverig, Christen Andersen 1971 27
 Dverig, Sigvard Friis, borgmester
 1971 26-49
 Dybdal, Anders, stiftamtmand 1970
 tillæg 71
 Dybdal, Theodor, borgmester, politi-
 direktør 1970 tillæg 69, 71
 Dyrehavsbanen 1971 50-87
 Dyrplageri 1969 97
- Efterslægtsselskabets Skole 1970 101
Egevang, Robert, cand. mag. 1969
 199-220 1971 136, 191
 v. Ehrenschild, Conrad Biermann,
 statsmand 1969 21
 Eichel, Jacob, læge 1971 47
 Eichstedt, Gertrud Maria, g. m. Lo-
 renz Prætorius 1971 164
 Eigtved, Nicolai, arkitekt 1971
 147-50, 154-56, 159-61
 Ejberg, kontortjener 1968 137
 Eleverede kort, Geddes 1971 104
 Ellermann, Vilhelm, professor,
 dr. med. 1970 tillæg 71
 Elling, Christian, professor, dr. phil.
 1971 154
 Elphenbeenske Societet 1970 23-36
 Elværker (tegninger) 1971 120
 Emdrup sø (kort) 1971 114
 Engerslev, Niels Rasmussen, murer-
 mester 1971 148-60
 Engqvist, Hans Henrik, arkitekt
 1968 38, 72, 103
 Engelsk politi 1969 104, 111
- Engelske krigergrave 1970 tillæg 71
 Enighedsselskabet 1970 143
Erichsen, John, exam. art. 1968
 181-85 1970 204-10 1971 147-64
 Eriksen, Edvard, billedhugger 1970
 tillæg 71
 Erlandsen, Knud 1968 65
 Errard de Bar-le-Duc, Jean, militær-
 ingeniør og byplanteoretiker
 1968 19
 Erstatningsfondskommissionen
 1971 122
 Esmarch, frøken 1970 33
 Esmarch, H., kabinetssekretær
 1970 32
 Ewald, Johannes, digter 1970 46
 Ewald, Enevold, præst 1970 46
 Ewald, Mette Magdalene,
 g. Prætorius 1970 46
 Evensen, Brynild, tjener 1970 79-80
- Fabricius, Otto, præst 1970 63
 Fabricius-Hansen, A., politidirektør
 1970 tillæg 71
 Fabrikanter 1970
 Fachinetti, Petrus 1971 24
 Fajance 1968 188-90 1969 222-31
 1970 193-94 1971 130-46
 Falck, Carl Jacob Just, fuldmægtig,
 løjtnant 1971 166, 169
 Falck, Marie, se Balsløw
 Falck, Sophus, direktør 1970
 tillæg 71
 Falcks Legat 1971 166, 168, 174
 Falkenthal, Joh. Henr., jurist
 1970 136
 Falk-Sørensen, Mogens, fotograf
 1971 104
Falmer-Nielsen, A., inspektør ved

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- Vestre kirkegård 1970 tillæg
3, 62-68
- Falsen, Envoid, digter, jurist, statsmand 1970 133
- Falsterbo 1969 12
- Fastelavnssboller 1969 34
- Fattigforstandere 1970 15-16
- Fenger, C. E., læge, politiker
1969 177, 18, 190-94
- Fenger, Christian, læge, konferensråd
1970 112
- Fenger, Christine Lorentze, f. Meinert
1970 40, 79, 107-09, 111, 140, 150, 159
- Fenger, Else, f. Brock 1970 86-87,
108, 137, 142, 150
- Fenger, Johannes, sæbefabrikant
1970 40, 108, 111-12, 140, 142, 150
- Fenger, Ludvig, stadsarkitekt 1970
tillæg 71
- Fenger, Magdalene Margrethe,
g. With 1970 112, 150-51
- Fenger, Martha Helene, f. Meinert
1970 40, 72, 87, 109, 159
- Fenger, Peter, grosserer 1970 85-86
- Fenger, Rasmus, præst 1970 40,
86-87, 101, 142, 158
- Fenger, Rasmus Theodor, præst
1970 38, 161-62
- Ferdinand, prins 1969 78
- Ferslev, Simon Lund, bankfunktionær
1969 39
- Fibiger, Jacob Scavenius, generalmajor, politiker 1969 189, 190, 193
- Filtergrunden 1969 226-27
- Finsen, Niels Ryberg, læge 1970
tillæg 33, 71
- Fischer, Magnus, skibskaptajn
1970 116, 150
- Fischer, Maria Cathrine, f. Thomsen
1970 150
- Fisk 1969 14, 16, 26
- Fisker, Thora, stud. mag. 1969
215, 217
- Flasker 1969 228
- Fliser 1971 140-46
- Flådestation 1968 11-12, 16, 20, 27
- Fonnesbech, C. A., godsejer, politiker
1969 190, 193
- Foreningen til Hovedstadens For-
skønnelse 1971 124
- Foreningsfrihed 1969 71
- Forgyldte Sonne, skib 1969 25
- Forgyldte Tønde 1971 134
- Forholdstalsvalg 1969 165-98
- Forprang 1970 18
- Forseglingspenge 1970 17
- Forstadsbebyggelse 1968 9-10
- Forstæder (kort) 1971 119
- Fortun, skib 1969 22
- Forurening 1969 97
- Foss, Alexander, ingeniør, politiker
1970 tillæg 71
- Foss, Peder, rektor 1971 28
- Franske soldatergrave 1970 tillæg 45
- Fredensborg Slot (kort og tegninger)
1971 114
- Frederik III 1971 13-14
- Frederik VI 1970 121, 124, 132, 135,
154, 156-58, 162
- Frederik VII 1969 87
- Frederiks Hospital 1971 159
- Frederiksberg Kirke 1970 15
- Frederiksberg Slot (kort og tegnin-
ger) 1971 114
- Frederiksberg Slot 1969 113
- Frederiksberg Slot (kort og tegnin-
ger) 1971 114
- Frederiksdal 1969 34

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Frederiksholm 1971 188
 Frederiksstadén 1971 147-64
 Frelsers Kirke, Vor 1970 15
 Freya, skib 1970 149
 Fribert, L. J., redaktør 1969 64
 Frieberg, Jacob, glarmester 1971 13
 Friederich III af Gottorp 1968 94
 Friederichsstadt 1968 94-96
 Friedrich, Adolph, spejlmager
 1971 13
 Friis, Frederik, til Hesselager
 1968 35-36
 Friis, Johan, kansler 1969 10-11
 Friis, Sivert, renteskriver 1971 27
 Frijs, C. E. Krag-Juel-Vind, greve
 1969 190, 193
 Frohne, J. W., murermester, keramisk
 samler 1970 tillæg 71
 Fuskere 1970 19
 Fussing, Andreas, øltapper 1971
 165-66
 Fælledmøder 1971 89
 Fængsel 1969 208-09
 Fængsler (tegninger) 1971 120
 Færdelsbøller 1968 118-30
 Færdelsregler 1968 118-30
 Færgefart 1968 24
 Færgenholmen 1968 54-55
 Færingegrave 1970 tillæg 56
 Fæstningsterræn 1971 64, 74
 Fæstningsterrænet (kort) 1971 120

 Gabrielsen, Holger, skuespiller
 1970 tillæg 72
 Gad, Marius, nationaløkonom,
 politiker 1971 62
 Gader (kort) 1971 114, 121
 Galt, Peder, admiral 1968 35, 46, 68
 Gammel Mønt 41 1971 165-76

 Gammel Strand 56 1969 36, 42
 Gamrath, Helge, amanuensis, cand.
 mag. 1968 7-117
 Gardiner 1969 32, 37
 Gasværker (tegninger) 1971 120
 Gauguin, Jean René, billedhugger
 1970 tillæg 72
 Gedde, Christian, ingeniørkaptajn
 1971 103-04
 Geddes eleverede kort 1971 104
 Geer, se de Geer
 v. Gendern, Johanne, g. 1° Buhr-
 mester, 2° Würger 1969 22
 Gersdorff, Joachim, rigshofmester
 1971 13
 Giedde, Ove, rigsadmiral 1971 13
 Gierløf, Christian, fabrikant 1971
 130, 134, 143, 145
 Gierløf, Poul 1971 134-35
 Glacisholmen 1971 53, 55, 66, 73-75,
 77-78, 80
 Glas 1969 222, 226, 228, 1971 7-25
 Glaslysekrone 1969 37
 Glasværker i det 17. århundrede
 1971 7-25
 Gleerup, Asmund, politiker 1969 70
 Glückstadt 1968 7 1969 20
 Gnav-spil 1969 45
 Goll, August, rigsadvokat 1970
 tillæg 72
 Goos, Carl, retslærd, politiker
 1970 tillæg 72
 Gram, Anna Maria, g. Münster
 1970 136-37
 Gram, Hans, guvernementssekretær
 på St. Croix 1970 169
 Gram, Hans Benjamin, læge
 1970 136-37
 Gram, Jane, f. Burdick 1970 169
 Gram, Niels Hansen, skibsfører,

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- senere overekvipagemester
1970 169
- Gram, P. P., muremester, rådmand
1970 tillæg 72
- Gregersen, Peder 1968 36
- Grenå 1969 12
- Grieg, Edvard, komponist 1968 182
- Griffenfeld, Peder Schumacher, rigskansler 1969 26
- Grolau, Em., oberstløjtnant 1971 24
- Grolau, Sophie Amalie, f. Colnet
1971 24
- Grove, G. L., personallhistoriker
1968 30, 33-34, 37
- Grubbe, Sivert, kancelliembedsmand
1968 31, 36, 43-44, 57, 61, 64,
67, 72-73, 77, 94
- Grundejerforeningen 1969 187
- Grundtvig, N. F. S., præst, digter
1969 184, 187, 192
- Grønlændergrave 1970 tillæg 57
- Grønnegårds Havn 1968 24, 81,
90-91
- Grønttorv 1968 188-89, 1969 225
- Gråbrødrekloster 1969 205, 208-09,
222
- Gråbrødretorv 13 1969 199-224
- Gymnastikundervisning 1968 149, 152
- Günther, Frederik, kancelliembedsmand 1968 45, 66
- Gældskommissionen 1970 20
- Göteborg 1968 94
- Haffner, Wolfgang, politiker
1969 189, 193
- Hage, Jens Friedenreich, grosserer
1970 85, 104-06
- Hagemann, G. A., ingeniør, industri-
mand 1970 tillæg 72
- Hagemann, P. H. C., arkitekt
1971 107
- Hall, C. C., jurist, politiker 1969
113, 126, 169
- Halmstad 1968 7
- Halsjern 1968 122
- Hamburg 1969 11-17, 20
- Hamburg, Jesper, bager 1970 92
- Hamerik, Asger, komponist 1970
tillæg 72
- Hamilton, Henning Ludvig Hugo,
svensk gesandt, greve 1969 151
- Hammerich, Holger, ingeniør,
politiker 1970 tillæg 72
- Hammerich, Kai, Fr., retspræsident
1970 tillæg 72
- v. Hammershaimb, Franciscus,
ingeniør 1971 105, 114
- Hammershøi, Vilhelm, maler 1970
tillæg 72
- Hamp 1969 21
- Handel 1969 10-28
- Handelskrisen 1799 1970 89-90
- Hannover, Emil, kunsthistoriker
1970 tillæg 72
- Hansen, A. N., grosserer, etatsråd
1969 189-90, 193 1971 78
- Hansen, Birgit Als 1971 190
- Hansen, C. F., arkitekt 1971 106-07,
111
- Hansen, C. F., krigsminister
1969 197
- Hansen, Emil Chr., gæringsfysiolog,
dr. phil. 1970 tillæg 72
- Hansen, Godfred, kontreadmiral
1970 tillæg 72
- Hansen, H. C., statsminister 1970
tillæg 72
- Hansen, Hans Christian, exam. jur.
1971 111

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- Hansen, H. M., professor 1970
tillæg 72
- Hansen, H. N., borgmester 1970
tillæg 69
- Hansen, J. A., politiker 1969
137-39, 141, 171
- Hansen, J. A., landstingsmand,
form. f. B. R. 1970 tillæg 72
- Hansen, Lauritz, entreprenør
1969 229
- Hansen, Oluf, borgmester i Horsens
1969 18
- Hansen, P., journalist, litteratur- og
teaterhistorisk forfatter 1970 23
- Hansen, Wilhelm, forsikringsdirektør,
kunstsamler 1970 tillæg 72
- Hansen, Aage, arbejdsformand
1968 188
- Hansestæderne 1969 10-28
- Hare, Thomas, engelsk sagfører,
forfatter 1969 186
- Harhoff, C. J. C., etatsråd 1969 191
- Harmonien 1970 143, 154
- Harpøth, Anna Christine, g. Tang
1970 79
- Harpøth, Christian 1970 79, 121,
145
- Harpøth, Lovise Frederikke, f. Adler
1970 167
- Hasle til Løvegård, J. Th., politiker
1969 190, 193
- Hasle, Søren, kancelliråd 1970 103
- Hasselriis, Louis, billedhugger 1970
tillæg 72
- Hauberg, P., numismatiker, arkæolog
1970 tillæg 72
- Hauberg, S. C., industridrivende
1970 tillæg 72
- Hauptman, Sven, maler 1968 186
Havn 1968 187
- Havnekommissionen 1970 14
- Havnen (kort og planer) 1971 120
- Haxthausen, Anton Wolf, diplomat,
hofmand 1971 46
- de la Haye, Abraham, ingeniør
1968 26, 49, 66
- Hedebøl, Peder, borgmester 1970
tillæg 39
- Hedtoft, Hans, statsminister 1970
tillæg 72
- Heegaard, Anker, fabrikant 1971 57
- Hedemann, Johan, officer, jernbane-
ingeniør 1971 62
- Heerfordt, Christopher, apoteker
1970 30
- Heerfordt, Johanne 1970 30
- Heering, William, grosserer 1970
tillæg 72
- Heerings gård, Overgaden n. Vandet
11 1970 163
- Hegerfeldt, Herman, possementmager
1968 52, 57, 67
- Heiberg, J. L., klassisk filolog
1968 150
- Heide, Axel, bankdirektør 1970
tillæg 72
- Heilesen, C. C., højesteretssagfører
1970 tillæg 72
- Heldum Kirke 1970 41
- Helk, Vello, arkivar, dr. phil. 1971
26-49
- Hellekande, Rasmus Jensen, købmand
1968 63
- Helligånds Kirke 1968 177-78 1969
211 1970 15
- Helms, Johannes, skolemand, for-
fatter 1970 tillæg 72
- Helsingørbanen 1971 50-87
- Helt, Vilhelm, embedsmand, digter
1971 33

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Helweg-Møller, Bent, arkitekt 1970
tillæg 72
- van Hemert, Joost 1969 53
- van Hemert, Peter 1969 53
- Hendriksen, F., xylograf 1968 182
- Henningsen, Erik, maler 1968 182
1970 tillæg 72
- Henningsen, Frants, maler 1970
tillæg 72
- Henriques, Abraham Moses, kgl.
agent, tapetfabrikant 1969 36, 42
- Henriques, Axel, forfatter 1971 94
- Henriques, Fini, kgl. kammermusikus
1970 tillæg 72
- Herforth, Christian, kreditforenings-
direktør 1970 tillæg 12 1971 91
- Herholdt, J. D., arkitekt, professor
1970 tillæg 12, 72 1971 83, 85
- Herkulespavillonen i Kongens Have
1971 140
- Hermansen, Johan 1968 66
- Herrnhuther 1970 51-52, 56, 62, 67,
79
- Hersleb, Hans Christopher, borg-
mester 1971 101, 104, 113
- Heste 1969 13 1971 88-100
- Hindenburg, A. L., højesterets-
advokat, dr. jur. 1968 136, 146,
148
- Hindenburg, Agnete 1968 135-36,
141-43, 146, 150, 169
- Hindenburg, Augusta 1968 166
- Hindenburg, Bertha 1968 166
- Hindenburg, Holger 1968 146
- Hindenburg, Julie 1968 146
- Hindenburg, Simonine (Nina) Pe-
trine, f. Holm 1968 146
- Hindenburg, Valborg 1968 166
- Hindenburg, Zelia N., se Andrup
- Hiort, Peder, sølvpop 1971 24
- Hirschholm Slot (kort og tegninger)
1971 114
- Hjerl Hansen, H. P., forretningsmand
1970 tillæg 72
- Hjorth, Siegfred Chr. Fr., kancelli-
råd, herredsfoged 1969 191
- Hjortø, Knud, forfatter 1970
tillæg 72
- Hof- og Stadsretten 1970 12
- Hoffmann, Anton, officer 1971 70
- Hoffmann, madam 1970 82-83, 88
- Hofretten 1970 11
- Holck, Frederik Christian, baron
1971 33-45
- Hollandsk indvandring 1968 28-29,
94
- Holm, Axel, kontorchef, cand. polit.
1969 165-98
- Holm, Christopher 1964 54
- Holm, Dorothea Kirstine, g. 1° Ho-
strup, 2° Schultz 1970 57
- Holm, Hans J., arkitekt 1970
tillæg 20, 31, 34-36, 62, 73, 76
- Holm, Niels, gæstgiver 1970 50, 54,
56
- Holm, Simonine (Nina) Petrine,
g. Hindenburg 1968 146
- Holmgård i Gentoft 1970 97
- Holtegård 1970 50-51
- Holste 1971 34
- Holstein, Ludvig, greve, politiker
1969 189-91, 193-95
- Holten-Bechtolsheim, Hans, lærer
1968 150
- Holstenske soldater 1969 102
- Horrebow, frøken 1970 33
- Horrebow, Christian, astronom,
professor 1970 32-33
- Horrebow, Otto, teologisk litterat
1970 168

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Horsens 1969 12
 Hospitaler (tegninger) 1971 120
 Hostrup, Dorothea Kirstine, f. Holm
 1970 57
 Hostrup, Jens Mikkelsen, brygger
 1970 50, 56-57
 Hostrup, Marie Catharine 1970 45
 Hovedbanegården 1970 181 1971
 50-87
 Huitfeldt, Arild, historiker 1969 10
 Humle 1969 12
 Hummelgaard, madam 1970 95
 Hundewat, Anna Sophia 1969 54
 Hundewat, Jørgen 1969 54
 Hundewat, Mathias, rådmand
 1969 54
 Husholdningsregnskab 1969 29-54
 1970 65-66
 Husted, Jens, bryggersvend, kusk
 1970 93, 102-03, 116
 Hvidt, E., dommer 1970 tillæg 73
 Hvidt, Kristian, folketingsbibliotekar
 og -arkivar, cand. mag. 1968
 118-30
 Hvidt, L. N., finansmand, minister
 1969 78
 Hvidøre 1969 34
 Hyllested, Peter Henrik, mægler
 1970 152, 154
 Hyllested, Sophie, f. Berregaard
 1970 152
 Hyrevogne 1968 118-30
 Høegh-Guldberg, Ove, statsmand,
 forfatter 1969 50
 Høffding, Harald, filosof 1970
 tillæg 73
 Høgsbro, Sofus, højskoleforstander,
 politiker 1970 tillæg 73
 Højbroplads 1971 107, 110
 Højesteret 1970 14
 Hörman 1971 34-35
 Hørsholm 1969 34
 Haabet, skib 1969 14
 Håndværksmestre med kgl. bestalling
 1970 14
 Håndværkssvende på valsen 1969 68
 Ibstrup 1968 17
 Indlemmede distrikter (kort)
 1971 120
 Indvandring, hollandsk 1968
 28-29, 94
 Informator 1969 35-36
 Isager, familien 1970 52-53
 Isager, Mads, til Glomstrup 1970 53
 Isager, Niels 1970 53
 Isenfarve 1970 191 1971 133
 Islandske Kompagni 1968 12
 Jacobsen, Abraham 1968 32
 Jacobsen, Carl, brygger 1970 179
 1971 107
 Jacobsen, Emma, husjomfru
 1971 172
 Jacobsen, Holger, arkitekt 1970
 tillæg 36, 67
 Jacobsen, J. C., brygger 1970
 tillæg 24
 Jacobsen, Niels 1968 54
 Jacobsen, urtekræmmerenke
 1970 100
 Jacobæus, Holger, læge 1971 27
 Jager, bankfunktionær 1969 39
 Jansen, Jan 1968 68
 Jegind, Johan, købmand 1971 163
 Jensen, F. & Søn, kaffehandel
 1968 154
 Jensen, Hans, handelsmand 1968
 63, 89
 Jensen, Hans, historiker 1969 72

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Jensen, Jacob, deleskriver 1968 63
 Jensen, Jan 1968 64
 Jensen, Jens, fagforeningsmand,
 borgmester, overpræsident 1970
 tillæg 73
 Jensen, Jens Urup, maler 1970
 tillæg 53
 Jensen, Johannes V., forfatter
 1970 47
 Jensen, Otto, forstander for Opfost-
 ringshuset 1970 tillæg 73
 Jensen, P. G. C., højesteretssagfører,
 politiker 1970 tillæg 73
 Jensen, Rasmus 1968 54
 Jensen, Rasmus, skipper 1971 14
Jensen, Sigurd, stadsarkivar, dr. phil.
 1969 7-9, 29-54 1970 23-24,
 27-28, 31, tillæg 3-61
 Jensenius, Herluf, tegner 1970
 tillæg 73
 Jensenius, Jens, overmedikus
 v. Frederiks Hosp. 1969 33
 Jern 1969 15-16, 22
 Jernbaner 1971 50-87
 Jernbaner (tegninger og planer)
 1971 120
 Jerndorff, August, maler 1970
 tillæg 73
 Jessen, Chr. borgmester, politiker
 1971 59, 62
 Jetzmark, J., etatsråd 1971 57
Jexlev, Thelma, arkivar, cand. mag.
 1971 7-25
 Johannsen, W., plantefysiolog, arve-
 lighedsforsker 1970 tillæg 73
 Johansen, degn i Burkal 1970 72, 99
 Johansen, Jens, fagforeningsmand,
 organisator 1970 tillæg 73
 Johansen, Mette Malene, f. Meinert
 1970 72-73
 Johansen, Viggo, maler 1968 182
 1970 tillæg 73
 Johansen, Semp 1968 26-27
 de Jonquières, Frederik, overpræsi-
 dent 1970 tillæg 73
 Jordemoder 1969 32-33
 Jordfund 1966-70 1968 186-91 1969
 225-32 1970 191-98 1971 130-39
 Juel, Axel, forfatter 1970 tillæg 73
 Juel, Jens, rentemester, statholder i
 Norge 1968 35, 44, 65
 Juel, Jens, statsmand 1971 10
 Juel, Niels, admiral 1971 10
 Juel, Peder, diplomat 1971 10
 Jul 1968 131-41
 Jurisdiktioner 1970 11-22
 Jydepotter 1969 222, 229
 Jäger, se Jager
 Jægerhuset 1970 141
 Jægersborg Dyrehave (kort)
 1971 114
 Jöhnke, Ferdinand, søofficer 1970
 tillæg 73
 Jørgen, prins af Danmark-Norge,
 engelsk prinsregent 1971 28
 Jørgens Sø, St. (kort) 1971 114
 Jørgensen, Else Margrethe Kjerrum-
 gaard, cand. mag. 1970 163
Jørgensen, Johan, arkivar, dr. phil.
 1969 7-9, 10-28
 Jørgensen, Ove, lærer 1968 150
 Jørgensen, Svend, museumsinspektør
 1971 178, 181
 Kaffe 1969 33, 42
 Kaffevoagne, Københavnske Kvinders
 1971 126-27, 129
 Kakler 1970 191-92, 194 1971
 131-34

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- Kalk 1969 14, 17
 Kall, Abraham, historiker, professor
 1970 33
 Kall, J. C., orientalist, professor
 1970 32-33
 Kall, J. C., retskyndig 1969 83
 Kalthof, Peter, tøjmaster 1969 26
 Kampmann, Hack, arkitekt 1970
 tillæg 73
 Kaper, Ernst Chr., borgmester 1970
 tillæg 69
 Kaper, Johannes, overlærer, leksiko-
 graf 1970 tillæg 73
 Karakteriserede borgere 1970 15
 Karlsen, Jørgen, arbejdsmand
 1971 190
 Kartoffelrækkerne 1971 53
 Karup, madam 1970 47, 67
 Kastellet 1969 50
 Kastellet (kort) 1971 120
 Kastrupfabrikken 1970 196 1971 142
 Kastrupfajance 1969 222, 225
 Kattesundet 1971 178, 181, 188
 Kayser, Harald, tømrermester,
 politiker 1970 tillæg 12 1971 63
 Kayser, Kjeld, arkitekt 1969 221
 Keiser, Marie, f. Bjerregaard 1970
 50-51
 Kejtum, Margrethe, g. 1° Friis, 2°
 Dverig 1971 27
 Kierulff, Andreas Christian, over-
 præsident 1969 70, 72-74, 76, 157
 Kipnass 1970 104
 Kineserier 1969 37
 Kirke ved Nørreport 1968 10
 Kirker og kirkegårde (tegninger)
 1971 120
 Kirkeværgerne 1970 15-16
 Kjeldsen, Ove, stadskonduktør
 1971 104
 Kjær, Mette Bagges, g. m. Peder
 Tang 1970 87
 Klampenborgbanen 1971 50-87
 Klaun, bankfunktionær 1969 40
 Klaver 1969 38
 Klec, Fr., kontorchef 1971 60
 Kling, Margrethe Elisabeth 1970 31
 Klingenberg, frøken 1970 66
 Kloakker (planer) 1971 120
 Klubber 1970 128
 Klæder 1969 32, 44-45
 Klöcker, Abraham, handelsmand
 1970 31
 Knip, Hans, rådmænd 1968 32, 36, 55
 Knippelsbro (tegninger) 1971 114
 Koch, J. P., officer, polarforsker
 1970 tillæg 73
 Koch, Jørgen, retspræsident 1970
 tillæg 73
 Koch, P., højesteretsjustitiarius 1970
 tillæg 73
 Kock, Niels Lauritzen, skipper 1969
 211-12
 Kock, Nikkel Helmer, generaltold-
 visitør 1968 64
 Koefoed, Conrad Daniel, biskop i
 Ribe 1970 40, 159-60
 Koefoed, Marie Cathrine, f. Meinert
 1970 40, 77, 82, 87, 92, 94, 96,
 99, 102, 109, 145, 159-60
 Koefoed, Niels Tang, til Viumgård
 1970 160
 Koefoedske gård, Overgaden n. Van-
 det 11 1970 42
 Koefoed-Hansen, Otto J. M.,
 søofficer 1970 tillæg 73
 Kolding 1969 12
 Kolnett, se Colnet
 Kombinerede ret 1970 18
 Kommissionen angående visse for

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- sundheden skadelige næringsvejes
forlæggelse uden for staden
1971 111
- Kommissionen for de fonds, der er
henlagt til at afbetale de til ga-
dernes udvidelse afkøbte grunde
1971 107, 110
- Konfirmation 1970 51
- Kong Hans' vingård 1968 190
- Kongelige køkkenhave 1971 68
- Kongens fordringer 1970 16
- Kongens Have 1971 14, 68
- Konsistorium på Gottorp 1970 169
- Konstitutionskrav 1969 68
- Kopperholdt, Christian 1970 149
- Kopperholdt, Claus, skibskaptajn
1970 118, 148
- Kopperholdt, H., købmand i
Åbenrå 1970 117, 147-49
- Kopperholdt, Ludvig 1970 149
- Kopperholdt, Maria 1970 149
- Kopperholdt, Mariane Charlotte,
f. Carstensen 1970 118, 148
- Kopperholdt, Sophie 1970 149
- Kornblomst 1971 181
- Korsørbanen 1971 50-87
- Kort 1971 101-22
- Kort o. Kbh., ældste 1968 9
- Kotillon 1968 168, 173
- Krag, Rasmus, generalmajor 1971
111, 122
- Krak, Th., stadskonduktør, vejviser-
udgiver 1971 112-13
- Krarup, Ove Thomas Nicolai, provst
1970 163
- Krarup, Preben, sagfører, cand. jur.
1970 37, 40, 163
- Krarup, Susanne Mathilde, f. Tang
1970 163
- Kredit 1969 10-28
- Krieger, A. F., jurist, politiker 1969
105, 113 1971 59
- Krigsforhør 1970 19
- Krinoliner 1969 97
- Kristiania 1968 93-94
- Kristianiagade 1 1968 181
- Kristianstad 1968 7, 17, 76, 87, 94
- Kristianopel 1968 76, 87
- Krogemager, familien 1969 210
- Krogemager, Anders 1969 211
- Krohn, Pietro, museumsdirektør
1968 182 1970 tillæg 73
- Krøyer, P. S., maler 1968 182-84
- Kunchell, Christian Albrecht, glas-
mager 1971 22
- Kunwald, Ellen, frue 1968 181
- Kurantbanken 1969 29-54
- Kuske 1968 118-30
- Kystlinien 1971 177-91
- Kærlighedsstien 1970 58
- Københavns Slot (tegninger) 1971
114
- Københavnske Kvinders Kaffevegne
1971 126-27, 129
- Københavnskort, ældste 1968 9
- Købmager kvarter matr. nr. 169
1971 165-76
- Kød 1969 15, 17, 43
- Køkkenhave, kongelige 1971 68
- Kårde 1969 32
- Kaarsberg, Johannes, overlæge, dr.
med. 1970 tillæg 73
- Ladegårdsvejen 1971 53, 65-66
- Laksegade 5 1969 36-38, 50
- Lampetter 1969 37
- Landprang 1970 18
- Lange, Michael, overpræsident 1969
174

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Lange, Thor, filolog, forfatter, oversætter 1970 tillæg 73
- Lange-Müller, P. E., komponist 1970 tillæg 73
- Langvaddam (kort) 1971 114
- Larsen, L. C., borgmester 1970 tillæg 69
- Larsen, L. P., departementsdirektør 1970 59
- Larsen, Lennart, fotograf 1971 186
- Larsen, Poul, ingeniør, industrimand 1970 tillæg 73
- Lassen (Larsen), Anna, jordemoder 1970 95-96
- Lassen, Lorents, skoleholder 1969 216
- Lassen, Marie, f. Bjerregaard 1970 50-51
- Lassen, Oluf Rasmussen 1971 30-31
- Laug 1970 13, 16-17, 19
- Lauridsen, Johan, byfoged 1968 24, 32, 53, 57, 59, 66, 73-80, 83, 91, 101
- Lautrup's skibsværft 1970 185-86
- Lebech, Mogens, forfatter 1968 31, 103
- Leedsfajance 1969 222
- Leerbech, J. E., politiadjutant 1969 105
- Legetøj 1969 45 1970 199-203
- Lehmann, Orla, politiker 1969 10-11, 63, 69, 71 1971 56, 63-67, 70, 73-80, 82, 84
- le Maire, Louis, generalmajor, topograf 1970 tillæg 73
- v. Lente, Johan Hugo, resident i Lübeck 1969 21
- Lentz, Hans Frederik, auktionsbud 1971 166
- Lentz, Johan Henrik, stolemager 1971 166
- Lerche, Vincents, hofembedsmand, godsejer 1971 33-34
- Lersøen (kort) 1971 114
- Lertøj 1968 186-94 1969 222, 225, 228 1970 191-92 1971 130-39
- Leth, jomfru 1970 60-61
- Leth, Christen Langemach Hansen, præst 170 60-61
- Leth, Christen Linde, landsdommer, justitsråd 1970 167
- Leth, Niels, rentekammerkommitteret 1971 35-36
- Leth, Sofie, g.m. Christen Linde Leth 1970 167
- Lethin, lærer 1970 83
- Lever, Samuel, solodanser 1970 97
- Lewenstein, Philip 1971 22
- Levin, Poul, forfatter, dr. phil. 1970 tillæg 73
- Liberi 1969 32
- Liebgott, Knud, stud. mag. 1969 199-220 1971 190
- Ligbrændinger 1970 tillæg 27
- Lille Kirkestræde 6 1968 190
- Lind, Jens, kaptajn 1970 76, 105-07
- Linde, G., justitsråd 1969 49
- Lindencrone, Christen, godsejer 1970 204-05 1971 150-51, 156, 158-60, 162
- Lindenov, Otte, til Borreby 1968 33, 35-36, 44, 61, 64, 69, 72
- Lindormen, skib 1969 15
- Lintrup, Christian, se Lindencrone
- Linvald, Axel Steffensen, rådstuearkivar, senere rigsarkivar, dr. phil. 1971 116
- Linvald, Steffen, museumschef 1968 175-80 1970 171-90 1971 123-29

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Livgarden til hest 1970 18
 Lodberg, Jacob, biskop 1971 47
 Loreck, Thomas, rådmænd 1968 51-52
 Lorenzen, Wilhelm, arkitekturhistoriker, dr. phil. 1968 19, 31, 37, 88, 103 1971 116
 Lotteri 1969 38, 48, 51
 Luciemølle 1970 184
 Lund, Hakon, bibliotekar 1971 159
 Lund, Hans Nickelsen, borgmester 1971 26
 Lund, Jens, grosserer 1970 57
 Lund, Niels Tønder, deputeret i Generaltoldkammeret 1970 85, 133-34
 Luxdorph, B. W., embedsmand, forfatter 1969 49 1970 11-12
 Lübeck 1969 10-28
 Lydersen, Tage, se Andersen, Tage
 Lykke, Falck, til Gersnæs 1968 36, 44, 50, 66
 Lyngbyvebakker 1970 92
 Lyngsie, M. C., fagforeningsmand 1970 tillæg 73
 Lys 1969 46
 Lysekor 1969 102-03
 Lystrup, Søren Sørensen, spækhøker 1971 166
 Lytton, Robert, engelsk statsmand 1969 186
 Lützwow, Hugo, amtmand 1971 17
 Læge-oksetunge 1971 184
 Lærred 1969 21
 Læssøe, madam 1970 47-48
 Løchte, familien 1971 166-75
 Løchte, Andriette Jacobine Vilhelmine 1971 171-72
 Løchte, Carl, gørttermester 1971 166
 Løchte, Marie, se Balsløw
 Løchte, Marie Caroline Emilie, g. 1° Brandt, 2° Bruhn 1971 166, 168, 174
 Løngangsstræde 23 1971 177
 Lønninger 1969 30, 38-46
 Lørdagssold 1969 98
 Løvenskiold, Severin, baron, godsejer 1971 149
 Mackeprang, M., historiker, museumsmand 1968 150
 Madvig, J. N., professor 1969 177, 189-90, 193, 195
 Magasinet i Glückstadt 1969 20
 Magens, Andreas 1970 78
 Magistraten 1970 11-22
 Magnussen, Magnus 1969 54
 Malberg, Henrik, skuespiller 1970 tillæg 74
 Malling, Otto, komponist 1970 tillæg 74
 Malling, Ove, historiker, gehejme-statsminister 1970 85
 Malling, Peder, arkitekt, stadsbygmester 1971 107-11, 122
 Malmstrøm, Axel, biskop 1970 tillæg 74
 Malmø, Niels Hansen 1968 65
 Malt 1969 20
 Mandagsselskab 1970 166
 Mandiksen, Hans 1968 66
 Mangor, Birgitta 1970 31
 Mangor, C. E., læge 1970 27-34
 Mangor, Christian Siegfried, sognepræst 1970 31
 Mangor, Christopher Heerfordt, apoteker 1970 31, 34
 Mangor, Elovius, stadskonduktør 1970 30
 Mannheim 1968 96

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Mann-Nielsen, A., fotograf 1971 25
 Manthey, Ludvig, kemiker 1970 149
 Marcussen (Markvardsen), Knud, borgmester 1968 32, 51, 59, 66
 Mariager 1969 12
 Marselis, handelshus i Amsterdam 1969 20
 Martensen, H., biskop 1969 191
 Martha Helene, skib 1970 125
 Martini, lærer 1970 83, 101
 Martsdagene 1848 1969 86-87, 100-01
 Marxen, Erik, konservatorassistent 1970 197
 Maskerade 1969 34
 Matthiessen, Nicolai Banner, stadsbygmester 1971 154
 Matthison-Hansen, Gottfred, komponist, organist 1970 tillæg 74
 Mayer, Anders, oberstløjtnant, Lüneburg 1969 26
 Maysen, se Meinert
 Meckelborg, Abraham 1971 26
 Meckelborg, Hans Matthiesen 1971 26
 Meden, lærer 1970 101
 v. d. Meden, Martin, kancelliembedsmand 1968 45-46, 67
 Meinert, Andreas Evald, grosserer, godsejer, legatstifter 1970 40, 83, 92-102, 109, 111-14, 120, 135-40, 143-45, 150, 153, 157, 159
 Meinert, Andreas Ewald, grosserer, renteskriver 1970 37-170
 Meinert, Andreas Evald 1970 40, 74-75
 Meinert, Christen Noe 1970 40, 93
 Meinert, Christine Lorentze, g. Fenger 1970 40, 79, 107-09, 111, 140, 150, 159
 Meinert, Dorthe Margrethe 1970 40, 82-83, 89, 98, 104, 109, 134, 140
 Meinert, Frederik Marthinus 1970 74
 Meinert, Johannes, kgl. bogholder i Vestindien 1970 64, 72
 Meinert, Johannes Peter 1970 40, 74, 93
 Meinert, Maren Kirstine, f. Noe 1970 37-170
 Meinert, Maria Kirstine, g. Thomsen 1970 40, 45, 74-75, 83-84, 101-02, 114-17, 130-31, 146-47, 159-60
 Meinert, Maria Rebecca, g. Boyesen 1970 72-73
 Meinert, Marie Cathrine, g. 1° Tang, 2° Koefoed 1970 40, 77, 82, 87, 92, 94, 96, 99, 102, 109, 145, 159-60
 Meinert, Martha Helene, g. Fenger 1970 40, 72, 87, 109, 159
 Meinert, Meinert, skipper 1970 46, 72
 Meinert, Mette Christine, f. Tang 1970 38, 41, 155, 160-62
 Meinert, Mette Malene, g. Johansen 1970 72-73
 Meinert, Nicolaj Jonathan, grosserer, politiker 1970 37-170
 Melbye, Anton, forfatter, teaterdirektør 1971 94
 Meldahl, F., arkitekt 1970 tillæg 34 1971 69-72, 75, 78, 82
 Meyer, A. C., journalist, politiker 1970 tillæg 74
 Meyer, Johan Andreas, konst. stadsbygmester 1971 107, 111
 Meynsen, se Meinert
 Michaëlis, Sophus, forfatter 1970 tillæg 74

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- Mikkelsen, Jacob, borgmester 1968
48, 65
- Militærpersoners retsstilling 1970
18-19
- Mill, John Stuart, engelsk filosof
1969 186
- Miskow, Sextus, sanger, komponist
1970 tillæg 74
- Moesgaard, Niels Juul, professor
1970 tillæg 74
- Mols, N. P., maler 1970 tillæg 74
- Moltesen, L., historiker, politiker
1968 150
- Moltke, Adam Gottlob, hofmand,
statsmand 1970 70 1971 154
- Moltke, Joachim Godske, statsmand,
greve 1970 70
- Monrad, D. G., politiker, biskop
1969 69, 71, 105 1971 59-60, 82
- Morgenstjerne, politimester i Chri-
stiania 1969 112
- Mortensen, Eline 1971 172
- Mortensgås 1969 34, 43
- de Mossenkrone, frøken 1969 53
- Motzfeld, Peter, rådmand 1969 26
- Mourier, Frederikke Laura, g. With
1970 112
- Mule, Erik, professor 1971 45, 49
- Munch, Andreas 1971 24
- Munch, Cecilie Elisabeth, f. Colnet
1971 24
- Munch, P., udenrigsminister, dr. phil.
1970 tillæg 74
- Munch-Petersen, H., professor, dr.
jur. 1970 tillæg 74
- Munderingssager 1969 21
- Munk, Jens, ishavfarer 1968 48-49,
65
- Munk, Morten, borgmester 1971 101
- Musikundervisning 1968 151-52
- Musæus, se Dahl, A. J. F.
- Müller, oberstløjtnant 1971 18
- Müller, Johannes 1969 54
- Münster, Anna Maria, f. Gram 1970
136-37
- Münster, Jacob Peter, herredsfoged
1970 136-37, 141
- Møbler 1969 37-38
- Münster, Peder Hauch, birkedommer
1970 136
- Møinichen, Fr. H., hestehandler
1971 97
- v. d. Mølen, Jacob, perlestikker
1968 50
- Møller, Benjamin Mathias 1969 51-52
- Møller, Bertel Christian Ludvig 1969
51-52
- Møller, Carl Johannes 1969 51-52
- Møller, Elna, arkitekt 1971 190
- Møller, Hans Johan, bogbinder 1969
211-12, 223
- Møller, Jacob Thimeteus 1969 35,
51
- Møller, Johan, bankfunktionær 1969
30-31, 35, 38-39, 48
- Møller, Jørgen, brygger 1969 36
- Møller, Michael Jensen, spækhøker
1971 166
- Møller, Rasmus Bertelsen 1969 29-54
- Møller, Rogert, kreditforeningsdirek-
tør 1970 tillæg 74
- Møller, Sophia Charlotte 1969 36
- Møllerende 1971 186, 188
- Mønsted, Otto, købmand, industri-
drivende 1970 tillæg 74
- Mønster, P. H., biskop 1970 101, 109
- Nannestad, husjomfru 1970 78-79,
83-84
- Nannestad, Andreas 1970 83-84, 95

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- Nannestad, Anna, g. Boisen 1970 79
 Nannestad, Nicolai, professor, dr. theol. 1970 78
 Nansen, Hans, amtmand over Dronningborg 1971 45, 49
 Nansen, Hans Hansen, præsident 1971 46
 Nansen, Peter, forfatter, forlagsdirektør 1970 tillæg 74
 Nansen, Sophia, g. m. Sigvard Friis Dverig 1971 46
 Nathanson, M. L., købmand, forfatter, redaktør 1969 83
 Nationalliberale 1969 188
 Nattesæde 1969 98
 Neeiendam, Robert, teaterhistoriker, dr. phil. 1970 tillæg 74
 Neeiendam, Sigrid, skuespillerinde 1970 tillæg 74
 Nellemann, J., justitsminister 1968 161-62, 164
 Neptunus, skib 1970 124
 Neruda, Franz, komponist 1970 tillæg 74
 Netteldugsgardiner 1969 37
 Nielsen, Anders, gårdejer 1970 tillæg 20
 Nielsen, Bjarne Wilhjelm, billedhugger 1970 52
 Nielsen, Carl, komponist 1970 tillæg 74
 Nielsen, Kai, billedhugger 1970 tillæg 74
 Nielsen, Martinius, teaterdirektør 1970 tillæg 74
 Nielsen, Oluf, rådstuearkivar, dr. phil. 1970 tillæg 74 1971 111-13
 Nielsen, Peter 1968 54, 65
 Nikolaj Kirke og Kirkeplads 1970 15, 178-79, 183 1971 106-11, 122
 Nipsfigurer 1969 231
 Nissen, lærer 1970 101, 116
 Noe, Christen 1970 73
 Noe, Christen Iver Lauritzen, brygger 1970 52-62, 75, 87, 90-92, 94, 96
 Noe, Maren Kirstine, g. Meinert 1970 37-170
 Noe, Martha, f. Bjerregaard 1970 50-62, 66-67, 75, 96, 102-03
 Nold, Christian, professor 1971 28
 Nordbanegård 1971 85
 Nunes da Costa, Duarte 1969 20
 Nyboder 1968 21
 Nyrop, Martin, arkitekt 1970 32 1971 113
 Nytårsdrikkepenge 1969 41-42
 Nytårgaver 1969 60-61, 98, 100
 Nytårsrevolten 1860 1969 112-20, 126, 133-36, 144-47
 Næring, borgerlig 1970 14
 Nøglebøsser 1970 199-203
 Nøgne jomfruer 1969 222
 Nørlund, Poul, museumsdirektør, dr. phil. 1970 tillæg 74
 Nørre Vinkel, gård i Heldum s. 1970 48-49, 53, 103
 Nørrebro (kort) 1971 120
 Nørreport-forstaden 1968 10
 Oiesen, J. F., gesandt 1970 tillæg 74
 Oksekød 1969 15
 Oktrojerede kompagnier 1970 14
 Oldermænd ved laugene 1970 13, 17
 Oldsagssamling 1971 107, 110
 Olrik, B., borgmester, etatsråd 1969 188, 190, 193
 Olrik, Henrik, maler, billedhugger 1970 tillæg 74
 Olsen, Christian, overbetjent 1971 95

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Olsen, J. P., gartner ved Vestre kirkegård 1970 tillæg 10-11, 19
- Olsen, Martin, fagforeningsmand, politiker 1970 tillæg 74
- Olufsen, Anders, renteskriver 1968 32, 46-47, 59, 67, 89
- Omegnen (kort) 1971 120
- Opfostringshuset (tegninger) 1971 120
- Oslo 1968 7, 93-94
- v. Osten, J. D., vicepolitidirektør 1969 83, 155
- v. d. Osten S. E., major 1971 164
- v. der Osten, Wilhelm August, direktør for finanserne og Øresunds Toldkammer 1971 150-52, 156-60
- Ostenfeld, Jens Carl, proprietær 1970 tillæg 74
- Ostindisk Kompagni 1968 42, 91-92
- Ostindiske porcelæner 1970 196, 204-10
- Ottesen, Erik, admiral 1968 89
- Ottosen, Johan, skoleinspektør, historiker 1970 tillæg 74
- Overberg, Niels Hansen, forstander 1971 27
- Overformyndere 1970 15-16
- Overgaden n. Vandet 11 1970 42
- Oxenstierna, Axel, kansler 1969 13-14
- Pallissy, Bernhard, keramikker 1970 194
- Paludan, Louise, g. With 1970 112
- Panoptikon 1968 139
- Parker (kort) 1971 121
- Parkeringsregler 1968 119-20
- Paryk 1969 32, 34, 44
- Paulli, Daniel, boghandler, avisudgiver 1969 22
- Paulli, Margaretha, f. Würger 1969 22
- Paulli, Richard Simon, overlæge 1970 tillæg 74
- Paulsen, Julius, maler 1968 182
- Peblingsøen (kort) 1971 114
- Pedersen, Carl, førstebetjent i Rigsarkivet 1971 88-100
- Pedersen, Christen, kancellitjener 1968 50, 66
- Perch, Niels Brock 1970 138, 152-53
- Perlestikker, Jacob, se v. d. Mølen
- Petersen, Egmont H., bogtrykker, bladudgiver 1970 tillæg 74
- Petersen, Eilif, maler 1968 184
- Petersen, Gilles 1968 53, 60, 66
- Petersen, Hans, byskriver 1968 82
- Petersen, Julius Magnus, arkæolog 1970 tillæg 74
- Petersen, Jørgen, skræddermester 1969 218, 223
- Petersen, Nis, forfatter 1970 tillæg 74
- Petersen, Ole, gårdejer 1970 24
- Petersen, Paul, gymnastiklærer, krigsassessor 1968 152
- Petersen, Theodor, politiinspektør 1971 95
- Petersen, Ulrich, historisk samler 1971 30
- Petersen, Valdemar O. Chr. E., overlæge 1970 tillæg 74
- Petersen, Vilhelm, arkitekt 1970 tillæg 74
- Petersen, Willem, skipper 1968 49, 61, 65
- Petersen, fuldmægtig, se Davidsen, Jacob, redaktør
- Petri Kirke, St. 1969 22
- Petsorisk Kompagni 1968 42

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Pfau, Johan Ernst, porcelænsmester
1971 130, 194
- Pibelfigurer 1968 192-94 1971
184, 187
- Pio, Louis, politiker 1976 tillæg 74
- Pladser (kort) 1971 114, 121
- Plantholm 1968 22
- Platou, Christian Tobias, toldkasserer,
justitsråd 1970 136
- Pløgh, Jørgen, ingeniør 1968 27
- Ploug, Carl, forfatter, journalist, po-
litiker 1969 142, 160, 171 1970
tillæg 74 1971 78
- Pløyen, Chr., kammerherre, amt-
mand 1969 191, 193
- Politi 1969 42, 55-164
- Politi, beredent 1971 88-100
- Politi, engelsk 1969 104, 111
- Politi- og Kommercekollegiet 1970
12, 14, 17-20
- Politikammerretten 1970 20
- Politisager 1970 18-19
- Politispioner 1969 69-70, 79-80, 92,
105
- Politistationer (tegninger) 1971 120
- Pollenanalyse 1971 178, 181, 184
- Porcelæn 1969 33, 228, 231 1970
196, 204-10 1971 130-46
- Post, Johan, guldsmed, kgl. mønt-
mester 1968 33, 48, 60, 63, 67
- Postgården 1970 50, 56
- Postvæsen 1969 15
- Poulsen, bankfunktionær 1969 40
- Poulsen, Ivar, borgmester 1968 31,
33, 51, 67, 76
- Poulsen, Mads, renteskriver 1968 46,
57, 61, 67
- Povelsen, Hans, murersvend 1969
212, 214, 216, 223
- Povelsen, Povel, klejnsmed 1971 166
- Praye, se Preye
- Prévost-Paradol, L. A., fransk for-
fatter, journalist 1969 186
- Preye, Isaac, bankkasserer 1969
30-31
- Price, Waldemar, mimisk danser
1968 154-55
- Prinsens Palæ 1971 71-72
- Priser 1969 38-46
- Prisonet 1969 208-09
- Proklama 1970 17
- Prostitution 1969 97
- Prysing 1969 12
- Prætorius, Helene Elisabeth, g. m.
Meinert Meinert 1970 46, 72, 99
- Prætorius, Henrich, farver 1970 167
- Prætorius, Jeppe, grosserer 1970
81-82
- Prætorius, Johannes, degn 1970 46
- Prætorius, Lorenz, toldkammer- og
finansdeputeret 1970 47, 64, 67,
70, 89-90, 134-35
- Prætorius, Mette Magdalene,
f. Ewald 1970 46
- Pudder 1969 44
- Puttferchen, J. H., kammerråd
1969 191
- Radebant, Marcus 1968 37, 63-64
- Rademacher, Morten, Lübeck
1969 18
- Radtzische godser 1969 21
- Raff, Antoni, borgmester 1970 12
- Rafsted, se Dannemand
- Rakkerglas 1969 222
- Ramsing, H. U., generalmajor, ar-
kæolog, historiker 1970 9 1971
186, 188
- Ramus, Jonas, assessor 1970 11

REGISTER TIL ARBØGERNE 1968-71

- Rantzau, Breide, statholder i Kbh. 1968 34-35, 43, 57, 65, 69
- Rantzau, Frantz, statholder 1968 31, 34, 61-62, 65
- Rasch, Claus, politimester 1968 118
- Raschmann, Nicolaus, administrator på Rügen 1969 21
- Rasmusdatter, Gertrud, g. m. Lars Madsen Basløff 1970 164
- Rasmussen, Anders 1971 14
- Rasmussen, Knud, polarforsker 1968 182 1970 tillæg 75
- Rasmussen, Louise, se Danner
- Rasmussen, Peder, spækhøker 1971 166
- Rasmussen, Peder, tømrermester 1971 148-62
- Rasmussen, Vilhelm, lærer 1968 149-50
- Rathsack, Svend, billedhugger 1970 tillæg 44
- Realisationskommissionen 1971 122
- Rederi 1969 21-22
- Reedtz, Knud, soofficer 1971 33, 35
- Reformerte Kirke 1971 135
- Regensgården 1968 180
- Regnskabsdecision 1970 13
- Reiersen, Christian, politiretssassessor, censor 1969 156
- Rejekoner 1968 160
- Rejseberetninger 1971 26-49
- Remke, Peter 1970 78
- Rendsborgfajance 1969 222
- Reventlow, Conrad, greve, storkansler 1971 12, 18
- Reverentsgade matr. nr. 313/1755 Øster kv. 1969 36-38, 50
- Revshaleholm 1968 22-24, 58, 90
- Rheden (kort) 1971 120
- Ribbesten 1969 222
- Richard, Carl Abraham, oberst 1969 18-19
- Richard, Olfert, præst 1970 tillæg 75
- Richards skole 1968 148
- Rigsrådsvalget efter Fællesforfatningen af 1855 i Sjællands Stift 1969 165-98
- Riisager, Robert 1970 tillæg 53
- Ringberg, lærerinde 1968 150
- Risebye, Elof, maler, professor 1970 tillæg 75
- Rodemestre 1970 15
- Roesdahl, Else, universitetsadjunkt, cand. art. 1970 177-91
- Rosenborg Have 1971 68
- Rosenborgske laboratorium 1971 14-16
- Rosenkjær, H. N., lærer, geolog, arkæolog 1971 186, 188
- Rosenkrantz, oberst 1971 18
- Rosenkrantz, Jørgen, rentemester 1971 10
- Rosenstand-Goiske, Philip, embedsmand 1970 85, 104-05, 133
- Rosenvinge, Steen Willumsen, admiral 1968 48, 66
- Rosenørn, Ingeborg Christiane, f. Wormskiold, overhofmesterinde 1970 160
- Rosenåen 1969 226
- Roskildebanen 1971 50, 65
- Rothe, Peter Conrad, stiftsprovst, dr. theol. 1970 tillæg 5
- Rothe, Viggo, jernbanedirektør, polytekniker 1971 51-65, 70, 77-78, 84
- Rotkopf, Kaspar, vinhandler 1968 66
- Rottbøll, Jens Laasby, generalfiskal 1970 152

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Rotwitt, C. E., minister 1969 113,
116, 126, 135, 138 1971 59
- Royal, hotel 1969 116
- Rug 1969 12, 20, 26
- Rung-Keller, P. S., organist, komponist 1970 tillæg 75
- Rømer, Ole, astronom, tekniker, fysiker 1971 147
- Røper, Hans, sæbefabrikant 1968 50
- Rørdam, Th. Sk., biskop 1970
tillæg 75
- Rørholms Have 1971 68
- Rådhus (tegninger) 1971 120
- Rådhuspladsen 2 1968 190
- Rådstuearkivar 1969 41 1971 102-16
- Rådstuearkivet 1971 101-22
- Rådstuereetten 1970 11-22
- Rådstueskriveren 1969 40 1970
13-14, 16-17, 20
- Rådstuetjenere 1969 41 1970 14, 17,
19-20
- Salt 1969 12, 16, 21-22, 26
- Saltkompagniet 1968 33
- Sandstensornamenter 1969 229-30
- Sankt, se under næste ord
- Schack, Anna Sophie, grevinde 1971
149
- Schack, Hans, feltherre 1969 20, 26
- Schaldemose, Peter, professor 1970
tillæg 75
- Schandorph, Sophus, forfatter 1968
182 1970 tillæg 75
- Schiller, Hans Brondelsen, skomager
1969 216
- Schmidt, Børge, borgmester 1970
tillæg 69
- Schmidt, C., oversætter, notarius
publicus 1970 77
- Schmidt, Ernst Johannes, direktør,
biolog 1970 tillæg 75
- Schmidt, H. C., brandmajor 1971
111, 122
- v. Schimmelmann, Heinrich Carl,
handels- og statsmand, greve 1969
36, 51
- v. Scholten, Casimir Wilhelm, oberst
1970 106
- Schovelin, Julius, officer, politiker,
statsgældsdirektør 1971 62-63,
77-79
- Schou, Jens, kirurg, dr. med. 1970
tillæg 75
- Schouw, Joachim Frederik, botaniker,
politiker, professor 1970 136
- Schram, Peter, operasanger, skuespiller 1970 tillæg 75
- Schule, Johan Christoph, klædefabrikant 1970 78
- Schultz, Dorothea Kirstine, f. Holm
1970 57
- Schultz, J. F., hofbogtrykker 1970
45, 57
- Schultz, Jens Nicolai Christian Hostrup, bogtrykker, direktør 1970 57
- Schumacher, frøken 1970 165
- Schumacher, Chr., bager 1971 166
- Schumacher, Peder, se Griffenfeld
- Schwabe, Nicolai, møntmester 1968
32, 47-48, 57, 59, 67-68
- Schwerdfeger, Died. Joh. 1971 48
- Sehested, Hannibal, statsmand
1971 10
- Selby 1970 104
- Selskabelighed 1968 155-63
- Selskabet for Borgerdyd 1970 77-78
- Selskabet for Københavns Historie
1971 124

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Semp, Johan, ingeniør 1968 14-27,
33-36, 49, 57, 60, 65, 68, 84, 93
Semp Johansen 1968 26-27
Sengetøj 1969 45
Service 1969 33
Serviere, Nicolas Grollier, se de
Serviere
Sevel, Frederik Christian, højesterets-
assessor 1969 49
Sibrand, Johan Sylvester, overkon-
duktør, kaptajn 1971 117
Sigurjónsson, Jóhann, forfatter 1970
tillæg 75
Silwert, Johan 1968 54
Simonsen, Marie, barnepige 1968
142, 144-45, 161, 166
Simony, Carl, embedsmand, politiker
1969 191
Sinclair, Daniel, skibsbygmester 1968
49, 64-65
Skall, Egil, fuldmægtig 1968 205
1970 11-22 1971 101-22, 164
Skanderborg Slot (kort og tegninger)
1971 114
Skandinaviske selskaber 1969 71
Skifteretten 1970 14, 16, 20
Skipperboderne 1968 10-11, 20-21
Sko 1969 45
Skolegang 1968 141-55
Skoler (tegninger) 1971 120
Skriverløn 1970 17, 19
Skrydstrup, Chr. Beck, inspektør ved
Vestre kirkegård 1970 tillæg 69
Skydeselskab, Det kgl. 1968 42
Slaget på Fælleden 5. maj 1872
1971 89
Slaget på Rheden 2. april 1802 1970
97-98
Slagterboder 1970 179, 183 1971
107, 110-11
Slaveoprøret 1817 1970 158
Slesvigfajance 1969 222
Slot, Københavns 1968 9
Slotsholmen 1971 16, 18
Slotsholmen (kort og tegninger)
1971 114
Slotte (kort og tegninger) 1971
114, 120
Smit, Thorvald, politiassistent
1971 94
Smugleri 1970 53-54
Smør 1969 12, 17
Sneedorff, Jens Schelderup, forfatter,
lærer 1970 166
Soldater, holstenske 1969 102
Soll, Claus, materialskriver 1968
32-33, 37, 47, 59, 63, 75
Sonne, mægler 1970 153
Sonne, Ole Edvard, kaptajn, farver,
politiker 1971 84
Sophie Amalienborgs Have 1968
188 1970 192
Sophiegården 1971 134, 136
Sorte Ravn 1970 207
Sortedamssøen (kort) 1971 114
Sortgods 1968 187 1969 222, 229
Spanske kappe 1968 121
Sparre, Jens, til Sparresholm 1968
36, 44-45, 60, 64
Spejle 1969 37
Sponneck, Wilhelm, greve, general-
tolddirektør 1969 190, 193
Sportler 1969 56
Sporveje (tegninger og planer) 1971
120
Stadsarkivets Kortsamling 1971
101-22
Stadsbygmesteren 1969 40 1970 17
1971 107-11
Stadsfysikus 1969 40

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Stadskonduktøren 1969 40 1971
102-06, 112
- Stadskammeren 1970 15-16
- Staffordshire-porcelæn 1969 228
- Stage, Gottlob, skuespiller 1970
135, 143, 162
- Starcke, Henrik, billedhugger 1970
tillæg 53
- Statstidende 1970 128
- Stauning, Th., statsminister 1970
tillæg 75
- Steen, Adolph, matematiker, politi-
ker 1969 177, 185, 188, 190, 193
- Steffen Badskår 1968 54
- Steimle, Anne-Mari, stud. mag. 1971
165-76
- Steincke, K. K., minister 1970
tillæg 75
- Stemann, P. C., statsminister 1969 77
- Stemplet papir 1970 14, 19
- Stentøj 1969 225-26 1971 137
- Stettinerfajance 1969 222
- Stiftelser (tegninger) 1971 120
- Stjertpotter 1970 195 1971 136
- Stockelsdorff-fajance 1969 222, 231
- Stokhuset 1969 50
- Stolberg, Christian, digter, oversæt-
ter, greve 1970 58
- Stolberg, Christian Günther, over-
hofmester, greve 1970 165
- Stolberg, Christiane Charlotte Fried-
rike, f. Castell-Remlingen 1970 58
- Stolberg, Frederik Leopold, digter,
diplomat, greve 1970 58
- Stolberg, Henriette Frederikke,
g. Bernstorff, grevinde 1970 58
- Store Kongensgadefabrikken 1968
188-89 1969 225-26, 228 1970
192-93, 196-97 1971 130, 134,
137, 140-46
- Storm, jomfru 1970 25
- Storm, Edvard, skolemand, digter
1970 83
- Stranden 1971 177-91
- Strandgade 26 1970 42-44
- Strandridderen 1970 185-86
- Struckmann, Erick, maler 1970
tillæg 75
- Struensee, Johann Friedrich, stats-
mand 1970 12, 61, 162
- Studenterkorpset 1969 78
- Stævninger 1970 14, 17, 19-20
- v. Stöcken, Christopher Ernst, sø-
officer 1971 33-34
- v. Stöcken, Friedrich Gerhard
1971 48
- v. Stöcken, Hans Henrich, envoyé
1971 48
- Suenson, Otto Fr., officer, politiker
1969 190, 193
- v. Suhm, Burchard, polsk gesandt i
Paris 1971 33
- v. Suhm, Henrik, amtsforvalter i
Pinneberg 1971 33
- Sundbo, Arne, overretssagfører, borg-
mester 1970 7-9
- Sundhedsforhold 1969 97
- Svane, Hans, ærkebiskop 1969 18
- Svane-Mikkelsen, J., cand. mag. 1969
55-164
- Svaneapoteket 1968 181 1970 30-31,
34
- Svendsen, Em., formand f. borger-
repræsentationen 1970 tillæg 39
- Svendsen, Eyvind Johan-, skuespiller
1970 tillæg 75
- Svineryggen 1970 58
- Sæt 1969 34
- Søassurancekompagniet 1970 125-26
- Søborg sø (kort) 1971 114

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Søderberg, Edvard, forfatter 1970
tillæg 75
- Sohlenthal, Else, f. Berregaard 1970
61, 162
- Søller, J. C., opdagelsesbetjent 1969
56, 79-82, 87, 141, 157
- Sondergaard, Josef, »Tom« 1970
tillæg 75
- Sørensen, Hr. 1969 132-34, 147
- Sørensen, Niels 1968 68
- Sørensen, S. P. L., kemiker, profes-
sor, dr. phil. 1970 tillæg 75
- Sørensen, Steffen 1968 54, 61, 65
- Søretten 1970 19
- Tang, Anna Christine, f. Harpøth
1970 79
- Tang, Marie Cathrine, f. Meinert
1970 40, 77, 82, 87, 92, 94, 96, 99,
102, 109, 145, 159-60
- Tang, Mette Christine, g. Meinert
1970 38, 41, 155, 160-62
- Tang, Niels Kjær, godsejer 1970 40,
79, 87-89, 96, 109, 155
- Tang, Peder, købmand 1970 87-88
- Tang, Peder, præst 1970 79, 155
- Tang, Susanne Mathilde, g. Krarup
1970 163
- Tavlemænd 1970 15
- Te 1969 33, 42-43
- Tegninger 1971 101-22
- Tengnagel, Arent 1969 20
- Tengnagel, Heinrich 1969 20
- Thalbitzer, Carl Wilhelm, proprie-
tær, politiker 1969 188, 190, 193
- Thalia 1970 143, 151-52
- Thestrup, Poul Jacobsen 1970 91-93,
98, 103, 110-11, 113-14, 119
- Thiess, Axel, tegner, forfatter 1970
tillæg 75
- Thijsen v. d. Boem, Carel 1968 35,
49-50, 66
- Thomesøn, Thomas, skipper, Horn-
busch i Holland 1969 25
- Thomsen, Andreas Evald Meinert,
præst 1970 46
- Thomsen, Claus Christian, præst
1970 40, 101, 116-17, 130-31, 146-
47
- Thomsen, Maria Cathrine, g. Fischer
1970 150
- Thomsen, Maria Kirstine, f. Meinert
1970 40, 45, 74-75, 83-84, 101-02,
114-17, 130-31, 146-47, 159-60
- Thomsen, Marie Cathrine 1970 159
- Thomsen, Peter J., direktør, legat-
stifter 1970 tillæg 75
- Thomsen, Peter Johan 1970 159
- Thomsen, Peter Johannes, skibskap-
tajn 1970 169
- Thorup, Anna Cecilia, g. Wilse 1970
59-60, 161
- Thune, C. E., grosserer, borgerrepræ-
sentant 1971 60, 91
- de Thurah, Laurids, arkitekt 1971
141
- Thyregod, C. A., lærer, forfatter
1970 75
- Tietgen, C. F., bankdirektør 1971
70, 78
- Tillisch, F., embedsmand, politiker
1969 190, 193
- Tingmænd 1970 15
- Tivoli 1968 189 1969 225 1970 174
- Tivoli (kort og tegninger) 1971 120
- Tofte, Vald., violinist, komponist
1970 tillæg 75
- Toldintægter 1969 25
- Tomasson, Thordur, præst, forfatter
1970 tillæg 75

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- 32 mænd, stadens 1970 18-19
 Torm, Erik, borgmester 1970 12
 1971 153
 Torve (kort) 1971 114, 121
 Torvegade 26 1970 48
 Trafikregulering 1968 118-30
 Trant, Carl Frederik, deputeret i
 Rente- og Generaltoldkammeret
 1970 73
 Trebing, Liborius, glasbrænder
 1971 7
 Tscherning, A. F., krigsminister
 1969 59, 87, 105, 138, 141-42,
 171, 185 1971 60, 82
 Tugt- og Børnehusets kirke 1969 208
 Tuxen, Christian, borgmester i Ber-
 gen 1971 31
 Tuxen, L., maler, professor 1968 182
 1970 tillæg 75
 Tychsen, Holger, konfekturefabrikant
 1968 151
 Tyrkerkop 1970 197
 Tøj 1968 142-46, 149, 166, 169, 173-
 74
 Tømmer 1969 20-21
 Tårnbæk 1969 34
- Uldall, Kai, museumsinspektør 1971
 140
 Ulfeldts Plads 1969 211 1971 107
 Underfogden 1969 41 1970 14, 20
 Unkrut, Peter Petersen, skipper 1969
 25
 Urne, Christoffer, rentemester 1968
 18, 35, 45, 54, 65
 Uroligheder 1969 63-68, 77-87, 100-
 03, 112-20
 Ussing, J. L., arkæolog, professor
 1970 tillæg 75
- Ussing, N. V., professor, dr. phil.
 1970 tillæg 75
 Utterslev mose (kort) 1971 114
 Utzon-Frank, Einar, billedhugger,
 professor 1970 tillæg 75
- Vagttårn 1971 106-07
 Valget 1856 1969 165-98
 Wamberg, Helge, gesandt 1970 til-
 læg 75
 Vand og brød, straf 1968 122
 Wandel, C. F., viceadmiral 1970
 tillæg 75
 Vandkunsten 1971 188
 Vandledninger (kort og tegninger)
 1971 105, 114 120
 Wandsbeck-lotteriet 1969 48-51
 Wanscher, Oscar, kirurg, professor
 1970 tillæg 75
 Vandværk 1971 74
 Varberg 1968 7
 Vardøhus len 1969 14
 Ware, Søren, rektor 1969 23
 Watt, Robert, forfatter, teaterdirek-
 tør 1970 tillæg 75
 Vedel, Herman, maler 1968 182
 Vedel, P., direktør for Udenrigsmini-
 steriet, dr. jur. 1970 tillæg 76
 Wederkinch, Holger, billedhugger
 1970 tillæg 76
 Wedgewoodfajance 1969 222
 Weel, Liva, skuespiller 1970 tillæg
 76
 Veger, Hans 1968 54
 Wegner, Jacob 1968 32
 Weikop, Ove, borgmester 1970 tillæg
 69
 Weise, Cathrine Susanne 1969 29-54
 Weise, Johan Magnus Christian,
 kammerassessor 1969 54

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Weise, Susanne Margrethe 1969 54
 Weitemeyer, H., topografisk forfatter 1971 102-03
 Veje (kort) 1971 114, 121
 Vejvæsen (kort) 1971 114
 Velocipeder 1968 128
 Wendelboe, Christian, øltapper 1970 207
 Venerikerhus 1971 157, 159
 Venskabsstien 1970 58
 Wentorf, Carl, maler 1970 tillæg 76
 Werger, se Würger
 Wergmann, lærer 1970 101
 Vermand, Iver, værtshusholder 1969 223
 Werner, skrædder 1970 138
 Vertrauliche Polizeimittheilungen, Dresden 1969 106
 Wessely, Abraham, dispachør, politiker 1971 84
 Vesterbro 1970 15
 Vesterbro (kort) 1971 119
 Vesterbrogade 1968 127
 Westermann, T., professor ved Landbohøjskolen 1970 tillæg 76
 Vesterport-forstaden 1968 10
 Westphalen, Johan Hendrich, skrædder 1969 223
 Vestre kirkegård 1970 tillæg
 Weyse, bankfunktionær 1969 39
 Wibe, Michael, vicekansler 1971 33-34
 Vibe, Mikkil, borgmester 1968 31-33, 51-52, 57, 59, 61, 64-65, 67, 69-72, 75, 77, 93, 101
 Vibæk, Jens, direktør, cand. mag. 1970 7-9 1971 50-87
 Wienecken, Anne Gjertrud 1970 31
 Wienecken, Christian, kgl. møntmester 1970 31
 Wieth, Mogens, skuespiller 1970 tillæg 76
 Viingardt, Hans, bogtrykker 1969 210-11
 »Viking« 1968 146
 Vilhelmsdal 1969 34
 de Willem, Johan 1968 13-14, 19, 37, 52, 65
 de Villeneuve, Charles Caillou, skuespiller 1970 153
 Wilse, kancelliråd 1970 151
 Wilse, Anna Cecilia, f. Thorup 1970 59-60, 161
 Wilse, J. N., præst, forfatter 1970 60, 161
 Wilse, Peder Jacobsen, præst 1970 165
 Vind, Christoffer 1968 54, 65
 Winkel, Bent, fotograf 1971 126
 Winkel, C. T., A/S 1968 188
 Winther, Christian Michael, rådstuearkivar 1971 106
 Winther, Frederik Wilhelm, krigssekretær, cand. jur. 1971 106
 Winther, Rasmus, skrædder 1969 218
 Wissing, Jens Sørensen, rådstuearkivar 1971 102, 106
 With, Frederikke Laura, f. Mourier 1970 112
 With, J. P., politiker, justitsråd 1970 112-14, 116, 136, 141-44, 150-51
 With, Louise, f. Paludan 1970 112
 With, Magdalene Margrethe, f. Fenger 1970 112, 150-51
 With, Mouritz, skibsfører 1970 142-43
 Vodroffs Kro 1970 174
 Vodroffs Mølle 1971 126

REGISTER TIL ÅRBØGERNE 1968-71

- Vogne 1968 118-30
 Voldgrave 1968 189 1969 225
 Voldssager 1970 19
 Wolfhagen, C. V., proprietær 1970
 tillæg 12
 Wolfs Diarium 1968 10
 Voltigerhuset 1971 82
 Wormskiold, Ingeborg Christiane, g.
 Rosenørn, overhofmesterinde 1970
 160
 Vriehuis 1970 106
 Wrisberg, Gerhard Fr., guvernør
 1970 106, 168
 Wrisberg, Johan P. D., guvernør
 1970 106, 168
 Wrisberg, Philip, guvernør 1970 106,
 168
 Wroblewsky, Johan Daniel, kontor-
 chef i Rentekammeret, etatsråd
 1970 136
 Würger, familien 1969 10-28
 Würger, Anna 1969 22
 Würger, Anton, Tranquebar 1969 28
 Würger, Heinrich, d. y., Lübeck 1969
 14, 17, 20-21
 Würger, Heinrich, d. æ., Lübeck
 1969 13-20
 Würger, Joachim 1969 14, 16-23, 28
 Würger, Johan, dr., garnisonsmedi-
 cus i Rendsborg 1969 28
 Würger, Margaretha 1969 22
 Würger, Margrethe 1969 28
 Würger, Margrethe Elisabeth 1969
 23
 Vä, Gärds hrd., Skåne 1968 87
 Vægtene 1969 56-58, 60, 99, 108-09,
 135, 140-42, 154
 Våbenhandel 1969 12-13, 15-17, 19,
 26
 Young, Alexander, mekanikus 1970
 106-07
 Zahle, Nathalie, skolebestyrerinde
 1968 149-50 1970 tillæg 76
 Zahles Skole 1968 147-51
 Zahrtmann, Kristian, maler 1968
 182 1970 tillæg 76
 Zangenberg, Christian, skuespiller
 1970 tillæg 76
 Zems, se Semp
 Zinck, Johan Georg Christopher,
 operasanger 1970 151
 Ægteskabsstien 1970 58
 Øl 1969 20
 Ørberg, Paul G., arkivar 1970 164
 Ørsted, A. S., statsmand, retslærd
 1969 166, 190, 193 1970 158-59
 Ørsted, ministeriet 1969 107-08, 111,
 167
 Ørstedsparken 1968 180
 Ørtrup, Rasmus Sørensen, skomager
 1969 216
 Østerbro (kort) 1971 120
 Østerbrofabrikken 1969 226, 228
 1971 131
 Østerholm 1971 53
 Østerport-forstaden 1968 9
 Østrup, bankfunktionær 1969 39
 Øxne 1969 12-16, 26
 Åhus, Villands hrd., Skåne 1968 87